

Hal og gård i Hejninge

En arkæologisk undersøgelse af to sjællandske gårdtomter

Af AXEL STEENSBERG

With a Summary in English

Historisk-filosofiske Skrifter **11**

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commissioner: Munksgaard · Copenhagen 1986

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKAB
udgiver følgende publikationsrækker:

THE ROYAL DANISH ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS
issues the following series of publications:

Bibliographical Abbreviation

Oversigt over Selskabets Virksomhed (8°) <i>(Annual in Danish)</i>	Overs. Dan. Vid. Selsk.
Historisk-filosofiske Meddelelser (8°)	Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Historisk-filosofiske Skrifter (4°) <i>(History, Philology, Philosophy, Archaeology, Art History)</i>	Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk.
Matematisk-fysiske Meddelelser (8°) <i>(Mathematics, Physics, Chemistry, Astronomy, Geology)</i>	Mat. Fys. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Biologiske Skrifter (4°) <i>(Botany, Zoology, General Biology)</i>	Biol. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Selskabets sekretariat og postadresse

The address of the Academy is:

*Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab,
H. C. Andersens Boulevard 35
DK-1553 Copenhagen V.
Denmark.*

Selskabets kommissionær

The publications are sold by the agent of the Academy:

MUNKSGAARD EKSPORT- OG TIDSSKRIFTSSERVICE/
MUNKSGAARD EXPORT AND SUBSCRIPTION SERVICE,
35, Nørre Søgade,
DK-1370 Copenhagen K,
Denmark.

Hal og gård i Hejninge

En arkæologisk undersøgelse af to sjællandske gårdtomter

Af AXEL STEENSBERG

With a Summary in English

Historisk-filosofiske Skrifter **11**

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Commissioner: Munksgaard · Copenhagen 1986

Synopsis

In 1941-42 the author excavated the sites of two of the farms of Hejninge (Western Zealand, Denmark), the village upon whose fields the Viking fortress of Trelleborg is situated. The two farms were destroyed by fire in 1781. It has been possible to trace them back to c.1500 and scattered pieces of information have survived from the preceding three centuries. To the written documentation can now be added the results of the excavation, revealing that in the late Middle Ages the farm to the North was inhabited by a squire whose belongings are reflected in the finds and whose manor is shown in the plan of the excavation. The oldest building of the site, however, was a hall of similar dimensions as those known from Trelleborg but belonging to a different type of construction. It was in use during the 11th and 12th centuries and was partly destroyed by fire. The investigation combines archaeological and written evidence and is further developing the research carried out by C. Rise Hansen and the author on the field systems and the re-allotment, published in the *Hist. Fil. Skr. Dan. Vid. Selsk. II*: 1 1951.

AXEL STEENSBERG
Danish National Museum
Third Department
Brede
DK-2800 Lyngby

Indholdsoversigt

Benyttede arkivalier	4
Litteraturliste	5
Indledning	7
De arkæologiske undersøgelser	17
Tomterne af gård nr. 8. Hus A	18
Hus B	24
Hus C	29
Hus D	30
Tomterne af gård nr. 9. Hus A	37
Hus B	40
Hus C	44
Hus D	50
Hus E	54
Fundene	58
Gård nr. 8	58
Gård nr. 9	63
Slutning	71
Appendix I: Vedbestemmelser	74
Appendix II: C-14 bestemmelser	76
English Summary	78
Tavler 1-5	85-93
Pl. I-X samt kortet fig. 2 anbragt i en lomme bag i bogen.	

Benyttede arkivalier

Rigsarkivet

Lensregnskaber. Antvorskov Lens Jordebog 1609/10 ff.

Lensregnskaber med stedsmålsregister for Antvorskov kloster ca. 1730–1774. Sjællandske renteskriver kontor, jordebøger 1733, 1768 og 1771.

Frederik 3.s matrikel af 1664. Matrikelsprotokol 1799 a for Antvorskov amt.

Christian 5.s matrikel 1688. Matrikelsprotokol nr. 1799 B. Antvorskov amt.

Rentekammeret:

Inkvisitionsprotokol over Oberst Baltzar Fridrich Rabe's regiments rytterbønder 1. juni 1692 (Ltr. A).

Diverse synsforretninger og efterretninger angående ruin og udgifter for lenene i Svenskekrigen 1657–60. B IV, 16^l, A-B Sjæll. etc. 1660–63.

Ildsteds- og kvægskatsregnskab for 1677. Antvorskov-Korsør amters ekstraskatteregnskab 1664–79.

Hoved-Krigs og Portions Jordebog over Antvorskovske regiments distrikts ryttergods, Rentek. 2215.159.

Danske kancelli:

Sognepræsternes designationer på bol og tiendeydere i deres sognekald 1651. B 121 a.

Landsarkivet for Sjælland m.v.

Inkvisitionsforretning over ryttergodset i det Antvorskovske distrikt. Antvorskov-Korsør amter. Diverse breve og dokumenter 1720–95. Hejninge kontraministerialbog 1781.

De ved undersøgelsen fundne mønter opbevares i Den kgl. mønt- og medaljesamling i Nationalmuseet.

Litteraturliste

- Dagligliv i Danmark, udg. Axel Steensberg. 2. udg. 1981, bd. 2.
- Danmarks riges breve, udg. ved Herluf Nielsen, 4 rk., 1 bd., Kbh. 1984. Forkortet DRB.
- Frandsen, Karl-Erik: Vang og tægt. Esbjerg 1983.
- Hansen, C. Rise: Et Kvægskatteregister fra Korsør Len 1566. Danske Magasin, 7 rk II, 1938.
- Hansen, C. Rise og A. Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning, Kbh. 1951.
- Hansen, H. P.: Hede bønder i tre slægtled. 2. udg. Kbh. 1959.
- Hansen, H. P.: De gamle fortalte, I, Kbh. 1939.
- Haugberg, P.: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241–1377. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1884.
- Herrnbrødt, A.: Der Husterknupp. Köln-Graz 1958.
- Jensen, P.: Optegnelser over Snesere Sogn 1883. Aarvog for Præstø Amt 1915, 1918 og 1921.
- Jyske Lov, udg. P. Skautrup. Kbh. 1941.
- Kancelliets Brevbøger, Kbh. 1885 ff.
- Kulturens årsbok, Lund 1937.
- Lerche, Grith: Det landlege øls smag. I Bønder og Fiskere. Nationalmuseet, Kbh. 1985.
- Mansfeld-Büllner, H. V.: Afbildninger af Danske Mønter fra Tidsrummet 1241–1377. Kbh. 1954.
- Nørlund, Poul: Dragt. Nordisk Kultur 1941.
- Nørlund, Poul: Trelleborg. Kbh. 1948.
- Olsen, Olaf: Hørg, Hov og Kirke. Kbh. 1966.
- Olsen, Olaf og Holger Schmidt: Fyrkat. En jysk vikingeborg. I. Borgen. Kbh. 1977.
- Rousell, Aage: Farms and Churches in the Medieval Norse Settlements of Greenland. Kbh. 1941.
- Scriptores Rerum Danicarum, VI. Kbh. 1786. Forkortet SRD.
- Skrubbeltrang, Fridlev: Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik. Historisk Tidsskrift, 11 rk., 1, 1945.
- Steensberg, Axel: Bebyggelsen paa Landet i Danmark i historisk Tid. Nordisk Kultur XIII, Kbh. 1956.
- Steensberg, Axel: Bondehuse og Vandmøller i Danmark gennem 2000 År. Kbh. 1952.
- Steensberg, Axel: Danske bondemøbler, 3. udg. Kbh. 1973.
- Steensberg, Axel: Borup AD 700–1400. Kbh. 1983.
- Steensberg, Axel og J. L. Østergaard Christensen: Store Valby, I-III, Kbh. 1974.
- Steensberg, Axel: Den danske bondegård, 2. udg., Kbh. 1974.
- Steensberg, Axel: Pebringegården. Folk og dagværk fra oldtid til nutid. Århus 1986.
- Zangenberg, H.: Byggeskikken i Præstø Amts gamle Bøndergaarde. Aarvog for Præstø Amt 1925.
- Aakjær, Svend: Maal, Vægt og Taxter i Danmark. Nordisk Kultur XXX, 1936.
- Aakjær, Svend: Kong Valdemars Jordebog, I, Kbh. 1926–43.
- Ældste danske Archivregistraturer, udg. T. A. Becker og William Christensen, Kbh. 1851–1910. Forkortet ÆDA.

Indledning

Hejninge, der i 1216 kaldtes Hithning, ligger, som navnet antyder, på »Heden«, den skovbare slette ved Store Bælt vest for Slagelse. Beboerne har vel – som dem på Heden i Vestfyn – været kaldt »hedninger«. Landsbyen er en af de fire sjællandske, hvori nærværende forfatter har foretaget arkæologiske undersøgelser (fig. 1). Den bestod indtil 1781 af 16 bøndergårde foruden en annekspræstegård og 8 huse (kortbilag fig. 2). 1781 brændte 8 gårde og 7 huse, hvoraf ét rummede to familier. Branden gav anledning til, at ejeren, oberst J. F. Castenschiold på Valbygård, lod landsbyen udskifte, hvorved 11 gårde blev flyttet ud af byen (Rise Hansen og Steensberg 1951, p. 304 ff.).

I 1941–42 undersøgte jeg tomterne af to af de afbrændte gårde, der i Den store matrikel af 1688 havde numrene 8 og 9. Landsbyens 16 gårde var i middelalderen skiftet i bol, en inddeling der ikke omfattede præstens gård. Et *bol* var oprindeligt en fuld gård, der kunne ernære en familie. Benævnelsen går tilbage til vikingetiden, idet den kendes fra Normandiet, ligesom også begrebet eksisterede i Danelagen i England. Danske forskere har imidlertid antaget, at bolene blev grundlag for en reform, der midt i 1000 årene pålignede bønderne at deltage i ledingspligten, dvs. en slags lægdsinddeling. I Danmark forekommer ordet første gang i Knud den Helliges gavebrev til Lunds domkirke 1085. Men selv om man i begyndelsen af middelalderen har brugt de eksisterende fulde gårde som grundlag for pligten til at deltage i leding, når den blev udbudt af kongen, er begrebet altså ældre. Jeg har i min bog om »Borup AD 700–1400« (1983) argumenteret for at denne lille landsby ved Tystrup sø på Sjælland helt fra sin grundlæggelse o. 700 var delt i tre helbol, der allerede kort efter opdeltet i halv-bol, skønt

der ikke i alle tilfælde blev bygget på de nye tofter (Steensberg 1983, p. 187 ff.).

Vi vil i det følgende indledningsvis bringe nogle hovedtræk af Hejninges udvikling, som den kan dokumenteres på grundlag af bevarede skriftlige kilder. Men en udtømmende eller blot tilnærmelsesvis fuldstændig udnyttelse af arkivmaterialet efter ca. 1600, som det skete med nabolandsbyen Store Valbys 16 gårde og skiftende antal huse, er ikke tilstræbt (Steensberg og Østergaard Christensen 1974). Den beskedne interesse, der har vist sig for denne undersøgelses demografiske og økonomiske aspekter, har ikke fristet til en gentagelse for Hejninges vedkommende. Den ville måske heller ikke bringe meget nyt i betragtning af, at de to landsbyer er naboer, og den ville i hvert fald have taget adskillige år at gennemføre. Vi vil derfor i det følgende nøjes med at gøre rede for nogle hovedtræk af bolenes udvikling og rækkefølgen af fæstere i de to undersøgte gårde fra renæssancetiden til branden i 1781. Vi vil iøvrigt koncentrere os om undersøgelsens arkæologiske resultater.

Som nævnt i C. Rise Hansens og min undersøgelse fra 1951 (p. 147 ff) ejede Antvorskov kloster i 1348 3 bol, 10 øre og 8 ørtug skyldjord i Hejninge (ÆDA 4,1 p. 96). Denne jord havde Peder Lykke skænket klosteret »for sin årtid« – dvs. for at blive mindet på sin dødsdag – en testamentarisk bestemmelse, der i 1382 blev bekræftet af kong Oluf. Vi skal ikke her komme nærmere ind på det omdiskuterede spørgsmål, hvordan mark skyldjord forholdt sig til bolets størrelse, men blot nævne, at 1 mark var 8 øre à 3 ørtug. Deraf følger, at hverken 10 øre eller 8 øre skyld på den tid udgjorde et bol, skønt det i Århusbogen o. 1300 hedder, at over hele Sjælland udgør 8 øre skyld 1 bol (SRD VI p. 424.

Fig. 1. Sjælland med de fire lokaliteter indtegnet, hvor middelaldertomter er undersøgt af forfatteren: Hejninge, Store Valby, Borup og Pebringe.

Aakjær 1936 p. 231). Men man må antage, at de 10 øre og 8 ørtug skyldjord, som Peder Lykke skænkede udover 3 bol må have nærmet sig et helt bol. De knapt 4 bol må altså, hvis de allerede dengang var delt, formentlig – have udgjort tæt ved 8 gårde.

Det skulle betyde, at klosteret og kongen midt i 1300 årene var i besiddelse af al jord i Hejninge bortset fra anneksgården, der tjente til underhold for sognets præst. Thi ifølge kong Valdemars Jordebog ejede kongen allerede i 1216 $4 \frac{5}{8}$ bol i byen, som han have overtaget efter biskop Svend i Århus (Aakjær 1926–43, I, 18), og disse knapt 5 bol var delt op i 8 gårde, som i fællesskab årligt ydede 1 fjerding smør. Kongen ejede altså de nævnte $4 \frac{5}{8}$ bol, og i midten af 1300 årene ejede Antvorskov kloster tæt ved 4 bol.

Dette rimer imidlertid dårligt med, at en mand,

der hed Henning Offenhuis – åbenbart en væbner, der i 1379 og 1396 skrev sig af Hejninge – ejede en gård i byen, som han sidstnævnte år pantsatte til en vis Ludvig for 10 mark sølv (ÆDA IV 96). De 10 mark sølv svarede formodentlig temmeligt nøje til værdien af en gård (jfr. Aakjær 1936 p. 271 nederst), og vi vil i det følgende argumentere for, at det drejede sig om det senere matr. nr. 9, hvis stuehus var mere herskabeligt bygget og indrettet end almindelige bøndergårde på den tid. Denne gård hørte netop o. 1500 til Antvorskovs oprindelige ejendom. Men Henning Offenhuis havde desuden pantegods i nabolandsbyen Næsby på den anden side af Tudeå. For i 1397 indløste Antvorskov kloster noget gods her, som han havde haft i pant for ikke mindre end 500 mark sølv (ÆDA 4, 1, 174). Samme Henning Offenhuis havde i 1379 to gårde i Neble i pant for seks mark sølv (DRB. 4,1 nr. 530). Han må have været en ganske velstående mand, siden han har kunnet udlåne en sum på 500 mark sølv til klosteret.

Det ses af det her anførte, at man skal være varsom med at drage for sikre slutninger fra et sparsomt middelalderligt kildestof. Gård nr. 9 må en tid have været ude af klosterets eje men er kommet tilbage inden slutningen af 1400 årene. For i 1501 erhvervede klosteret ved et mageskifte de gårde, kronen hidtil havde ejet, og dermed var al Hejninges bondejord kommet i klosterets besiddelse. Ved et mageskifte 24.3.1501 med Kong Hans fik klosteret 6 gårde, som hver især årligt gav 2 pd. rug, 2 pd. byg og 4 sk. grot. Den syvende gård gav kun 1 pd. og 5 skp. rug, 1 pd. og 6 skp. byg samt $2 \frac{1}{2}$ sk. grot, og den ottende og sidste gav 1 pd. rug, 1 pd. byg samt $2 \frac{1}{2}$ sk. grot. Alle disse otte gårde gav tillige i fællesskab 1 fk smør (ÆDA 4,1 95).

Som følge af de to gårdgruppers forskellige afgifter kan man i senere kilder forholdsvis let afgøre, hvilke gårde der før 1501 hørte til klosteret og hvilke til kronen, idet de to grupper er opført hver for sig, skønt de ved reformationen alle kom til at høre under kronen. Denne opdeling i to grupper kan følges helt frem til matriklen af 1664. Ved at jævnføre med Den store matrikel 1688 viser det sig,

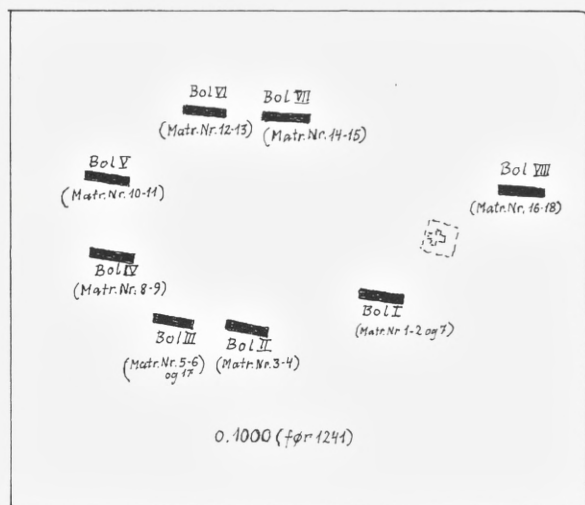

Fig. 3. Rekonstrueret plan over de oprindelige 8 bol i Hejninge o. 1000 (før 1241).

at det gamle klostergods heri fik numrene 1–2, 7, 9, 10, 11, 16, 17 og 18, medens det oprindelige kron-gods fik numrene, 3, 4, 5–6, 8, 12, 13, 14 og 15.

Vi vil nu forsøge at rekonstruere udviklingen i gårdenes og bolenes placering i byen fra Valdemar 2.'s tid og frem til Den store matrikel. De oprindelige bols opdeling i halvbol synes at være sket inden 1200 årene. Det er uvist, i hvilken retning – med eller mod solen – bolene blev betegnet i middelalderen. Måske brugte man navne i stedet for numre? Men i alle registreringer fra ca. 1500 til og med matriklen af 1664 ser gårdene ud til, inden for hver af de to grupper, at have været opført i en rækkefølge, der gik den modsatte vej af den, der fulgtes i solskiftede landsbyer, dvs modsat urviserne. Først i 1688-matriklen nummereredes gårdene *med* solen, men fra da af respekterede man ikke mere inddelingen i to gårdgrupper.

Af hensyn til jævnføring med de senere matrikelnumre vil det imidlertid være praktisk ved vore rekonstruktionsforsøg at følge retningen *med* solen og begynde med den sydøstligste gård syd for kirken, skønt denne er yngre end bolinddelingen. På fig. 3 består Bol I følgelig af de senere matr. nr. 1–2

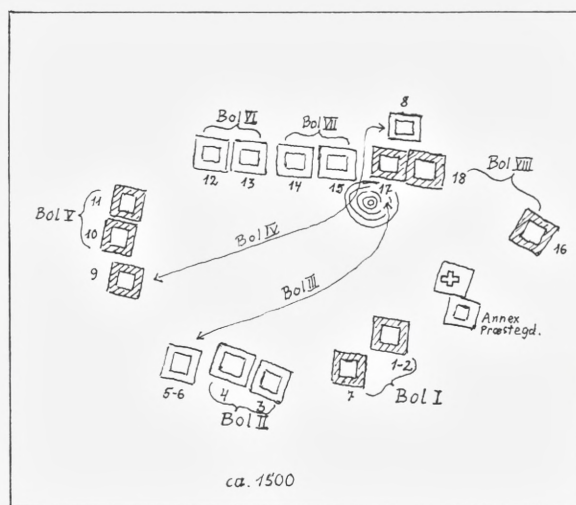

Fig. 4. Plan over Hejninge o. 1500. De gårde, der er gammelt klostergods, er skraverede. De andre tilhørte kronen, før mageskiftet 1501.

og 7, Bol II af 3 og 4, Bol III af 5–6 og 17, Bol IV af 8 og 9, Bol V af 10 og 11, Bol VI af 12 og 13, Bol VII af 14 og 15 medens Bol VIII består af 16 og 18. Det er påfaldende, at de gårde, der før 1501 hørte til Antvorskov kloster, var grupperet i den østlige og den vestlige side af landsbyen, medens kronens gamle gårde lå i den nordlige og den sydlige side (fig. 4). Det er endvidere sandsynligt, at nr. 8, der oprindeligt tilhørte kronen, frem til o. 1500 har ligget på toften nord for 17 (jfr. fig. 6). En prøvegravning viste nemlig, at der her er et op til 1,3 m tykt kulturlag, hvori den yngste tomt med sit ildsted kunne dateres til o. 1500. Og undersøgelsen af gårdtomterne af gård 8 viste, at den må være flyttet til sin plads syd for nr. 9 omtrent ved samme tid. Man må derfor antage, at nr. 8 har ligget på toften nord for byen lige siden Bol IV blev splittet op i to gårdbrug, og det synes at være sket forud for de ældste skriftlige kilders vidnesbyrd. Først omkring ved den tid, da mageskiftet med kong Hans fandt sted, er gården formodentlig atter kommet til at ligge sammen med sin bolfælle. Det er imidlertid ikke sikkert, at nr. 9 er stamgården; det kan være, at nr. 8 er ældre end 9; men dette vil kunne afgøres ved

en arkæologisk undersøgelse af middelaldertomten på matr. nr. 8 d nord for byen.

Også matr. nr. 17 synes på et tidligt tidspunkt i middelalderen at være blevet skilt fra sin bolfælle nr. 5–6. Det er også her fristende at sætte flytninger i forbindelse med bolets deling i to halvdele; derimod er den anden halvdels opdeling mellem to brugere af nyere dato. Svarende til Bol IV er også Bol III blevet splittet op i to halvdele, inden landsbyens to gårdgrupper opstod, idet nr. 17 er gammel klostergods, medens nr. 5–6 er gammelt krongods. Også Bol VIII's to halvdele er på et vist tidspunkt blevet flyttet fra hinanden, skønt afstanden her er mindre end i de første to tilfælde. Her var de to halvdele, nr. 18 og 16, dog begge gammelt klostergods. Men det er under alle omstændigheder interessant at bemærke, at der synes at være sket en gruppering nord for gadekæret – der ikke nødvendigvis har eksisteret helt fra landsbyens anlæggelse. Den kan eventuelt være gravet engang i middelalderen, efterhånden som flere gårde kom til og deres tætte beliggenhed øgede brandfaren.

Undersøger man de to gårdgruppers hartkorn i matriklen 1664, der jo byggede på gårdenes traditionelle afgifter, ses det, at de også med hensyn til hartkorn med to undtagelser falder i to klart adskilte grupper: Bol I, IV, V og VIII er her vurderet til mellem ca. 28 og 29 tdr. hartkorn, medens Bol II, III, VI og VII er vurderet til mellem ca. 30 og 36 tdr. hartkorn. Den første gruppe omfatter – med undtagelse af nr. 8 – det gamle klostergods, medens den anden – med undtagelse af nr. 17 – omfatter det gamle krongods. Det er fristende at antage, at denne forskel i hartkornet 1664 afspejler det forhold, at kronen iflg. kong Valdemars jordebog ejede lidt over halvdelen af landsbyens bol, nemlig $4 \frac{3}{4}$, medens klosteret samt eventuelle private parthavere ejede resten. At de to gårde nr. 8 og 17 o. 1500 ikke hørte under samme ejer som deres bolfæller, kan skyldes forhold, som ikke omtales i de sparsomme kilder.

Tofterne er desværre blevet splittet og omfordelt så stærkt inden matriklen af 1688, at de ikke giver nogen brugbar nøgle til forståelse af gårdenes op-

rindelige beliggenhed. I 1688 havde kun nr. 16 og 18 bevaret deres tofter umiddelbart i tilknytning til gårdenes længer. Nr. 17, 15 og 14 havde dog tofteagre i nærheden. Nr. 1–2 og 3 havde nogle toftehopper ved gårdene, men dog adskilt af en tofteager tilhørende nr. 7. Dette forhold kan imidlertid forklares, idet nr. 7 blev flyttet hen vest for nr. 5–6, nabo til nr. 8, efter at dens længer var brændt i 1618 (jfr. kortet fig. 2 samt fig. 4, hvor gårdenes beliggenhed før udskiftningerne er angivet).

Efter denne redegørelse for bøndergårdenes beliggende og deres rokeringer samt opdeling i hovedgrupper efter ejerforhold og hartkorn, følger nu en oversigt over fæstere, så vidt muligt ført frem fra mageskiftet i 1501 til udskiftningen i 1781. Det er dog først efter 1609, en sikker succession kan opstilles, og når vi kommer op til matriklen af 1688, vil kun fæsterne af de to gårde nr. 8 og 9 blive nævnt.

I mageskiftet fra 1501 er kun opgivet navnene på de otte fæstere af *kronens* gamle gårde. De seks, der som ovenfor nævnt ydede 4 pd. af rug og byg og 4 tdr. havre, hed: Oluf Olsen, Peder Andersen, Lars Pedersen, Hans Pedersen, Jep Pedersen og Anders Ebbesen. De to fæstere, hvis ydelse var mindre, hed Jens Severinsen og Morten. Såfremt nr. 8 stadig lå nord for nr. 15 og først blev flyttet sammen med nr. 9, *efter* at mageskiftet havde fundet sted, må rækkefølgen være 15, 8, 14, 13, 12, 5–6 og til sidst 4 og 3. Det vil sige, at man regnede *mod* solen ligesom senere frem til matriklen af 1688, og følgelig må fæsteren af nr. 8 må være Jens Severinsen.

I 1566 blev der i anledning af Syvårskrigen opkrævet en kvægskat, hvorfra kun registeret for Korsør len er bevaret. Den omfatter imidlertid også Hejninge (Rise Hansen 1938 p. 208). Man kan af opgivelserne om besætningernes størrelse slutte, at rækkefølgen her som i 1501 er regnet *mod* solen. Det gamle klostergods synes at være opført først, det gamle krongods sidst. Klostergodset begynder med det senere nr. 16 nordøst for kirken. Derefter følger numrene 18, 17, 11, 10, 9 – hvis fæster dengang hed Lars Thomsen –, 7 og 1–2. Af det gamle krongods nævnes først nr. 15, derefter numrene 14, 13, 12, 8 – hvis fæster hed Oluf Laursen – 5, 6, 4 og 3. Til sidst

nævnes annekspræstegården samt tre husmænd. Besætningen i *nr. 9* bestod af 4 øksne, 4 køer, 4 stkr. ungkreaturer, 1 kalv, 5 får, 3 svin, 4 heste, 3 øg og 2 føl. I *nr. 8* var besætningen: 6 øksne, 5 køer, 6 stkr. ungkreaturer, 4 kalve, 24 får, 9 svin, 3 heste, 2 foler (over et år) og 7 øg. Altså en større besætning end i *nr. 9*, og begge besætninger var meget større end ved senere registreringer. Det må bemærkes, at bønderne på egnen opdrættede øksne til salg helt op til sidst i 1630'erne (jfr. Steensberg og Østergaard Christensen 1974 p. 69). Det store hestehold skyldtes formentlig ikke blot hensynet til jordens pløjning og andet markarbejde, men også ægtkørsler for Antvorskov kloster. Derimod var det først omkring 1625, at fæsterne fuldtud blev betragtet som ugedagsbønder med forpligtelse til at møde på klostrets marker til hovarbejde. Fåreholdet er overraskende stort i betragtning af, at man på »Heden« langs Store Bælt ikke havde noget egentligt overdrev. 24 stkr. er dog tæt ved det højeste antal enkelte andre gårde i lenet kunne opregne.

Fra 1609 og fremefter er lensregnskaberne bevarret fra Antvorskov. Heri anføres fæsternes navne i Hejninge. Men årstallene må tages med et vist forbehold, idet man undertiden kan have fortsat med at anføre en fæster et stykke tid efter, at han vitterlig var fratrukket. Man kan heller ikke altid regne med, at et erhvervstilnavn knytter sig til den person, der har virket i det pågældende fag. Under 1610–11 omtales således under sagefald, at fæsteren af den gård, der i matriklen 1688 fik *nr. 17*, Laurids Hansen, ulovligt havde opbygget en hestemølle i sin gård, de andre møllere på egnen til skade. Laurids kaldtes naturligt nok ofte Laurids Møller. Men tilnavnet hæftedes også til hans efterfølger, der, indtil han afstod fæstet i 1620, kaldtes Laurids Olsen i Møllen, og det skønt møllen var bygget af hans forgænger og forlængst var nedrevet.

Fæsterlisten for *matr. nr. 8* begynder med Lars Andersen 1609–20, Jens Christensen 1620–51. Han måtte i 1634–35 bøde 10 dlr., fordi han ikke havde ydet sin landgilde til rette tid. Derefter følger Christen Pedersen Smed 1651–77. I Inkvisitionsprotokollen over rytterbønder ved oberst B. Fr.

Rabe's regiment 1692 synes hans navn at være fejlskrevet, idet fæsteren rigtig nok angives at være Ole Hansen, men med tilføjelsen »tilforn Peder Christensen«, det skal sandsynligvis være Christen Pedersen. Nævnte Ole Hansen var ifølge kirkebogen i 1692 blevet gift med Karen Jensdatter, men hun er allerede i 1719 opført som enke. Efterfølgeren hed Christen Olsen, der ifølge kirkebogen var blevet gift i 1730, hvorfor det i 1733 følgerigtigt hedder om fæsteren i *nr. 8*: »Ole Hansens enke, nu Christen Olsen«. I 1768 hed fæsteren Hans Eriksen og i 1781 Anders Nielsen.

Gården *matr. nr. 9* var i 1609–20 fæstet til Peder Ibsen og til Peder Andersen i 1620–28. Derefter ser det ud til, at en meget ung søn, Laurids Pedersen, fik gården, og han beholdt fæstet til omkring 1688, altså i ca. 60 år. Men i 1692 nævnes »Jens Rasmussen, tilforn Lars Pedersen«; og denne Lars Rasmussen ses af kirkebogen at være blevet gift året før med Maren Jensdatter. Han sad endnu ved gården i 1733. I 1768 anføres efterfølgeren Poul Jørgensens enke som fæster af gården, og i 1781 hed fæsteren Hans Ipsen.

I nabolandsbyen Store Valby var der ganske vist ikke nogen fæster, der sad ved samme gård i ca. 60 år, sådan som Laurids Pedersen i Hejninge. Men som det ses af tabellen over fæstere i Store Valby (Steensberg og Østergaard Christensen 1974 bilag XVIII) havde den stridbare Anders Eskildsen dog gård *nr. 5* i fæste i ca. 47 år til den blev øde under Svenskekrigene. Fæstetidslængder på fra 30 til 42 år var ikke usædvanlige i Store Valby. Det viser, at en dygtig og påpasselig fæstebonde i begge disse landsbyer kunne regne med at beholde sin gård op til alderdommen og eventuelt se sin søn som afløser.

Andre arkivalier fortæller om forhold, der har større betydning for tolkningen af den arkæologiske undersøgelses resultater. Landsbyen hærgedes undertiden af ildebrand. I 1618 brændte *nr. 7*, og det var formentlig grunden til, at den som nævnt blev flyttet hen ved siden af *nr. 8*. Fæsteren Peder Keilsen blev fritaget for et års landgilde, fordi gården brændte ned med alt hans husgeråd (Kanc. Brevb. 21.12.1618). I 1640 brændte ikke mindre

end fem af Hejninges gårde, heriblandt nr. 9, hvori Laurids Pedersen boede (Kanc. Brevb. 22.5.1640).

Gårdene nr. 8 og 9 hørte til de mindre i landsbyen. I sognepræsternes designationer på bol og tiendeydere i deres sognekald 1651 anføres, at Christen Pedersen Smed (i nr. 8) skylder K. Maj. årlig 3½ pd. rug og byg og 3½ td. havre, medens Laurids Pedersen (i nr. 9) skylder 3 pd. rug og byg og 5 td., 1 skp. havre. Forskellen er ringe, og den beror på, at de oprindeligt hørte til hver sin gårdgruppe. Gamle krongårde som nr. 3, 4, 12, 13, 14 og 15 ydede hver 4 pd. rug og byg samt 4 tdr. havre (DKanc.B 121 a). I matriklen 16.6.1662 er Christen Smeds gård nr. 8 takseret til 16½ td. 3 fk. hartkorn. Kornydelsen er den samme, men dertil kommer 3½ mk 4 sk penge. Udsæden er 10 tdr. rug og byg og 4 tdr. havre, høavlen anslås til 9 læs. I nr. 9 var Laurids Pedersens ydelse af rug 1½ pd. og byg 1½ pd., den samme som i sognepræstens designation 1651. Men havren var nu specificeret i 5½ skp. bolhavre og 4 tdr. gæsterihavre. Hans udsæd er anslået til rug og byg 10 tdr., havre 4 tdr., og høavlen til 9 læs (ligesom i nr. 8). Det nævnes desuden, at han har en bistade (RA Rtk. 311.79). Af »Diverse synsforretninger og efterretninger angående ruin og udgifter for lenene i Svenskekrigen 1657–60« fremgår, at Christen Smed i nr. 8 havde sået mere rug end hans nabo Laurids Pedersen i nr. 9. Men denne havde til gengæld sået lidt mere af byg og havre (RK B IV, 16^f. A–B Sjæll., Fyn og Langeland 1660–63).

Desværre omfatter »Ildsteds- og kvægskats regnskab for 1677« kun seks af Hejninges seksten fæstegårde, og blandt dem, der savnes, er Laurids Pedersens nr. 9. (Rtk. Antvorskov-Korsør amters ekstraskatteregnskaber 1664–79). Men i nr. 8 var der både ildsted, kakkellovn og maltkølle. Sidstnævnte var, som den arkæologisk undersøgelse viste, anbragt i et særligt lille køllehus på gårdspladsen. Der var ingen skorsten i stuelængen. Besætningen blev opgivet til 5 heste og 4 køer. Men som påvist af F. Skrubbeltrang er antallet af registreret kvæg på den tid sikkert opgivet alt for lille (Hist. T. 11,1, 1945, p. 249 ff.).

Derimod blev begge gårdes tilstand udførligt beskrevet i »Inkvisitionsprotokol over oberst Baltzar Fridrich Rabe's regiments rytterbønder 1. juni 1692 (Rtk, Ltr. A). Nr. 8 bestod af fire længer: Stuelængen i nord rummede 12 fag men manglede skorsten og esse. Den indkvarterede rytter havde yderligere 6 fag (der lå vestligst i stuelængen), og her var der opført en skorsten. Østlængen var på 14 fag, sydlængen på 7 fag og vestlængen ligeledes på 7 fag. Bygningerne var kun temmelig ved magt. Brøstfældigheden ansloges til 31 rd. Bonden Ole Hansens tilstand var iøvrigt temmelig god. Han var kommet til gården den 1. februar samme år. Besætningen bestod af 4 heste, 3 hopper, 2 plage og 1 føl. Desuden 2 stude og 2 studlinge samt 3 køer, 1 kvie, 4 kalve, 6 får og 1 vædder, samt 3 gamle svin med 6 grise. Han havde ikke nydt forstrækning med sædekorn eller andet. Høavlen ansloges til 3 læs godt hør og 3 læs mosefoder. Der manglede til rytterens hest 2 læs. Både han og hans naboer måtte, når »oragrene« (dvs agre der lå brak) var aftøjret, leje græsning enten på Halskovs eller Antvorskov slots enemærker for 2 mk. årlig. Da ingen gærdsel eller stavrehugst fandtes til Hejninge men kun en del gammel forskåren tørveskær, måtte de have gærdsel og brænde udvist i kongens skove for 1 mk. og 4 sk. Bonden i nr. 8 havde sået 4 tdr. rug, 8 tdr. byg og 4 tdr. havre.

I inkvisitionsprotokollen 1692 anføres endvidere, at nr. 9 havde fire længer, hvoraf den søndre på 12 fag var stuelænge uden skorsten. Vestlængen var på 6 fag, nordlængen på 13 fag og østlængen på 16 fag. Gården betegnes som værende vel ved magt. Alligevel ansloges brøstfældigheden til samme beløb, 31 rd., som i nr. 8. Rytteren var indkvarteret i den nordre længe. Han havde en esse, men han behøvede reparationstømmer over 3 fag. Fæstebonden, Jens Rasmussen, var temmelig vel ved magt og betegnedes som »en flittig bonde«. Hans besætning bestod af 3 heste, 3 hopper, 1 plag, 1 føl, 3 køer, 2 ungnød, 1 kalv, 6 får og 1 vædder, 4 lam, 3 svin og 3 grise. Han havde i indeværende år fået en hest i forstrækning og ville hjælpes med 2 stude. Siden 1686 havde han mistet 5 heste og 8 stkr. hornkvæg. Han kunne avle 6 læs godt hør og 1 læs mosefoder,

og han gav rytteren 5 læs. Han havde sået 20 skp. rug, 7 tdr. byg og 3 tdr. havre, men havde af slottets magasin fået 3 tdr. byg og 3 tdr. havre. Han havde i indeværende år nydt frihed i 3 mdr. og ønskede endnu 1 mds. frihed fra 1. august.

27 år efter, den 1. oktober 1719, blev ryttergodset atter synet. Af »Hoved-Krigs og Portions-jordebog over det Antvorskovske regiments distrikts ryttergods« (RA Rtk 2215.159) fremgår, at Ole Hansens enke i *matr. nr. 8* med hartkorn 9.2.0.1 havde 48 fag bygninger – to mere end sidst – hvoraf ingen var brøstfældige. Besætningen blev opgivet til 8 bæster, 4 køer, 2 stude, 3 stkr. ungvæg og 3 får. Udsæden var 6 tdr. rug, 9 tdr. byg og 6 tdr. havre samt $\frac{1}{8}$ td. boghvede. Både besætning og udsædens mængde var blevet noget forøget, ligesom også græsning og høavl var forbedret siden i 1600 årene: han har nu græsning til 9 heste, 4 køer og stude og avler 10 læs godt og 6 læs slet hø.

Jens Rasmussen i *matr. nr. 9* med hartkorn 8.5.0.2 havde i 1719 50 fag bygninger altså en forøgelse på 3 fag siden 1692. Brøstfældigheden ansloges til 8 rdl. Hans besætning bestod af 8 bæster, 4 køer, 2 stude, 2 stkr. ungvæg og 11 får. Udsæden var 6 tdr. rug, 9 tdr. byg og 6 tdr. havre samt $\frac{1}{8}$ td. boghvede – i påfaldende overensstemmelse med *matr. nr. 8*. Der var græsning til 8 heste, 5 køer og stude, og han kunne avle 10 læs godt og 6 læs slet hø.

14 år senere i 1733 holdtes der atter en »Inkvisitionsforretning over ryttergodset i det Antvorskovske distrikt« (LA Antvorsk.-Korsør amter. Diverse brev og dokum. 1720–95). Nu opgives fagantallet i *matr. nr. 8* til 49. Nordlængen (stuehuset) var på 17 fag (mod 18 i 1692 inklusive rytterens lejlighed), østlængen havde 14 fag ligesom i 1692, sydlængen var derimod forøget til 11 fag mod kun 7 i 1692. Vestlængen havde som dengang kun 7 fag. Alt var i god stand. Besætningen opgives nu til 11 bæster, 4 køer, 3 stude, 6 stkr. ungvæg, 10 får, 9 lam og 11 svin, det største antal i denne gård siden 1566. Også udsæden er blevet forøget, idet jorden er besået med $6\frac{1}{2}$ tdr. rug, 10 tdr. byg, 6 tdr. havre, 2 skpr. ærter og vikker, der her optræder for første gang, samt 3 skpr. boghvede. Fæstebonden hed Christen Olsen.

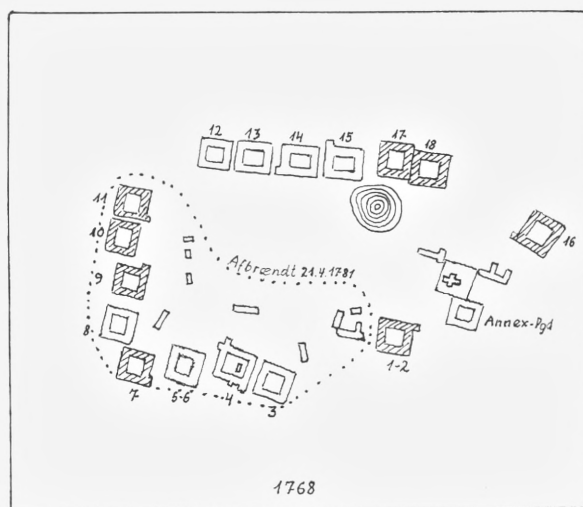

Fig. 5. Plan over Hejninge i 1768, da Ryttergodskortet blev tegnet. Det område, der hærgedes af branden 21.4.1781 er indtegnet med prik-linje.

Jens Rasmussen i *matr. nr. 9* havde ialt 53 fag bygninger, en forøgelse med 3 siden sidst. Sydlængen (stuehuset) var på 17 fag, hvoraf 3 var mådeligt vedligeholdt (5 fag mere end i 1692). Nordlængen var på 13 fag godt vedligeholdt. Det er samme fagantal som i 1692, da rytteren var inkvarteret i denne længe. Østlængen var som i 1692 på 16 fag. Siden dengang var der imidlertid blevet opført et særskilt rytterhus på 6 fag i god stand. Ved den arkæologiske undersøgelse stødte vi på et stykke af dette hus' sydvægs stensyld omtrent midt imellem de to stuelænger af nr. 9 og 8. Gårdens besætning opgives til 8 bæster, 3 køer, 4 stkr. ungvæg, 9 får og 6 lam samt 8 svin, dvs lidt ringere end i 1719 og 1692. Men bortset fra de fire øksne i 1566 er det ikke væsentlig rigere end dengang. Udsæden var nu 6 tdr. rug, 8 tdr. byg, 6 tdr. ærter og vikker og 2 skpr boghvede.

Samme år som denne inkvisition blev foretaget, i 1733, var Hejninges bøndergårde ifølge jordebogen over det kgl. Antvorskovske gods blevet *egaliserede* – dvs. gjort lige – i hartkorn, således at alle fra nu af betalte det samme i landgilde, nemlig 4 tdr. rug, 4 tdr. byg og 2 tdr. havre, og det egaliserede hartkorn var pr. gård 9.1.3.1 $\frac{3}{16}$ tdr. (RA Lensregnskaber

Fig. 6. Plan over Hejninge o. 1940 med de nugældende matr.numre. De udflyttede gårdes oprindelige beliggenhed: Se fig. 5.

med stedsmålsregistre for Antvorskov kloster ca. 1730–1774. Sjæll. renteskriver ktr. jordebøger 1733, 1768 og 1771).

Efter at landsbyen var blevet udskiftet og 11 gårde udflyttet i 1781 skete der i løbet af 1800 årene visse ændringer. Således blev nr. 5 på et ret sent tidspunkt flyttet ud og opdelt i flere parceller, hvoraf matr. nr. 5 e kom til at omfatte det meste af gårdtomterne af de gamle matr. nr. 8 og 9. Nordlængen i nr. 9 fandtes lige op til matr. nr. 5 d, hvorimod begge de undersøgte gårdes vestligste sider skar skellet til nr. 5 a, der i 1940'erne ejedes af sognefoged Chr. Hansen, medens nr. 5 e ejedes af Niels Christensen (fig. 6). Hans stuelænge lå nu lidt nordvest for den gamle nr. 5's tomt, omtrent hvor der forud for branden i 1781 lå en husmandslænge. Grunden til, at tomterne af både nr. 7, 8 og 9 væsentlig kom til at ligge på matr. nr. 5's jord var altså, at nr. 5 ved udskiftningen i 1781 var en af de

gårde, der fik lov til at blive liggende i landsbyen på sin gamle plads, således at den fik tildelt sin jord fra selve gården og vestpå, som følge af en slags stjerneudskiftning af de tilbageblevne gårde i Hejninge.

Ekskurs om markskifternes («åsenes») faktiske hvileperioder

Matriklen 1682-88 skulle skabe et retfærdigt grundlag for bøndernes skatteevne i forhold til de enkelte jordstykker og åses bonitet, dvs. deres frugtbarhed med hensyn til dyrkning af »hårdt« korn (rug og byg), der kunne omsættes til penge efter den årligt fastsatte kapitelstakst. Formålet var altså at skaffe staten faste indtægter i en let omsættelig vare, og jorder, der skønnedes uegnede til kornproduktion slap altså billigere – hvilket medførte, at bønderne overalt gav sig til at opdyrke »udygtig« jord, og at selv en landsby som Hejninge, der ikke havde noget overdrev at opdyrke, i løbet af årene 1682-1768 udvidede sit dyrkede areal med en ottendedel på bekostning af udyrkede strimler, enghuller o.l. mellem de dyrkede agre i åsene.

Embedsmændene i rentekammeret, som skulle beregne hvert enkelt opmålt jordstykkets skyldige hartkorn, kom imidlertid i vanskeligheder, fordi de udmeldte taksermænd (der ikke var bønder fra det pågældende sogn, men »uvildige« landbrugskyndige folk fra andre sogne), ikke alle steder havde forstået instruksens efter dens formål. De havde været for nidkære og, som der står: »taxeret efter deres eget behag og ikke efter vangeskifte.« Imidlertid kunne folk i rentekammerets administration naturligvis ikke vide, i hvor høj grad taksermændenes skøn over agres behov for hvile mellem dyrkningsårene byggede på et kvalificeret skøn, eller om der lå virkelige oplysninger bag. Udtrykket »efter eget behag« viser blot, at embedsmændene i rentekammeret ikke kunne bruge disse alt for detaljerede oplysninger. De bestemte simpelthen, at hvor der var trevangsbrug, skulle der fratrækkes $\frac{1}{3}$ af arealet før beregningen til hartkorn.

Det er følgelig ikke urimeligt at forestille sig (som nærværende forfatter gjorde det i »Store Valby« 1974, p. 36), at takserbønderne havde »fået oplysninger« fra gamle bønder i landsbyen. Men lad os forsigtigvis holde os til det »kvalificerede skøn«. Karl-Erik Frandsen har i »Vang og Tægt« 1983, p. 43 opponeret mod min antagelse med den begrundelse, at det forekommer »højst usandsynligt, at en ås kan have været besået, når vangen iøvrigt lå fælled«, fordi det ville kræve en særhegning, og sådanne er der ingen vidnesbyrd om bortset fra navngivne løkker. Og når han straks efter nævner en undtagelse, nemlig Katstrup i Østjylland, hvor en del af fælledvangen var besået, mener han, at den må have været særskilt indhegnet. Sådanne særindhegninger nævner han desuden fra egnen mellem København og Køge, hvor man kun havde to vange og derfor frahegnede en rugvang i fælledvangen (p. 56).

At forholdene var mere brogede end som så, nævner Karl-Erik Frandsen imidlertid selv (p. 43) i et citat fra 1760 af præsten O. D. Lütken, der fortæller, at i den fynske landsby, Skellerup, hvor han er præst, lader hver mand omtrent en fjerdedel af agerlandet hvile i hver af de to marker, der besås, »og alternerer deri med skifterne efter bedste indsigt og grundenes beskaffenhed« – her behøvede man altså ikke fremmede taksermænd som ved matriklen. På de hvilende stykker i vangen »setter enhver sine malke-køer og beste heste i tøjre... umagen med at tøjre og binde det kræe, anser bonden ikke for meget besværligt, da dette mest forrettes ved hans børn i den alder, de ellers ikke ere ham til stor nytte«; og det tilføjes, at det står enhver mand frit at lade så megen grund hvile i de besåede marker, som han lyster.

Men hvordan klarede man sig på matriklens tid med dyrkede agre i fælleden og overdrevet? Ja, i skovlandsbyer som Grøfte ved Sorø nævnes i markbogen 1682 »et vænge i skoven, som ikke er inde-lukt«. Da skoven som bekendt var en del af landsbyens overdrev, kunne kvæget strejfe omkring overalt, vel at mærke hvis det ikke var under opsyn. Man behøver altså ikke nødvendigvis at antage, at en-

hver dyrket plet i fælleden var indhegnet (Rise Hansen og Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning, p. 180). Og når det om Brent Agre i Grøftes Bænkehøjsvang oplyses, at de hviler i 15 år og bruges i 2, til boghvede ét år og til rug ét år, må det bero på oplysninger indhentet på stedet. Her slår det »kvalificerede skøn« ikke til, thi omdriften på 17 år kan ikke indpasses i landsbyens normale trevangsbrug. Følgelig må der enten have været *hegnet særskilt* i fælleden, eller man har *vogtet* kvæget, så det ikke forgreb sig på kornmarkerne, eller man har *tøjret* det så længe, der stod uhøstet korn.

Vi har desværre ingen oplysninger om vogtningen af kvæget fra Hejninge. Og fra landsbyvedtægter rundt om i landet ved man meget om hyrdens aflønning og ophold, men næsten intet om, hvad han foretog sig, fra han overtog dyrene på landsbygaden, til han vendte hjem med hjorden. Enkelte steder nævnes dog, at han skulle sørge for, at hjorden blev drevet rundt til de gode græsningssteder på skift. Dermed menes naturligvis side lavninger og udyrkede strimler samt »enghuller« mellem de dyrkede åse. Til hjælp havde han som regel en hund, der efter loven skulle have det nederste led på ét af forbenene afhugget, så den ikke kunne jage herremandens eller kongens vildt. Men dels overtrådtes påbudet af og til, og dels havde hornkvæget stor respekt for en hyrdehund, der bed dem i bagbenene eller greb dem i struben, når de kom på afveje. Mange steder havde hyrden også et par knøse til hjælp, og i andre byer skiftedes bønderne til at varetage vogtningen ved hjælp af deres tyende og børn. Den var altså stort set så effektiv, som bønderne i landsbyen selv anså for at være nødvendig. Det er derfor ingenlunde sikkert, at ethvert stykke sædeland i den hvilende vang var hegnet.

Vender vi os nu til Hejninge og sammenligner udsæden i de to gårde, nr. 8 og 9, med de i matriklen 1682 opmålte dyrkede åses arealer, viser det sig, at forholdene ikke var meget forskellige fra dem, O. D. Lütken skildrede fra Skellerup på Fyn. Thi gårdene nr. 8 og 9 havde øjensynligt kun dyrket ca. halvdelen af agerjorden i de to vange, der bar kornafgrøder.

Opgivelserne af den årlige udsæd har ganske vist næppe været helt præcise. Men udviklingen frem mod større udsæd fra matriklen 1664 til inkvisitionsforretningen 1733 stemmer i det store og hele godt med den nævnte inddragelse af udyrket jord, der udgjorde 12½ % i tiden mellem 1682 og 1768.

Nr. 8 opgives i 1662 at så 10 tdr. rug og byg og 4 tdr. havre, ialt 14 tdr. på et areal, der i 1682 angives til ca. 30 tdr. land i de to besåede vange. I 1733 må de besåede vanges areal være udvidet til ca. 35 tdr. land, og udsæden opgives til 6½ tdr. rug, 10 tdr. byg, 6 tdr. havre samt en smule ærter og vikker. Regner man – efter gammel skik – udsæden til ca. 1 td. pr. td. land (for hårdt korn lidt mindre, for havre noget mere) har denne gård kun besået ca. 22-23 tdr. land eller omkring to tredjedele af agerjorden i de to besåede vange.

Nr. 9 opgives i 1662 at så 10 tdr. rug og byg og 4 tdr. havre – det samme som nr. 8, dvs. ialt 14 tdr. på et areal, der i 1682 angives til 25,8 ha mod nr. 8's 25,3 ha. De to gårde var altså praktisk talt lige store i areal, så for dem spillede egaliseringen 1733 i denne henseende ikke nogen rolle. På dette tidspunkt opgives udsæden for nr. 9 til 6 tdr. rug, 8 tdr. byg og 6 tdr. ærter og vikker foruden en smule

boghvede sået på et areal der svarede til nr. 8's. Det må dog bemærkes, at arealberegningerne for de to besåede vange er hentet fra 1768 opmålingen, og da den interne opdyrkning rimeligvis er blevet fortsat efter 1733, er de lidt for store. Følgelig ligger besåningen i 1733 rimeligvis nærmere tre fjerdedele af det dyrkede areal i de to vange, der dette år dyrkedes med korn.

Tallene viser under alle omstændigheder, at bønderne i Hejninge var dygtige og vindskibelige og aldeles ikke svarede til Holbergs Jeppe på Bjerget. I en periode, da kornpriserne nåede lavmålet og landets økonomiske tilstand almindeligvis skildres i mørke farver, har det åbenbart kunnet betale sig at dyrke mere jord op og producere mere korn. Heller ikke gårdenes bygninger og inventar vidner om fattigdom, endsige elendighed – trods stavnsbånd og herremandsvælde. Men set fra hovedstaden og dens honette kredse var bøndernes kår naturligvis lidet misundelsesværdige; og når embedsmænd i rentekammeret ønskede klar besked om grundlaget for en retfærdig hartkornskat, var det ubejligt, at udmeldte taksermænd nogle steder tog sig deres opgave alt for alvorligt – selv om det for eftertidens bedømmelse har vist sig at være ganske nyttigt.

De arkæologiske undersøgelser

Det var matrikelsarkivets leder, Johannes Ewens, der gjorde nærværende forfatter opmærksom på, at otte af Hejninges gårde i 1781 var gået i luer. Og da disse gårdes beliggenhed var indtegnet på ryttergodskortet fra 1768, var det let at se, at bl.a. tomterne af matr. nr. 8 og 9 ikke senere var blevet bebygget. Nu er brandtomter altid af arkæologisk interesse, fordi de på én gang har afsluttet en bebyggelse, mens den var i fuldt flor. Ellers er tomter af gårde og huse ofte efterladt på grund af, at de er blevet opgivet og sunket sammen, altså vidnesbyrd om noget, der var i forfald.

Jeg opsøgte derfor den 28. januar 1941 direktøren for Nationalmuseet, hvor jeg var ansat, dr. phil. Poul Nørlund og foreslog, at han skaffede midler tilveje for en arkæologisk undersøgelse, som jeg agtede at påbegynde det følgende efterår, når afgrøden på marken var i hus. Museets 3. afd., hvor jeg var ansat, havde ikke nogen gravekonto. Men da dr. Nørlund samme forår overtog ledelsen af 3. sammen med 2. afd., imødekom han min anmodning, og én af museets virksomme velyndere, kommune-læge V. Eilschou Holm, tilbød at bidrage til undersøgelsen med et beløb af sine private midler.

I løbet af sommeren blev de nødvendige aftaler truffet med ejeren af matr. nr. 5 e, gårdejer Niels Christensen, og vi lånte til at begynde med et par trillebørene hos gårdejer Tage Hansen, der var af en gammel Hejninge-slægt, og hos hvem jeg senere foretog en prøvegravning nord for gården. Undersøgelsen påbegyndtes den 9. september på tomten af matr. nr. 9 med assistance af senere museumskon-sulent P. Halkjær Kristensen, der kom til at lede

undersøgelsen, når min nærværelse af og til var påkrævet i museet. Gravningen afsluttedes den 7. november samme år.

Året efter, i 1942, undersøgtes matr. nr. 8 med assistance af senere overinspektør ved museets 3. afd., Holger Rasmussen. I undersøgelsen deltog også konservator Axel Christensen og stud. mag. Hans Stiesdal, der senere blev inspektør ved museets 2. afd. Dr. Nørlund skaffede 2.000 kr. ekstra fra undervisningsministeriet, og fra Arbejdsministeriet fik vi en bevilling til beskæftigelse af arbejdsløse i Slagelse kommune, således at vi det meste af tiden havde fire mand til hjælp på denne konto. Desuden bidrog kommunelæge V. Eilschou Holm atter med et beløb.

Desværre måtte vi i slutningen af oktober, da vi havde allermest brug for hjælp til jordarbejdet i bunden af udgravningen, afskedige vore arbejds-mænd, fordi lokale landmænd havde klaget til ministeriet over, at vi brugte henvist arbejdskraft, medens sukkerroekampagnen stod på. Men vi fik dog lov til at beholde en, der var udlært sølvsmed, og var desuden i stand til at lønne gårdejerens søn af egne midler. Afskedigelserne bevirkede imidlertid, at vi ikke magtede at udgrave en boplads fra Jættestuetid, som vi fandt under gårdens østlænge, tæt ved hvor den stødte til sydlængen.

Det er ofte tilfældigheder, der afgør, om man får lejlighed til at afslutte en arkæologisk undersøgelse så grundigt, som man gerne ville. Når resultatet dog blev nogenlunde tilfredsstillende, skyldtes det i høj grad Niels Christensens aldrig svigtende interesse og hjælpsomhed.

Tomterne af gård nr. 8

Af praktiske grunde behandles den senest udgravede tomt først. Den er som før nævnt den yngste af de to undersøgte gårde, idet den kun har eksisteret på samme sted i knapt tre hundrede år fra ca. 1500 til dens udflytning i 1781.

Afdækningen af tomten (pl. I) skete som nævnt ved, at pløjelaget forsigtigt blev fjernet med graveskovle og kørt væk med trillebøre bredde efter bredde, som det ses på fig. 7. Derefter blev området skrabet rent med graveskeer. Vi begyndte langs nordsiden, hvor forrige års målesystem var markeret med pløkker og en udspændt snor. Herfra kunne vi fortsætte med at indrette vort to-meters kvadratnet mod syd. På billedet ses, at stuelængen til venstre allerede er skrabet ren, hvorved lergulvet er kommet til syne. Det er furet på tværs, dvs i nord-syd af en roeløfters skær, idet der under Den første verdenskrig blev dyrket sukkerroer på denne mark. Bag landmålerstokkene på gårdspladsen skimtes en glat flade, der viste sig at være et lergulv stammen- de fra det før omtalte lille køllehus til malttørring. I baggrunden ligger Niels Christensens gård.

Vi var så heldige, at lerpartier fra udlængernes gulvlag var bevaret flere steder. I sydlængen fandtes således et næsten sammenhængende lergulv i 29 meters længde. Det tyder på, at denne længe har været anvendt til loer og ladegulve. Behandlingen af kornet skulle helst foregå på et lergulv, hvorved man kunne undgå at få for meget jord og snavs indblandet i opfejningen. Ladelængen må være blevet udvidet med et betydeligt antal fag siden inkvisitionsforretningen af 1733, idet der i denne kun tales om 11 fag. På den tid var den økonomiske opgang for landbruget endnu ikke rigtig begyndt. Men når man frem til 1781, er det sandsynligt, at avlen er blevet så meget forbedret, at bonden har måttet bygge til sin lade. Med en fagbredde på 1,80

m har længen nu været oppe på 17 fag, dvs samme antal som stuelængen havde i 1733.

Der var også lergulv i de sydligste to-tre fag af østlængen, som vi ikke helt nåede at få afdækket på grund af, at vi måtte afskedige det meste af vort mandskab under sukkerroekampagnen. Længens inderside peger i retning af stuelængens sydøstre hjørne, således at man må formode, at gårdfirkan- ten har været lukket. Indbefattet en gadeport har denne længe været på 15 fag, hvis det antages, at der nærmest stuehushjørnet har været en låge eller dør til gående trafik. Gadeporten plejede man nemlig at holde lukket, dels af hensyn til de på gårdspladsen løsgående mindre husdyr, såsom smågrise og fjerkræ, men dels også af sikkerheds- grunde. Man kunne undertiden blive nødt til at stænge gadeporten inden fra, hvis det skete lands- byens voksne befolkning var langt ude i marken, og eventuelle ubudne gæster kom ridende for at stjæle eller plyndre, som det hændte nær Vordingborg i Vester Egesborg en søndag i 1678; (se Dagligliv i Danmark, 2. udg. 1981, bd. 2, p. 184f.).

I 1733 var vestlængen kun på 7 fag. Men man har været nødt til at lukke resten af gårdspladsens vestside med et plankeværk eller hegn. Thi iflg. markbogen til Den store matrikel 1682 dyrkede gård nr. 10 en ager i Skinnehøjs ås tæt ved nr. 8's sydvestre hjørne, og mod vest var der kun en afstand af ca. 40 m til den østligste ager i Gårdagre- ås, tilhørende nr. 17 (se pl. I i Rise Hansen og Steensberg: »Jordfordeling og Udskiftning«). På ryttergodskortets tid i 1768 lå der desuden her et hus i nord-syd parallelt med nr. 8's vestlænge, formentlig et ekstra udhus? (se samme pl. II). Følgelig har gårdspladsen været helt lukket inde, hvilket stemmer med de såkaldte »Landsby-Vi- ders« (bylovenes) bestemmelser, at gærderne om

Fig. 7. Afdækningen af tomt A i gård nr. 8 set fra VNV. I baggrunden Niels Christensens ejendom matr. nr. 5 e.

vangene skulle være »gablukte« til pinse, og at hver mand skulle holde sit tofteled i orden mod kornvangen. Gæs og svin måtte under ingen omstændigheder slippe ud i vangen, efter at den var tilsået. Det var alene af den grund nødvendigt at holde dem på gårdspladsen eller også at tøjre og vogte dem på ens egen toft.

Sydligst i vestlængen fandt vi et hullet lergulv, jfr. plan I. Det strakte sig omtrent i tre fags bredde nordpå fra sydlængen. Også i længens nordende var der et par fag med lergulv, måske et seletøjs- eller karle-kammer? Hvis gårdspladsen har været helt eller delvis stenbrolagt, er denne belægning blevet fjernet under den senere overpløjning. Men langs vestsiden af den nævnte længe lå der et parti ler,

som så ud til at være en rest af en lerklinet væg, der var styret ud under branden. Til gårdsiden lå et lag grus, som måske har ligget foran indgangsdøren til det nævnte kammer i vestlængen.

Det ovenfor omtalte lille køllehus på gårdspladsen svarer til den i »Ildsteds- og kvægskatteregnskabet 1677« nævnte maltkølle. Det øverste lerlag, der strakte sig 4,20 m i Ø-V og ca. 3 m i N-S, var i midten op til 10 cm tykt. Det var åbenbart en rest af det lille hus' lerklinede vægge, thi herunder viste sig et egentligt lergulv, som ikke alle vegne kunne adskilles klart fra det øvre lags laveste partier. Lergulvet strakte sig ligeledes ca. 4 m i Ø-V, medens det syd for overlægets grænse fladede ud til et ganske tyndt lag. I dette gulvlags østside fandtes et 50 × 70

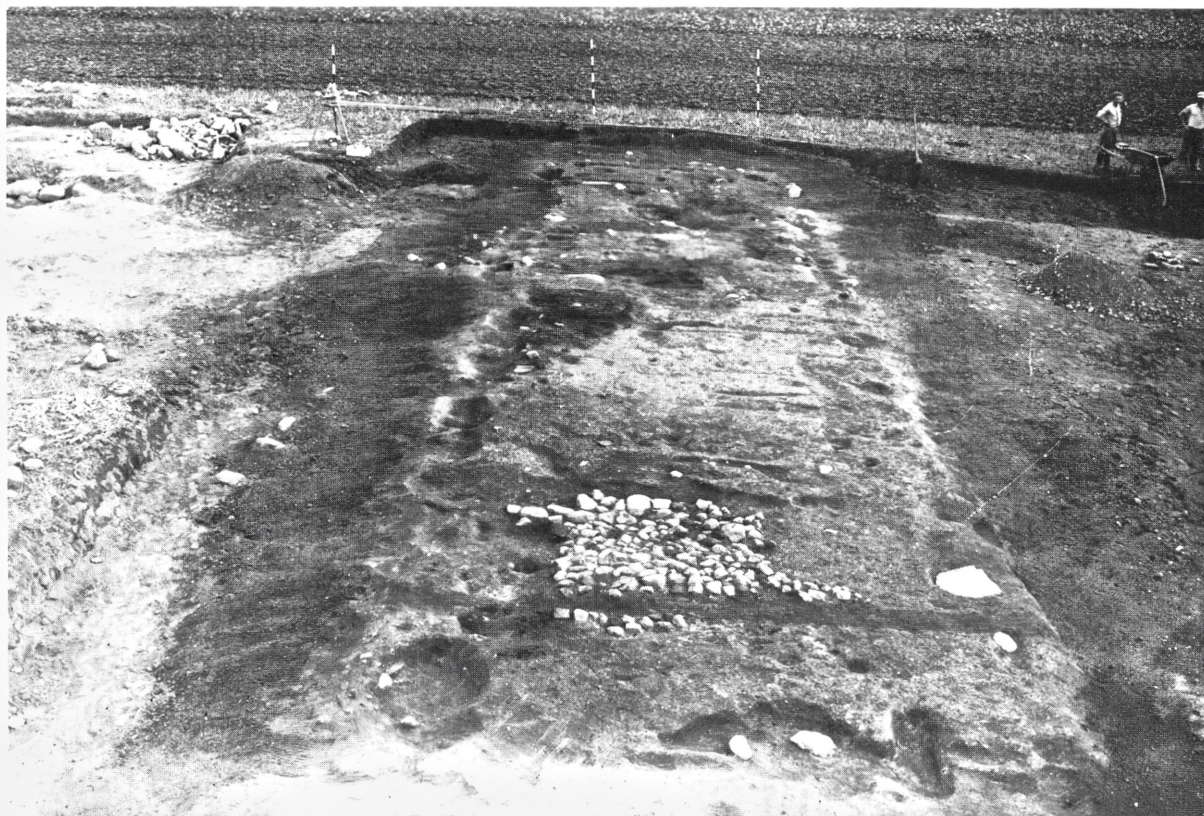

Fig. 8. Tomten af stuehuset i gård nr. 8, hus A, afdækket og renskrabet. De tre vestligste fag mangler på fotografiet. Set fra vest. Man ser i forgrunden skelgrøften mellem matr. nr. 5c og 5e skære tværs gennem brolægningen.

cm stort ildsted, der hovedsagelig bestod af rød aske med et 30 cm stort cirkulært hårdere brændt parti i østsiden, åbenbart bunden af den såkaldte »køllegris« eller måske blot et åbent ildsted, over hvilken flagerne til tørring af den spirede malt har ligget i passende højde? Lergulvet, der hældede en halv snes cm fra vest til øst, var de fleste steder kun 2–3 cm tykt. I ildstedet lå et par 10 cm store, stærkt ildskørnede sten. Under gulvleret fremkom fem uregelmæssigt beliggende stolpehuller, der var fra 15 til 38 cm dybe. Men de havde øjensynligt intet med køllehusets konstruktion at gøre. Nord for ildstedet lå under gulvleret et 20 cm tykt lag ubrændt ler, som heller ikke kan have haft forbindelse med maltkøllen, men som muligvis kan være

samtidig med stolpehullerne. Der fremkom dog ikke lerkarskår eller andet, der kunne antyde en datering. Det er sandsynligt, at det kun 3 × 4 m store køllehus har været af bindingsværk, hvilende på fodremme. Grunden til, at det var anbragt ude på gårdspladsen, var naturligvis, at man herved mindskede risikoen for, at hele gården skulle brænde, hvis der ved et uheld gik ild i malten. (Jfr. G. Lerche: »Det landlige øls smag«, p. 147 ff. i »Bønder og Fiskere«. Festskrift til Holger Rasmussen, Nationalmuseet 1985).

Der lå temmelig meget forkullet træ og lerklininger på stuehusets gulv som følge af branden i 1781. I midterpartiet af nordvæggen sås gruber efter optagne syltsten, som nu var fyldt med muld. To

meter vest for skellet mod matr. nr. 5 e var der en gravet rende, der formentlig skyldes, at man har funderet den tværvæg, som adskilte rytterens stegers fra hans stue. Gulvet i stuen var tyndere end i stegerset. Henimod den formodede vestgavl opløstes det i småpletter, antagelig fordi ploven her har skrællet det højest liggende ler væk. Skelgrøften mellem matr. nr. 5 c og 5 e skar tværs igennem en brolægning, der må have udgjort bundlaget i rytterens skorsten. Af selve skorstensfundamentet var der intet spor. Men ved nordsiden af brolægningen var der en i Ø-V aflang 4–5 cm dyb oval askegrube fyldt med trækul. Fig. 8 viser den renskrabede tomt af stuelængen set fra vest; kun er de vestligste tre fag ikke kommet med på fotografiet.

Pl. I viser en rekonstruktion af faginddelingen i stuelængen på grundlag af Inkvisitionsforretningen fra 1733 jævnført med den ældre fra 1692 og justeret med den arkæologiske afdækning. Opgørelsen fra 1692 skal åbenbart forstås således, at de 12 fag uden skorsten eller esse er dem, bonden selv havde til rådighed, medens de 6 fag rytterbolig med skorsten lå uden for opgørelsen. Det vil sige, at stuelængen ialt bestod af 18 fag. I 1733 var den et fag kortere, hvilket stemmer med den udgravede tomt aftegnet på plan I. Fagbredderne var næsten aldrig helt ens i 1700 årene, og dette forhold giver sig også tilkende her, idet skorstensfaget i rytterens bolig var bredere end de øvrige. Brolægningen i bunden af den åbne skorsten giver et indtryk af dennes dimensioner, skønt selve fundamentet desværre ikke er bevaret. Stegerset har været på tre fag, og vest herfor har rytteren haft en tre fags stue.

Fæstebondens stue var ligeledes på tre fag, og øst for den var der en svær række syldsten, der markerede skillevæggen mod *hans* stegers. Denne væg var anbragt på samme sted som i hus A's forgænger hus B. I stegersets nordvest-hjørne stod en stor bagerovn, som vendte fyråbningen ind mod stuen (fig. 9) på samme måde som i gård 3 i Store Valby (Store Valby bd I, fig. 77–79, p. 253 ff). Både her og i Store Valby var den store ovn solidt funderet på en kampestens bund (fig. 10), der var nedgravet i de to ældre tomter B og C. Ovnkappen ser ud til at have

været opmuret af teglsten, som man rimeligvis har skaffet sig fra Antvorskov. På fig. 9 ses en krans af disse sten i gulvniveau udenom den hårdtbrændte ler-erne, der var 5 cm tyk, medens kampestenslaget under den (fig. 10) var ca. 50 cm tykt. Ved gulvet synes ovnkappen at have haft en tykkelse på 30–40 cm, hvortil formentlig må lægges et lag lerklining udvendig.

Der kan ikke have været loft over det hjørne af stuen, hvor ovnmundingen fandtes, fordi luen ville slå ud af ovnen, når man ildede den til bagning. Derimod kan der have været et lerklinet røgfang i loftshøjde, som ledte røgen op i tagrummet, hvorefter den muligvis har fundet vej ud i det fri gennem en lyre i taget? Nogen rigtig skorsten fandtes der i hvert fald ikke i 1692. Brandfaren ved et sådant arrangement var næppe større end ved en rigtig skorsten, der samlede trækken nedefra, således at gnister ved for kraftig fyring kunne ryge helt op gennem piben i taget.

I det tredje fag fra øst i stegerset fandtes to små pletter af ildstedsler. Det ene, *ildsted 3*, lå oven over ildsted 5 i gulv B. Det var således traditionsbestemt med hensyn til placering. Den nordligste plet lå tæt ved væggen, og det var ikke noget egentligt ildsted; men måske skyldtes ildvirkningen i lergulvet, at branden i 1781 har været særlig intensiv på dette sted? Ca. en meter vest for ildsted 3 var der en 6 cm dyb grube fyldt med hvid aske, der rimeligvis stammede fra ildstedet. I hus A's stegersafs nit bugtede gulvets rand sig tilsyneladende ud og ind. Men navnlig ud for den store bagerovn var der en iøjnefaldende udbugtning fra nordsiden. Den må hænge sammen med, at ovnens hvælving rakte så langt ud fra den lerklinede væg, at man har været nødt til at forlænge stråtaget med et udhæng, sådan som man kunne se det endnu i begyndelsen af 1900 årene på ældre stuehuse på Sjælland.

Ved østenden af stegerset har der været et to fags rum, som ikke umiddelbart kunne dokumenteres ved den arkæologiske undersøgelse, fordi der ikke var noget lergulv, og syldstenene synes at være blevet fjernet ved en senere tids overpløjning. Men dels peger østlængens vestvæg lige i retning af den

Fig. 9. Den store bagerovn, ildsted 1 i gård 8, hus A, set fra vest, efter at dens brændte lerarner er afdækket og penslet ren. Fundamentet af ovnkappen ses som en krans af teglsten. I indfyriingsåbningen foran ligger tre flade kampesten.

ikke synlige østgavl af stuelængen, og dels vidner fagantallet i inkvisitionsforretningen om, at der har været to ekstra fag, der formentlig anvendtes til huggehus, brænde og lignende og derfor kun havde jordgulv.

Langs stuelængens sydvæg har man lagt et lag grus til at optage tagdryppet. Det fortsatte hen til den tilkastede *brønd 2*. Brønden må være gravet, før både hus A og dens forgænger hus B blev opført; thi nedgravningsranden skar ind under begge disse huses sydvæg. Oven over brønden lå flere lag håndstore sten, som må stamme fra stenbro i eller omkring stuelængen eller fra gadeporten. Denne

stenlægning dannede en flad skål, og oven i denne lå et virvar af brændte lerklininge og forkullet træ. Vi forestillede os derfor til at begynde med, at brønden var blevet opfyldt allerede inden branden i 1781. Men det viste sig, da vi kom længere ned i brøndskakten, at den var fuld af store sten og bygningsmaterialer, lerkarskår, og på bunden lå den stærkt forbrændte ende af en udhulet saltold af bøgetræ (fig. 11), fragmenter af slibesten og stumper af både ligger og løber til en håndkværn, samt knogler af husdyr. Men det endelige bevis på, at begge brønde 1 og 2 var kastet til på samme tid efter branden, fik vi ved konserveringsgennemgangen af lerkarskåre-

Fig. 10. Bagerovnen, ildsted 1, efter at den brændte arne er fjernet. Den er funderet på kampesten, som skulle holde på varmen, efter at ovnen var fejlet, og brødene sat ind.

ne, hvor et skår til et mindre lerkar fundet øverst i brønd 1, viste sig at gå sammen med et sideskår fundet i brønd 2. Denne brønd var sat af meget store kampesten, indtil 1 m i længste tværmål. Dens stenskakt hvilede på et såkaldt »brøndå«», en firesidet ramme af egeplanker, der var bladet og naglet sammen i hjørnerne (se fotografiet fig. 12 og snittegningen fig. 13). Brønd 2 var $2\frac{1}{2}$ m dyb og knap $1\frac{1}{2}$ m vid i bunden. Sidevæggene smalnede jævnt indad mod åget i bunden.

Knapt 10 m nord for stegersets nordre væg fandtes *brønd 1*. Den har åbenbart været fælles brønd for gård 9, dens rytterhus og måske nogle af

de nærmeste husmandshuse. Og da den var 1.30 m dybere end brønd 2 har den også kunnet tjene gård 8's behov i tilfælde af, at brønd 2 skulle tørre ud. Brønd 1 var ligesom brønd 2 fyldt op med sten fra gårdens syld, som det ses på fig. 14. Stenene fortsatte blandet med lerkarskår etc. helt ned til bunden.

I fylden fandtes også hanken til brøndspanden. Desuden lå der i brønden en ca. 2 m lang og 20 cm tyk rund egestolpe, der foroven endte i begyndelsen til en naturlig tveje, medens den forneden var skrån tilhugget i firesidet form til op mod 40 cm over dens nederende. Selve den nederste spids var afbrudt, og

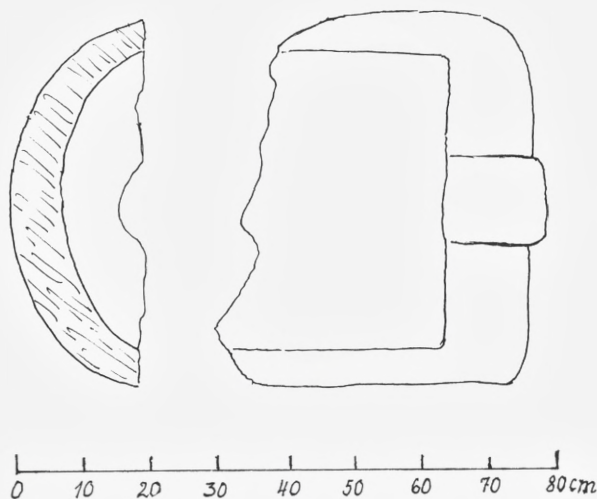

Fig. 11. Den ene ende af en »salt-old« af bøgetræ fundet i brønd 2 ved gård 8. Efter opmålingstegning af Holger Rasmussen.

fra 1,10 til 1,18 m over nederenden var der udstemmet et hul, 6 cm i tværmål. Stolpen er formentlig den, hvorpå brøndvippen var anbragt. Men det udstemmede hul tyder på, at den var genanvendt og oprindeligt har tjent et andet formål (fig. 15). I fylden fandtes der også en egefjæl med naglehuller. I en af dem sad trænaglen på plads. Fjælen var 1,30 m lang og op til 20 cm bred, den er altså for kort til at stamme fra brøndkarmen (fig. 16). Brønd 1 smalnede lidt til foroven med en vidde på 1,85 m. I 1,30 m dybde var viddens 2,15 m, medens den ved bunden kun var 1,10 m (fig. 17). På fotografiet fig. 18 skimtes brøndåget, der var af bøgetræ, helt nede i dybet.

På plan II ses sammen med længdeprofiler af de ældre gulvlag også to profiler fra hus A, nemlig profil A gennem stegersets nordside og bagerovnen, hvorefter den løber ud af siden og forsvinder. Profil B går derimod nogenlunde langs ad midten af stuelængen, således at både ildsted 6 og askegrube 2 i det underliggende hus B har kunnet indplaceres.

Hus B's gulvlag ses i plan på pl. II. Der er dog

snarest tale om en ældre situation af hus A. Men visse ændringer har fundet sted fra B til A. A's bagerovn er blevet gravet ned og funderet i B's gulv, hvorved en del af ildsted 4, der åbenbart hører sammen med askegrube 2, er blevet skåret væk, ligesom også stuens ildsted 8 i B er blevet beskåret. Det ildsted, der anvendtes ved brygning og bagning, var formentlig ildsted 6 i stegersets østlige halvdel. Og da ildsted 3 i gulv A lå i et 10 cm højere niveau end ildsted 6 må sidstnævnte være en forgænger for 3. I vestenden af ildstedets 2,40 m lange og ca. 1 m brede ovale flade lå en teglsten i omtrent samme niveau som det uforstyrrede parti af ildstedsskorpen øst herfor. En 15 cm dyb uregelmæssig grube fandtes derimellem. Den kan have rummet en stor flad sten, idet det østlige parti muligvis har været overhælvvet som en lille bagerovn? Hvis denne formodning er rigtig, er ildsted 6 en forgænger for den store bagerovn 1 i hus A.

I så fald må ildsted 4 med sin tilhørende askegrube være en ovnkonstruktion fra tiden mellem bagerovn 1 og bagerovn 6. En aflang sten i ildsted 4's vestside ragede 12 cm op over ildstedsskorpen. Den er formentlig anbragt på dette sted samtidig med fundamentet til bagerovn 1 i hus A, og denne ændrede situation hænger rimeligvis sammen med, at gård 8 i 1692 blev indlemmet som ryttergods i oberst Rabes regiment for senere at indgå i det Antvorskovske rytterdistrikt, som nævnt ovenfor. Hus B viser følgelig stuehusets situation, før der blev indrettet en bolig til rytteren i dens vestlige del. Ildsted 7 ved sydvæggen har været af kort varighed, idet kun et par spor af ildstedsskorpe var bevaret. Den har næppe eksisteret samtidig med, at der var en dør i det sydvestre hjørne af stegerset. Ildsted 7 må være blevet forstyrret, da døren anbragtes her. Man har lagt et lag grus og småsten uden for døren, og i dette lag blev der anbragt fem trædesten diagonalt i retning af den østre dørpost. De lå imidlertid 5–6 cm lavere end væggenes syldesten, og i fortsættelse af rækken inden for i stegerset var der tre lignende sten, hvis overflade lå 30 cm højere end toppen af dem uden for. Den inderste af disse sten var blevet fjernet, og i det lerforede hul efter den lå

Fig. 12. Brønd 2 efter tømningen. Det firesidede brøndåb, hvorpå stenene hviler, skimtes i bunden. H. R. fot. 1942.

et lag klininger og ler etc., der fortsatte mod øst og et par steder som nævnt var dækket af rester af ildstedsskorpen. Men i gruben efter den nævnte trædesten lå på bunden en Christian 4.'s Enesteskilling fra 1624.

Mønten er slået kort efter, at Jens Christensen overtog fæstet af nr. 8. Han havde i tiden o. 1635 vanskeligt ved at betale sin skyldige landgilde, hvorfor han måtte bøde 10 rd. Men han må være kommet på fode igen; for han blev som nævnt ved gården, indtil Christen Pedersen Smed fæstede den i 1651. Den nye indgangsdør er vel indsat noget før. Men de mange ildstedsændringer synes at vidne om en tid, hvor bygningen var i forfald. Og det er

rimeligvis Jens Christensen, der ikke har haft midler eller evne til at holde ildstedsindretningerne vedlige. Men når én af dem forfaldt, har han dog anlagt en ny.

I stuen var ildsted 8 som nævnt anbragt så tæt op ad skillevæggen mod stegerset, at halvdelen af arnen blev skåret væk ved funderingen af den store bagerovn 1 i hus A. Som antydnet på planen var dens hårdt brændte 3 cm tykke ildstedsskorpe imidlertid funderet på et 15 cm tykt lag sten, en blanding af tegl- og kampesten. Selve arnen var kun 65 cm i tværmål, men uden om den var der, hvad man må opfatte som soklen af en ovnkappe eller i hvert fald en ovnagtig opbygning, 15–20 cm bred. Der har

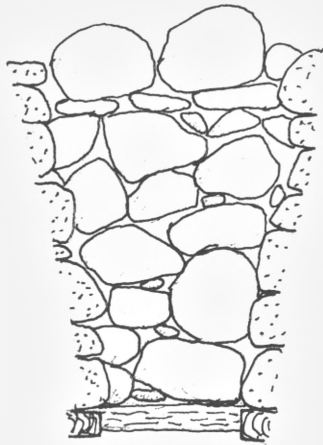

Fig. 13. Brønd 2, snit set mod øst. I bunden brøndåget af egetræ. H. R. del. 1942. Mål 1:50.

vistnok været indfyring i den fra nord, hvor der var en 25–30 cm dyb lavning (fig. 19). Herfra strakte et ganske tyndt lag aske sig ind mod stuens midte, som vist med en punkteret linje på plan II. Det gule ler i ovns sokkel skilte sig på sydsiden ud fra gulv B's rødlige ler efter en lodret linje, således at ovnen må være opført ved nedgravning i B's levetid på samme måde som den store bagerovn i A. Denne lodrette spalte iagttoges også langs vestsiden af ovnen. Den nævnte lavning på nordsiden af ovnen (til højre på fig. 19) er blevet slidt og udbedret. Men det er næppe rigtigt, som vi antog under udgravningen, at sliddet skyldtes stærk trafik gennem en dør i væggen til stegerset. Thi en sådan passage måtte i tid ligge mellem opførelsen af den store ovn og nedbrydningen af ovn 8 i hus B's levetid. Denne

Fig. 14. Brønd 1 mellem gård 8 og 9 var fyldt op med syldsten fra de nedbrudte gårde.

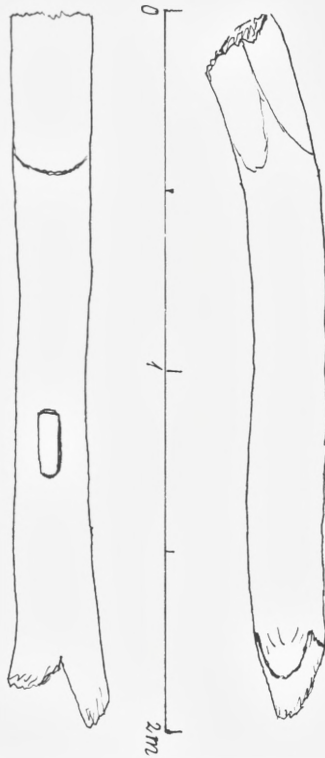

Fig. 15. Stolpen til brøndvippen fundet i brønd 1. Efter opmålingstegning af H. R.

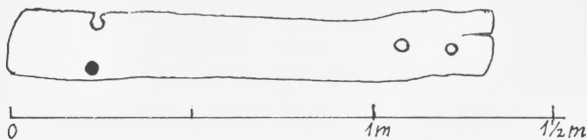

Fig. 16. Egefjæl fundet i brønd 1. Opmålt af H. R.

skulle i så fald være blevet erstattet af en bilæggerovn, som atter i hus A's stue blev afløst af indfyrringen til ovn 1. Ganske vist skete det, at en fæstbonde lejede en jernbilægger for en årrække. Men hus B's levetid ligger i 1600 årene, hvor denne skik ikke var så almindelig, som den blev i løbet af 1700 årene. Sliddet ved nordsiden af ovn 8 skyldes snarest færdsel foran ovnmundigen, når man vinteren igen-

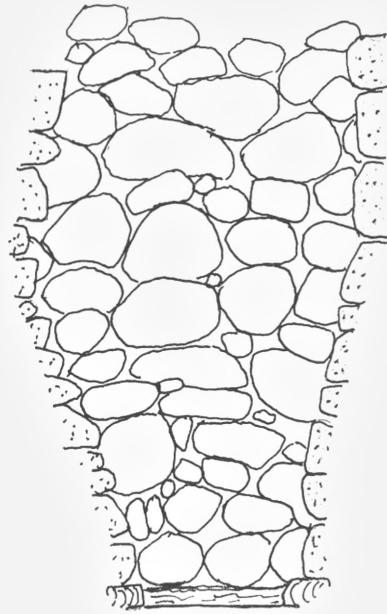

Fig. 17. Brønd 1, snit set mod nord. Det firesidede brønd-åg af bøgetræ i bunden. Opmålt af H. R. Mål 1:50.

nem måtte fyre for at holde stuen varm. På dette sted må der have været et hul i loftet, som røgen kunne trække op igennem.

Det er sandsynligt, at der har stået et par sengesteder ved stuens nordvæg. Sengene var kortere end i vore dage, således at længden svarede til et fags bredde. Dels var folk mindre, og dels var det skik, at man sad halvvejs op i sengen, støttet af opstablede puder. Hvis der har været en dør til gårdspladsen, har den siddet i faget nærmest ved stegeriset. Langbord og bæk kunne så få plads ved vinduesvæggen fra døren vestpå. Med sin $6 \times 4\frac{1}{2}$ meter har stuen rigeligt kunne rumme både familie og tjenestefolk. Det to fags kammer i længens vestende har tjent samme formål som senere tiders øverstestue: her har stået en gæsteseng samt nogle store standkister, der rummede stadsklæderne, ekstra dyner og andre

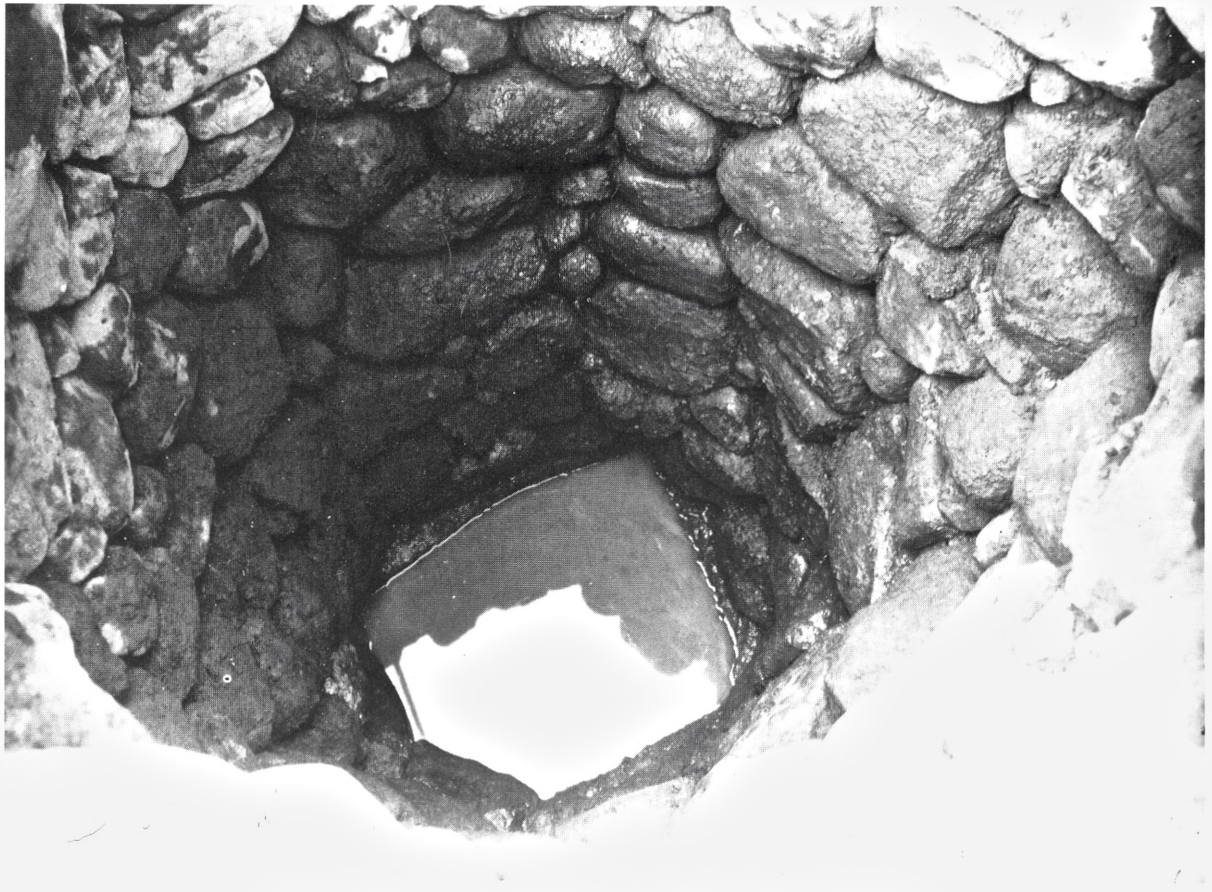

Fig. 18. Brønd I efter tømningen. I bunden skimtes brøndåget.

tekstiler, der ikke brugtes til daglig. Indgangen til dette kammer må have været midt i skillevæggen mod stuen, thi der plejede ikke at være adgang til øverstestuen, hvor man gemte familiens bedste ting, direkte udefra.

På planen har vi forsøgt at indtegne stolpernes placering i bindingsværksvæggene. Nogle steder var stolpestenene bevaret på plads, tydeligt markeret ved deres størrelse. Mellemrummene var de fleste steder fyldt ud med sten af lidt mindre format. Kun i vestgavlen var der ingen fyldsten, og der var leret også flydt udenfor væglinjen, hvis det ikke simpelt hen drejer sig om ler, der er regnet ned fra gavlen?

En sammenligning mellem planerne I og II viser, at stegersafsnittet i begge tilfælde har næsten sam-

me dimensioner. Men at der er tale om to vægfunderinger ses deraf, at lerlaget bugtede sig ud og ind uden at følge de samme linjer. Syldstenene var heller ikke synlige i hus A undtagen ved skillevæggen mod stuen. Imidlertid var man på den tid dygtige til at omsætte vægge, der var kommet til at hælde, flytte stolper og sten, uden at overdelen altid behøvede at fornys eller fjernes. Det foregik naturligvis lettest, når taget var revet af for at give plads til et nyt. Man foretog så midlertidige afstivninger. Lerklining og den risfletning eller de staver, den var anbragt på, skulle jævnligen fornys. Det er derfor vanskeligt for arkæologerne at følge alle småændringer i de udgravede bygningers udvikling blot nogenlunde i detaljer.

Fig. 19. Stenlægning under ovnen, ildsted 8, hus B i gård 8, set fra øst. Til højre en lavning i lergulvet foran indfyringsåbningen i nordenden.

Husets vestlige halvdel er i mindre grad identisk med hus A, idet alene bredden er godt $\frac{1}{2}$ m mindre. Den indre stenrække i nordsiden, der ses på fotografiet fig. 20, viste sig at høre til hus D. Syldstenen i hus B har ligget i en rende uden for denne stenrække, og de må være fjernet samtidig med syldstenene i hus A. På fotografiet er den svære stenlægning under bagerovn 1 endnu ikke fjernet.

Gulvlaget i *hus C* (pl. III) lå i stegerset ca. 10 cm lavere end gulv B. Gruben, hvori mønten fra 1624 fandtes, viste sig at være omgivet af en balk af rå ler, hvis overflade lå 6 cm under gulv B, men som ragede 15 cm op over gulv C, således at balken i virkeligheden var lerforingen i den nævnte grube: foringen var 10 cm tyk. Gulv C bestod mere af snavs

end af ler, men tæt ved og nærmest parallelt med gulvets sydrand var der en 11 cm høj balk af ler, som muligvis ligesom balken omkring gruben blot var en rest af gulv B. Dens funktion har ikke kunnet afgøres.

Ved østsiden af nedgravningen til den store bagerovn 1 fandtes ildsted 9. Det var en grube fyldt med rød aske mellem ildvirkede sten (fig. 21). Den store oprejste sten i baggrunden på fotografiet stod i nord-syd op til bagerovnsnedgravningen. Dens flade mod ildgruben var stærkt smuldret af ildpåvirkning. Det samme gjaldt de øvrige sten på billedet. Den flade bundsten bagest lå 10 cm lavere end gulv C. I stegersgulvet var der tre øst-vest vendte gruber, den midterste ca. 25 cm dyb, de to andre ca. 15 cm

Fig. 20. Tomt B af gård 8 set fra vest. Den indre stenrække foran bagerovnsgrundstenene i venstre side viste sig at høre til hus D. Hus B's syldsten lå i en rende uden for den synlige syldrække.

dybe. Måske har den midterste rummet en saltold eller lignende, som i så fald måtte være ca. 2 m lang og 65 cm bred. Den rundagtige grube i nordsiden var ca. 20 cm dyb. De små gruber i sydsiden var kun op til 12 cm dybe.

Af stuen i hus C var der kun svage spor. Men langs nordvæggen lå den stenrække, som ses på fotografiet fig. 16. Dens vestende bøjer mod nord, således at man må tænke sig en gennemgående fodrem hvile på de ensartede sten, medens stuens nordvæg i det vestligste fag har stået 20–30 cm længere ude. I så fald drejer det sig sandsynligvis om en reparation, hvorved et stykke af nordvæggen

er sat om, opbygget langs indersiden af en oprindelig brøstfældig væg? Stuens gulv kunne ikke adskilles klart fra gulvet i hus B. Men tilsammen havde de to gulvlag en mægtighed på 25–30 cm.

Nedenunder gulv C viste sig endnu et *gulvlag*, D, (Pl. IV). Det må være samtidig med anlæggelsen af brønd 2, idet nordranden af brøndens nedgravnings-tragt lå uden for hus D's væglinje, medens den skar de yngre huses væglinje. Hvis man anslår dateringen af hus C til fra slutningen af 1500 årene op til ca. 1635, må hus D have eksisteret fra tiden o. 1500, da Antvorskov kloster overtog gården, til engang i slutningen af 1500 årene. En mønt fra Erik

Fig. 21. Ildgrube 9 i gård 8 set fra øst. De store sten til højre og i baggrunden er stærkt ildpåvirkede. Gruben var fyldt med rød aske.

Menveds tid (Hauberg nr. 22, Aarbøger s. 348), der fandtes ca. 3 m syd for vestlængens gavl, ca. 20 cm over undergrundssandet, fortæller kun, at der har været aktivitet på stedet i senmiddelalderen. Den stammer sandsynligvis fra gård 9, selv om afstanden hertil er et halvt hundrede meter.

Hus D har været en ganske smal bygning. Stuen var kun 3½ m vid, stegerset knapt 4 m. Under ildgruben 9 viste sig endnu et *ildsted* 10, (fig. 22). Dets hårdtbrændte lerskorpe lå 20 cm under bunden af ildgrube 9. I den nordlige del af ildstedet var selve skorpen ikke intakt, idet overfladen lå i et 15–20 cm dybere niveau. Kun et 2–3 cm tykt rødt

lerlag var bevaret. Langs østsiden stod en smal, stærkt ildskørnet sten på kant. Også et par sten i vestsiden var helt pulveriseret af ilden, og et tykt hvidt askelag dækkede området ind til den prikkede kontur på plan IV.

Det stærkt nedslidte gulvlag i stegerset bestod væsentlig af magert ler. Det adskiltes klart fra det ovenover liggende gulv C, idet de i dette gulv omtalte gruber ikke gav sig til kende i gulv D. Afstanden mellem de to gulvlag var 10–20 cm. En tværrække af sten, der formentlig har dannet fundament for en væg, skilte stegerspartiet fra et kammer på to temmelig brede fag à ca. 1,70 m. Muligvis har

Fig. 22. Ildsted 10 lå i gulv D under ildgrube 9, set fra vest. Øst for denne har stået en lerklinet ovn, ildsted 11.

der stået et skillerum af træ på samme sted i hus C? Man må tænke sig, at det drejer sig om et forråds-kammer, hvor kornbing, håndkværn, saltold etc. kunne opbevares. Gulvet nærmest nordvæggen indeholdt en del kalk. Kammerets gavl har muligvis været opført i en trækonstruktion, idet østgavlen markeres af en ganske retlinet grænse for lergulvet, uden at der var spor af syldsten. Men hus D synes i det hele taget at have været et træhus, stående på fodremme, eftersom syldsten manglede, bortset fra det indre skillerum mellem stegers og saltkammer.

Øst for ildsted 10 har stået en lerklinet ovn, ildsted 11. Dens østgavl var den lerklinede skillevæg

mod kammeret, og dette kan være en årsag til, at netop denne væg var opført af ikke brændbart materiale? Arnen var nærmest oval og svagt grubeformet, som man ofte finder det i middelaldertomter. Ved dens nordøstre hjørne mod skillevæggen var ovnkappen bevaret i ca. 25 cm højde over arnens brændte skorpe. Rødfarvningen som følge af ildvirkningen aftog mod øst i det, der i virkeligheden var skillevæggen (fig. 23). I baggrunden på fotografiet ses en 2 m lang rektangulær grube 45 cm vid og 37 cm dyb. Måske er det melbingen, der har stået nedgravet her? Da der næppe har været loft over stuen, og i hvert fald ikke over stegerset, måtte

Fig. 23. Ildsted 11 har været en lerklinet ovn, set fra nord. I baggrunden i den aflange nedgravning har formentlig stået en melbing?

det aftærskede brødkorn opbevares på et sted, hvor ingen kunne komme til at stjæle af det, eftersom korn jo i lighed med rede penge ikke røber sin rette ejer. Havde man formalet en del af brødkornet på en håndkværn i kammeret ved siden af, ville det være praktisk at have melet i en bing nær ved hånden, når der skulle bages i ovnen.

Stegerset synes at have været tre fag langt, idet noget af lergulvet i stuen antyder, hvor skillevæggen (af træ) har stået. Den nordlige del er blevet ødelagt ved nedgravningen af fundamentet til bagerovnen i hus A. Muligvis er også det egentlige ildsted i stuen gravet væk ved samme lejlighed. Hvad vi fandt var

en lille plet aske i bunden af gulv C's ildsted 8 og en endnu mindre cirkelrund askeplet en meter vest herfor. Men da der dengang næppe har været loft over stuen, kunne man praktisk talt lave et ildsted, hvor man ønskede, selv om det sandsynligvis lå nær skillevæggen mod stegerset. Da denne væg må have været af træ, har det nævnte hovedildsted i stuen snarest ligget omtrent, hvor askepletten efter ildsted 8 blev fundet, dvs. $1\frac{1}{2}$ m fra mellemvæggen. Mod vest strakte gulv D (pl. III) sig omtrent så langt som gulv C, men det lå ca. 20 cm lavere, som det ses af profil B på plan II. Parallelt med vestgavlen var der yderligere en nærmest rektangulær 2 m lang og

Fig. 25. Hus D af gård 8 set fra øst. Til højre i baggrunden ses syldrækken af det langt yngre rytterhus. I forgrunden tv. hullet efter den formodede melbing, til højre herfor ovnen ildsted 11, og bag den ildsted 10. Bag dette ses nedgravningen til hus A's store bagerovn, og modsat denne i sydsiden stenlægning foran indgangsdøren fra gårdspladsen.

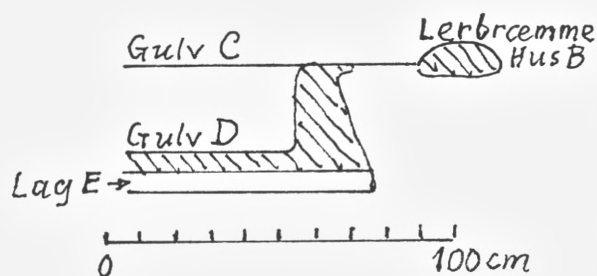

Fig. 24. Profil af lerpanel ved hus D's nordvæg i stuen, set fra øst.

45 cm vid grube 12–16 cm dyb. Gulv D var ganske tyndt, men enkelte steder, hvor der var huller i det, skinnede et aske- og kulholdigt jordlag igennem, som vi kaldte gulv E. Men dette hypotetiske E-lags grænser kunne ikke nærmere bestemmes, idet det hørte sammen med nogle koge-gruber fyldt med ildskørnede sten, som skal omtales nærmere nedenfor.

Langs nordvæggen i stuen var der et ca. 25 cm højt lerpanel, som på indersiden var lodret men på ydersiden skrånede udad mod bunden (fig. 24). Ved bunden var det 15–20 cm tykt, foroven kun 5–10; men her bøjede en flig af det ud mod ydersiden i niveau med gulv C. Langs med denne kant var

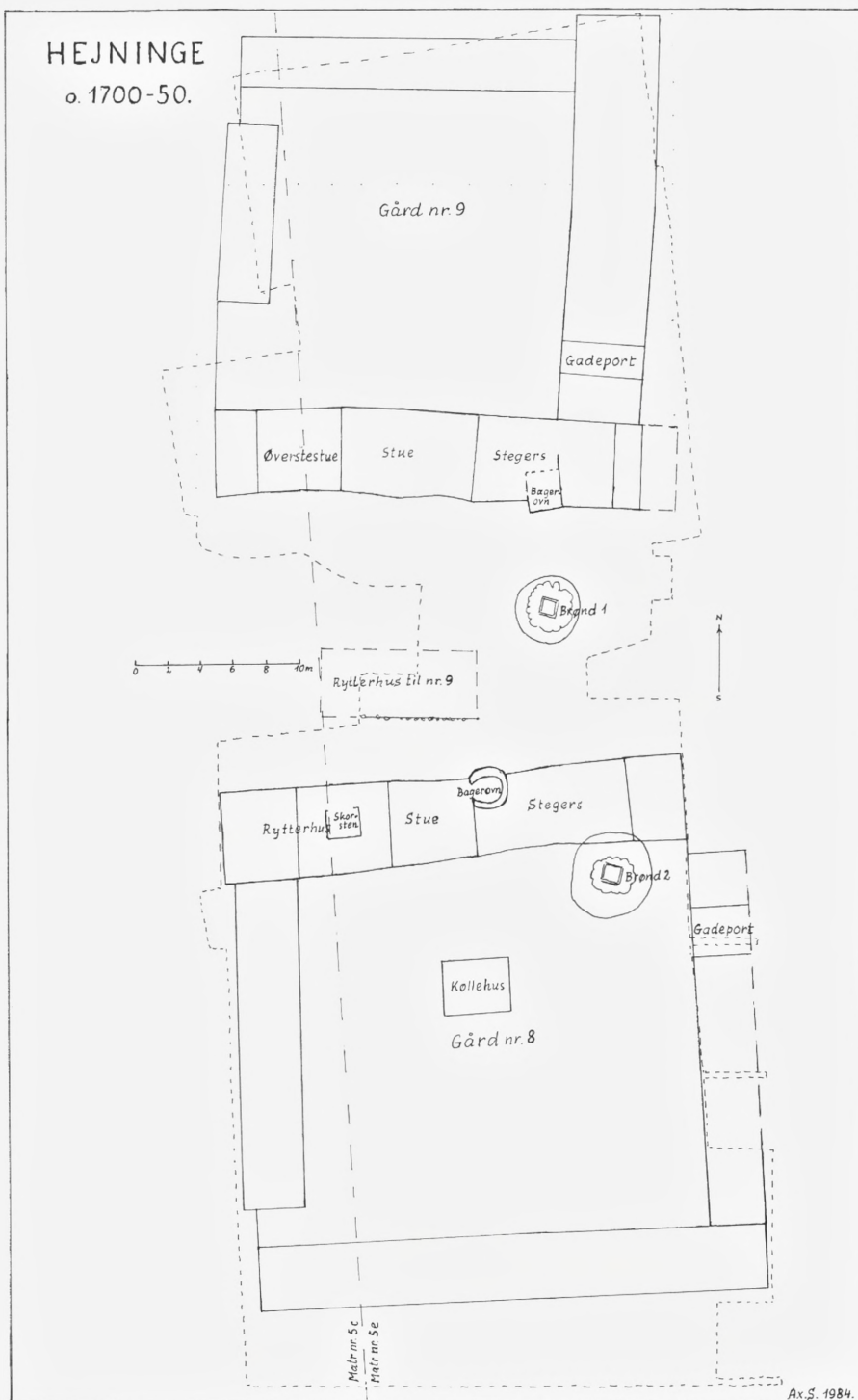

Fig. 26. De to gårdtomters beliggenhed i forhold til hinanden.

der en muldfyldt grøft, og uden for den kom en svær, fed lerbræmme, der ses på pl. III, og som må have ledsaget vægfoden af hus B-C på ydersiden. Lerpanelet i hus D har været klinet op mod en trævæg, og dens ombøjede overkant skyldes rimeligvis, at den har været for svag til at stå oprejst, da trævæggen er blevet fjernet ved husets nedbrydning. Fig. 25 viser tomten af hus D set fra øst. Et stykke tilbage i udgravningen, men ikke ganske parallelt med husets nordvæg, ses til højre den før nævnte syldrække af gård 9's rytterhus. Til venstre

herfor ser man det forsænkede stuegulv i hus D med den skarpe lerpanelkant i højre side. I forgrunden ses det omtalte korn-, kværn- og saltkammer, derefter den solidt funderede skillevæg til stegerset, ovnen ildsted 11, til venstre nedgravningen til en formodet melbing og bag ildsted 11, ildsted 10 foran den store udgravning til hus A's bagerovn.

Stuen i hus D har været på 5 fag, stegerset som nævnt på 3 fag og kammeret på 2 fag, ialt 10 fag hus. Husets fulde længde var ca. 30 m. På fig. 26 ses tomterne af gård 8 og 9 samt rytterhuset.

Fig. 27. Gård 9, hus A set fra vest efter første renskrabning. Furerne, der navnlig ses på tværs, er frembragt med roeløfterens skær, da der dyrkedes sukkerroer på stedet ved begyndelsen af første verdenskrig.

Tomterne af gård nr. 9

Undersøgelsen af gård nr. 9's tomter i 1941 tog sig ikke lovende ud i begyndelsen. Vi tog først fat på at afdække pløjelaget i det nordvestre hjørne af matr. nr. 5 e, hvor den støder til sognefogdens lod nr. 5 c i vest og en husparcel nr. 5 d i nord. Vi afdækkede, hvad vi troede var rester af et lergulv, og fik lov til at fortsætte på den anden side af skellet i matr. nr. 5 c. Leret var furet på kryds og tværs på samme måde som stuehusgulvet i gård nr. 8. Og vi blev klar over, at der havde været dyrket sukkerroer på dette areal i årene omkring 1914 og 1915. På gamle kort er den til denne kultur knyttede roebane indtegnet, slyngende sig ud og ind nordpå i retning af Gørlev sukkerfabrik. Det var øjensynligt roeløfterens skær, der havde lavet disse furer, og krydsmønsteret skyldtes, at man havde omlagt agrenes retning, mens dyrkningen stod på.

Efter at vi omhyggeligt havde skrabet det afdækkede område rent, blev det klart, at leret ikke stammede fra noget gulv men var selve undergrundsleret, der på dette sted lå højt, velsagtens på grund af jordkrybning, idet terrænet falder mod syd. Vi regnede med, at stuelængen lå i nordsiden af gårdfirkanten, og når intet var levnet bortset fra nogle gruber i undergrunden, kunne det tyde på, at gården ikke havde ligget ret længe på dette sted.

Et par dage efter afdækkede vi imidlertid et temmelig bredt bælte sydpå, og derved kom vi til at krydse stuelængens brandlag i sydsiden af gårdfirkanten. Det var ingenlunde forgæves, at vi havde afdækket området langs det nordre skel af matr. nr. 5 e. For vi måtte under alle omstændigheder undersøge, hvor meget der var levnet af udhustomterne. Vi tog derfor fat på at afdække og nivellere hele gårdspladsen indtil sognefogdens skel. Vi undgik dog så vidt muligt at grave vest derfor. Kun for enden af stuelængen måtte vi fortsætte ca. 7 m

længere mod vest, før vi kunne være sikre på, at vi havde stuelængen klar i sin helhed.

Først i 1942 stødte vi, som omtalt under gård nr. 8 ovenfor, på gårdens brønd, brønd 1. Og samme år blotlagde vi, hvad der var tilbage af syldstenene til gård nr. 9's rytterhus, der kun har eksisteret en kort årrække og derfor ikke havde efterladt andre synlige rester.

På pl. VI ses det afdækkede område af gård 9. Og en skematisk oversigt over de to gårdes beliggenhed i forhold til hinanden er vist på fig. 26.

På pl. VI er længernes faginddeling indlagt, som de kendes fra inkvisitionsforretningen af 1733 og blev dokumenteret ved afdækningen af gulv A. Gårdens østlænge blev opgivet til 16 fag. En lille plet lergulv ca. 3 fag nord for stuehusets stegers har bevaret sin retlinjede sydrand. Det tyder på, at den har stødt op til gårdens gadeport, hvor man kunne holde med kornlæs, når ladegulvet nord for porten skulle fyldes. Det var praktisk, at den mand, der tog imod og langede negene videre, stod på et lergulv, hvor spildte kerner let kunne samles og fejles op. Måske har stedet også været tærskelo?

Porten synes ikke at have været mere end et par meter vid. Moderne landmænd vil undres over, at man kunne køre kornlæs ind gennem en så snæver port. Det må imidlertid huskes, at man endnu i begyndelsen af 1900 årene de færreste steder på Sjælland brugte at lægge lad, et såkaldt »skrav«, på høstvognen, sådan som det navnlig var skik i Jyllands vestlige og nordlige egne. Den eneste ændring, der foretoges på den sjællandske vogn, når høsten skulle bjærges, var, at undervognen blev forlænget og sidefjællene erstattet af lange »høsthaver«, hvis sider bestod af oprette spoler eller tremmer, der forbandt over- og under-riglerne. Disse høsthaver, som ofte ses på gamle stik og tegninger,

var ganske lette. De kunne holde sammen på kornnegene men ikke bruges til kørsel med sand og grus. Man stillede de første neg med toppen nedad og rodenden opad, så de stak lidt ud over haverne. På langs anbragtes et bindelag for at holde sammen på sidenegene, og så fyldte man op, således at rodenerne kom til at stikke ud til begge sider. Men sådanne læs blev ikke ret brede og ikke højere, end at de kunne gå ind gennem en almindelig port.

De store gruber under nordlængen tyder på, at der har stået udhulslænger på dette sted i flere generationer. Vestlængen har ikke lukket gårdspladsen hele vejen. Der måtte altså rejses et plankeværk på det resterende stykke for at spærre for husdyr, der opholdt sig på gårdspladsen. Der var måske også en tofteport? Plankeværkets retning har været bestemt af og flugtet med gavlene af henholdsvis nordlængen og sydlængen, og det har været delt i to afdelinger med tilslutning til den korte vestlænge. Det meste af gårdspladsens nordlige halvdel var dækket af et lag grus, medens den sydlige halvdel var mere leret. En række stolpehuller, der strakte sig i øst-vest knapt fem meter nord for stuelængen var imidlertid af ældre dato. De fortsatte øjensynligt udenfor udgravningens grænse mod øst (se pl. VI). I lidt over en meters afstand fra stuehusets nordvæg afdækkede vi en stenbro, der imidlertid viste sig at være indgangsbroen til hus C, som det vil ses af det følgende.

På fig. 27 ses stuelængen, som den fremtrådte efter den første renskrabning. De smalle furer, der krydser lergulvets overflade på tværs, svarer til dem, vi fandt i nordlængens undergrundsler. De stammer altså fra roeløfterens skær, medens der ved begyndelsen af den første verdenskrig dyrkedes sukkerroer på stedet.

I synsforretningen fra 1733 opgives stuelængens længde til 17 fag. Det ser imidlertid ud til, at den ved branden i 1781 kun var på 16 fag. Men ved østgavlen ligger nogle sten i række, som kunne tyde på, at der her engang har været et ekstra fag. På ryttergodskortet fra 1768 er der dog ikke antydning af, at østenden af sydlængen har stukket frem foran gårdfirkanten. Og ved dens vestgavl hører lerlaget

op efter en ret linje. Det ekstra fag ved østenden har følgelig kun eksisteret i kort tid.

Stuelængen omfattede, da den nedbrændte, et fem fags stegers og en fem fags stue, hvortil kom et ét fags rum ved østenden til brændsel, seletøj etc. og ved vestenden en tre fags øverstestue og et to fags kammer, måske til øl og andet forråd, der ikke behøvede at være i nærheden af stegerset.

Det mest iøjnefaldende i stegerset var den store bagerovn, der stod lidt skævt, og hvis bagende stak indtil knapt en meter ud fra sydvæggen, formentlig beskyttet mod udvaskning af regnen af et lille halvtag. Dens østside synes at have været en godt 3 m lang væg af soltørrede mursten, der danner en ret vinkel med dens fremspringende bagside. Der fandtes rester af dens ildvirkede lerarne. Men ovnen må være blevet opført på et sent tidspunkt af hus A's eksistens – formentlig af rå sten eller lignende let forgængeligt materiale. I hvert fald var der ingen stenbund i den. Det kan næppe helt afvises, at denne indretning i virkeligheden var en slags »esse« med røgaftræk foroven, skønt en sådan næppe ville stikke udenfor husets sidevæg. I hvert fald var dens østvæg opført tværs over et par ældre ildsteder (nr. 2 og 3), hvoraf nr. 3 lå direkte under den nævnte lervæg.

Vest for dette anlæg fandtes ildsted 1 tæt ved skillevæggen mod stuen (fig. 28). I bunden lå fem flade sten, der dannede en svagt skålformet fordybning, fyldt med rød aske. Stenene var, som det ses på fotografiet, stærkt ildskørnede. Syd for ildstedet lå nogle store sten med ler imellem. En af dem ses i baggrunden på fig. 29. Det er muligt, at disse sten har været fundament for en »esse«, der har været bygget op af ler i noget højere niveau end stegersgulvet, således at ploven har fjernet alt det overliggende? Gruben i hjørnet ved yder- og tværvæggen har rimeligvis rummet en af de store sten, som er blevet fjernet ved pløjningen. Det er derimod uvist, om de to pletter med rød aske langs ildstedet og stensamlingens østside stammede fra ildstedet og den formodede esse? I væglinjen lå nemlig en forkullet fodrem – eller snarere et kort »fodstykke«, der har været indskudt mellem stolperne i et fag af

Fig. 28. Ildsted 1 i hus A, gård 9, set fra nord. Fem stærkt ildpåvirkede flade sten danner en svag grube.

bindingsværket. Den må være blevet forkullet ved branden i 1781 og var muligvis samtidig blevet lidt forskubbet i længderetningen. Men den nævnte røde aske kan eventuelt stamme fra branden. Jorden mellem bagerovnen og »essen« var forøvrigt også stærkt blandet med fine trækulspartikler, der ligeledes må stamme fra branden. Også langs stegersets nordvæg var der trækul og trækulblandet jord, mens et tydeligt fyldskifte angav randen af gulvet, således at selve væggenes forløb kunne afgøres, til trods for at syldstenene var fjernet ved overpløjning.

I østgavlen var syldstenene bevaret næsten helt frem til NØ hjørnet. Men det viste sig, at det

yderste fag var adskilt fra stegerset. Gulvet bestod nemlig her af et knapt 25 cm tykt gruslag, og der var bevaret fire syldsten af den skillevæg, der havde stået ind imod stegerset. Begge syldrækker ses i forgrunden på fig. 30, hvor tomten af hus A er set fra øst og frigravet.

Indgangen til den fem-fags stue ser ud til at have været fra gårdspladsen i det østligste fag, hvor lergulvet var udbedret med småsten. Langs skillevæggen fandtes et 2 m langt og 40 cm bredt bælte af rødbrændt ler med underlag af små sten især langs forkanten. På dette smalle ildsted, der må have været en slags kamin, har man åbenbart fyret for at lune stuen i vintertiden, idet der ikke fandtes andre

spor af ildsteder*. Man har åbenbart hentet nogle glaserede ovnkakler på Antvorskov og anvendt dem som byggematerialer. Nogle stykker lå, som vi senere skal omtale, på stuens lergulv. Der har næppe været loft over dette hjørne af stuen men en eller anden form for åbning eller røgfang.

Langbordet og vægbænken har rimeligvis stået i de tre vestligste fag ved stuens nordvæg, hvori der også må have været nogle små vinduer med blyindfattede ruder. Døren ved siden af ildstedet må have været en halvdør, så man kunne regulere lys og træk. Hvis denne antagelse er rigtig, har der stået senge i sydsiden, hvor der højest kan have været et vindue i det midterste fag. Udgangen fra stuehuset til brønden har næppe været fra stuen men fra stegerset, hvor det forkullede fodstykke måske netop er resten af et dørræ?

Medens stuen var 5 m bred og knapt 8 m lang, var øverstestuen på tre fag kun godt 4½ m bred og 4,80 m lang. Desuden var der et to fag stort øl- eller saltkammer ved vestenden. Når lerlaget fortsatte udenfor gavlinjen, angivet af en stor hjørnestein i SV, må det opfattes som ler, der dels er afregnet fra gavlen i tidens løb og dels kan stamme fra den sammensunkne gavlvæg efter branden. Men da ildvirkningen i form af trækulblandet jord især fandtes ud for stegersenden af stuelængen, kunne det se ud til, at branden har bredt sig fra sydøst. Den udbrod lørdag aften den 21. april kl. ni, på en årstid hvor »påskeøsten« er mere almindelig end

* I den såkaldte saksiske gård i Sydslesvig kunne det åbne ildsted i formen minde om denne sjællandske kamin. Se fig. 25 i Axel Steensberg: Den danske bondegård, p. 115, 2. udg., Kbh. 1974. Og H. Zangenberg skriver i »Fynsk Hjemstavns« 1932 om de sydfynske øers gamle bønderbygninger, at man på Vestfyn ofte havde en kombineret køkken-opholdsstue, hvor maden lavedes på en åben »esse«. Herover var der anbragt en kappe, der fangede røgen og førte den ind i den tilstødende skorsten (s. 20). På Skarø var essen lukket med trædøre, »kølleporte«, og herpå ildede man om sommeren, men om vinteren toges ilden ind i Lillestuen's åbne »lerovn«, hvori maden så tilberedtes. Essen fandtes nemlig her i Storstuen, hvor den rigtige skorsten stod, som det vises på grundplanen s. 71. Denne fynske »lerovn« synes at have lignet kaminen i gård nr. 9, hus A.

vestenblæst. Ilden opstod rimeligvis i den sydøstlige del af byen i gård nr. 3, hvorfra den under blæst fra sydøst bredte sig til et par huse nord for nr. 3 men ikke nåede nr. 1-2. Mod vest brændte matr. nr. 4, nr. 5-6 hvor fæsteren Hans Nielsens »lidet barn, Hans, blev opbrændt og intet forefandtes af samme barn«, videre til nr. 7, der lå sydøst for nr. 8. Alle de nærmeste nord for liggende gadehuse blev flammernes bytte ligesom også gårdene nr. 9, 10 og 11. Her standsede ilden ved vejen. Nr. 12, der lå vestligst i den nordlige gårdrække, antændtes ikke – velsagtes fordi den lå noget forskudt mod øst, og vinden bar mod vestnordvest? Havde vinden været i vest, ville sikkert både matr. nr. 1-2 og annekspræstegården være gået op i luer.

Hus A betegnede med sine ialt 52 fag hus ved branden i 1781 slutfasen af en udvikling, der som vi har set af inkvisitionsforretningen fra 1692 navnlig for stuelængens vedkommende var begyndt mere beskedent i 1600 årene. Stuelængen var dengang kun på 12 fag men i god stand. De sidste fem fag, øverstestuen og kammeret, er en senere tilføjelse, hvilket også ses af, at denne ende af stuelængen er smallere end den gamle del.

Denne ældre del har formentlig stået nogenlunde uændret, siden den blev opført efter en brand i 1640. Man kunne måske have ventet, at man efter denne brand havde flyttet stuelængen over i nordsiden af gårdfirkanten, således at de fleste vinduer kunne vende mod solsiden. Men måske har udhuse- ne ikke været så beskadigede, at man ville rive nordlængen ned? Og måske var det tvært imod stuelængen, der var så forholdsvis lidt ødelagt, at man besluttede at bygge på den gamle tomt*. Stuelængen fra før 1640 (hus B, pl. VII) var både lidt kortere og smallere end den efterfølgende. Men skillerummet mellem stegers og stue stod på samme sted, således at den spredte indgangsbro i stuen inden for døren mod gårdspladsen hvilede på en

* Ifølge en besigtigelse over 50 gårde under Antvorskov 1736-37 lå stuelængen i 52% af samtlige 50 tilfælde i nordsiden, mens hele 42% lå i sydsiden af gårdfirkanten. Se Steensberg: Den danske bondegård, p. 112.

Fig. 29. Ildsted 1 i hus A, gård 9, set fra nord. I mellemgrunden lidt tv. for midten ses nogle flade sten, der danner en svag fordybning fyldt med rød aske. Til højre for dem løber skillevæggen mod stuen diagonalt. De store sten bag ildstedet kan muligvis stamme fra en opbygget »esse«. Gruben i baggrunden har formentlig indeholdt en af de store syldsten i sydvæggen.

ældre og mere tæt brolægning, som det ses på pl. VI. Ved vestenden var der en grube, som ses i forgrunden på fig. 31. Den kunne allerede skimtes i øverstestuens lergulv, hus A, som en ganske svag lavning. Under leret var der i midten 20 cm grus; mod grubens rand ebbede gruslaget ud. Under gruset fulgte et 5–10 cm tykt lag brændte lerklininger, der strakte sig noget længere mod nord end gruben. Desuden fandtes stedvis forkullet træ, der ligesom kliningerne vel stammede fra branden i 1640. Men selve grubens nord- og vest-rand viste sig senere at være randen af en meget stor middelal-

dergrube, grube 12, der strakte sig længere mod syd og øst, end vi havde midler til at udgrave.

Stuen har muligvis været på fem smalle fag à 1,35 m svarende til indgangsdørens bredde. Længden var godt 7 m og bredden 4,40 m. Der fandtes rester af flere lag kalk i stuens lergulv, og ét af disse lag viser en rød farve på den ene side, således at man i hvert fald lejlighedsvis har kalket de indvendige vægge røde. Ved vestgavlen var lerlaget slidt så meget, at et lag brændte klininger kom til syne. Lergulvet i hus B var iøvrigt ca. 10 cm tykt og meget hårdt, og det adskiltes fra gulv C ved et

Fig. 30. Stuehustomterne A-B i gård 9 frigravet, set fra øst.

tydeligt snavslag. På kliningslaget i stuens nordvest hjørne lå indlejret i en lerprop, som gik ned i en lille grube i kliningslaget, en sølvmønt med omskrift: MONETA NOVA HAFNIENSIS 36, dvs en Chr. 3.'s toskilling fra 1536. I lergulvet med lag af kalkstænk fandtes liggende fladt ved den sydlige syldrække en Stralsund Skilling fra 1538. Hus B har altså eksisteret fra reformationstiden til 1640, måske er det opført endnu tidligere, omkring år 1500?

Øst for Stralsund-mønten lå der et rundt, nogenlunde intakt ildsted (4a), og syd herfor var der rester af endnu en ildstedsskorpe (4b) i nøjagtig samme niveau. Det viste sig senere, at begge ildstedsrester var levninger af en 2 m bred og 2,60 m

dyb bagerovn, hvis bageste runding stak ud af husets sydside med godt $\frac{1}{2}$ meter. Dens svære kampestensfundament nåede indtil 42 cm ned under arnens overflade (fig. 32). Foran ovnmundingen var der en næsten cirkelrund ca. $\frac{1}{2}$ m vid og 25 cm dyb grube fyldt med rød aske. I dens sydkant sad en munkesten. Klosterbonden i hus B har ikke været nogen ringe mand, siden han kunne klatte med sølvmønter uden at genfinde dem og kalke sin stues vægge med hvidt eller rødt. Der må have været loft over stuen fra vestgavlen hen til bagerovnen. For man ville næppe kalke væggenes inderside, hvis møblelementet stod ubeskyttet under stråtaget; ikke engang en »himling« over bordet ville være tilstræk-

Fig. 31. Hus B i gård 9, set fra vest. I forgrunden en stor sænkning, under hvilken i middelalderlagene viste sig en meget stor grube 12. Under et lag grus i sænkningen i hus B fandtes brændte lerklininger.

kelig beskyttelse af væggene mod støv og spindelvæv fra tagrummet. Helt fri for røg har stuen dog næppe været. Men de møbler, man flottede sig med på denne tid, var ikke malede men udskårne, således at relieffet fik en ekstra virkning, når træet blev mørknet af røg. Måske har bordet stået langs vestgavlen, og dets stolper kan have været jordgravede, fæstnede i de to gruber 1,20 m fra væggen. Så har der stået en træbænk langs gavlen. Hvis bordpladen ragede lige langt ud til begge sider fra stolperne, ville der ovenikøbet blive plads til en bænk med bænkehwynder, som kunne anvendes til soveplads for unge mennesker. Hejninge ligger i et område, hvor der er gammel tradition for at have

bord og langbænk på skillevæggen modsat ildstedet, idet husbonden havde sin plads midt for langbordet og ikke som senere ved den ene bordende (se Danske Bondemøbler, 3. udg. 1973, p. 10).

Ved sydvæggen kan der foruden en himmelseng have stået et kandeskab. Mønten er måske trillet ind under skabet, hvor man ikke har fundet den i det ophobede snavs. Bag den store bagerovn har der været en lun krog, hvor en gammelmor kunne sidde og spinde og have sit sengeleje.

I hus B's stegers var der to ildsteder, som åbenbart dannede et par, sådan som jeg ofte har iagttaget: Et åbent ildsted (2) og en lille hvælvet ovn (3). På fig. 33 ser man ildsted 2 i mellemgrunden. Det

Fig. 32. Ildsted 4 b's bagerovnsfundament set fra syd. I baggrunden en askeplet under ildsted 4 b.

bestod øverst af en brændt lerskorpe. Derunder kom et 2 cm tykt askelag, og under dette fulgte endnu en ildstedsskorpe med et lag aske nedenunder. Den øverste ildstedsskorpe var 4 cm tyk, den nederste 6 cm. En tunge af ildpåvirket ler strakte sig mod nordvest, som det ses på planen. Selve ildstedet målte 1,10 m i Ø-V og 0,90 m i N-S.

Ildsted 3 bagest på fig. 33 bestod af en ca. 4 cm tyk brændt lerskorpe, hvorunder fulgte et ca. 10 cm tykt lag brændt ler, ligeledes med en glat skorpe øverst. Det hele dannede en svagt skålformet grube, i bunden af hvilken lå et bælte af små sten, der dog ikke med sikkerhed kan siges at høre til ildstedet. Alt tyder på, at ildstedet har været overhjulvet af

en lav lerkappe, en ovn med indfyring fra vest. For de forskellige ildstedlag var – som jeg ofte har iagttaget ved lignende små ovne f.eks. i Store Valby – stedvis brændt fast til grubens sider, idet de formentlig var rester af selve ovnkappens bund.

Stegeriset i hus B var nøjagtig af samme længde som stuen, dvs. godt 7 m. Bredden var 4½ m. En svær stenbro, der ligger udenfor nordsiden, viste sig at høre til det foregående *hus C* (pl. VIII). Der var ikke spor af syldsten langs lergulvets rand, så huset har formodentlig været et bulhus opført på fodremme.

Under gulvlaget i hus B viste sig et tykt lag brændte klininger, aske, trækul og ler. Enkelte af

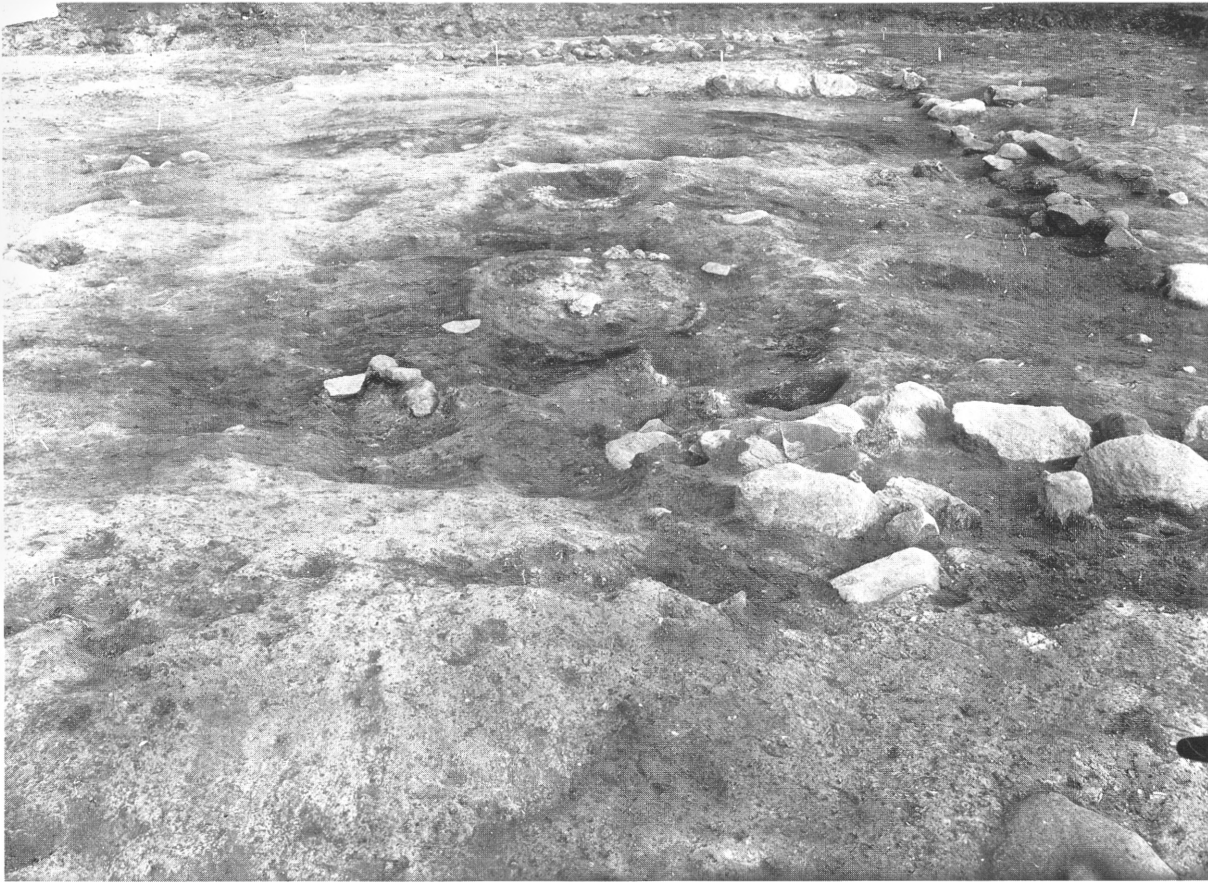

Fig. 33. Ildstederne 1, 2 og 3 set fra vest. Ildsted 1 er forskudt mod syd i forgrunden. Midt i billedet ses ildsted 2 og bag dette ovnen, ildsted 3.

kliningerne havde aftryk af runde grene eller stokke, og i laget forekom nogle steder fragmenter af knogler siddende omtrent ret op og ned, således at de ikke kunne være aflejret på et gulv. Derimod manglede lerkarskår næsten ganske i kliningslaget. I den vestlige del af huset var kliningslaget som oftest 10–15 cm tykt. I det midterste parti manglede det fuldstændig. I den østlige del var det i reglen ca. 10 cm tykt. I midterpartiet inden for døren i nordsiden manglede lerkliningslaget på ca. 4 m. Her var gulvlaget slidt væk indtil nedgravningen fra den yngre bagerovn. Men også øst herfor var det forsvundet i nordsiden efter en skrå linje fra bagerovnsmundingen i retning af husets nordøstre

hjørne. Leret synes at have ligget på et stængeloft.

I stegerset fandtes to par ildsteder, hvert par bestående af et åbent ildsted og en lille bagerovn. Uden om bagerovnenes ildstedsskorpe var der runde aftegninger af de grene, der har været hvælvet over ovnarnen, og som har båret den lerklinede kappe. De var mest intakt ved ovnen ildsted 5, der har haft sin fyråbning mod øst i retning af det tilhørende åbne ildsted 8. Ildsted 5's arne var, som det ses på fig. 34, svagt skålformet. Kun en del af dets glatte ildstedsskorpe var bevaret, medens partiet i forgrunden på billedet var beskadiget. Arnen målte ca. 1,10 m i Ø-V og 0,70 i N-S. I sydsiden kunne man skelne 11 runde aftryk af grenebuerne,

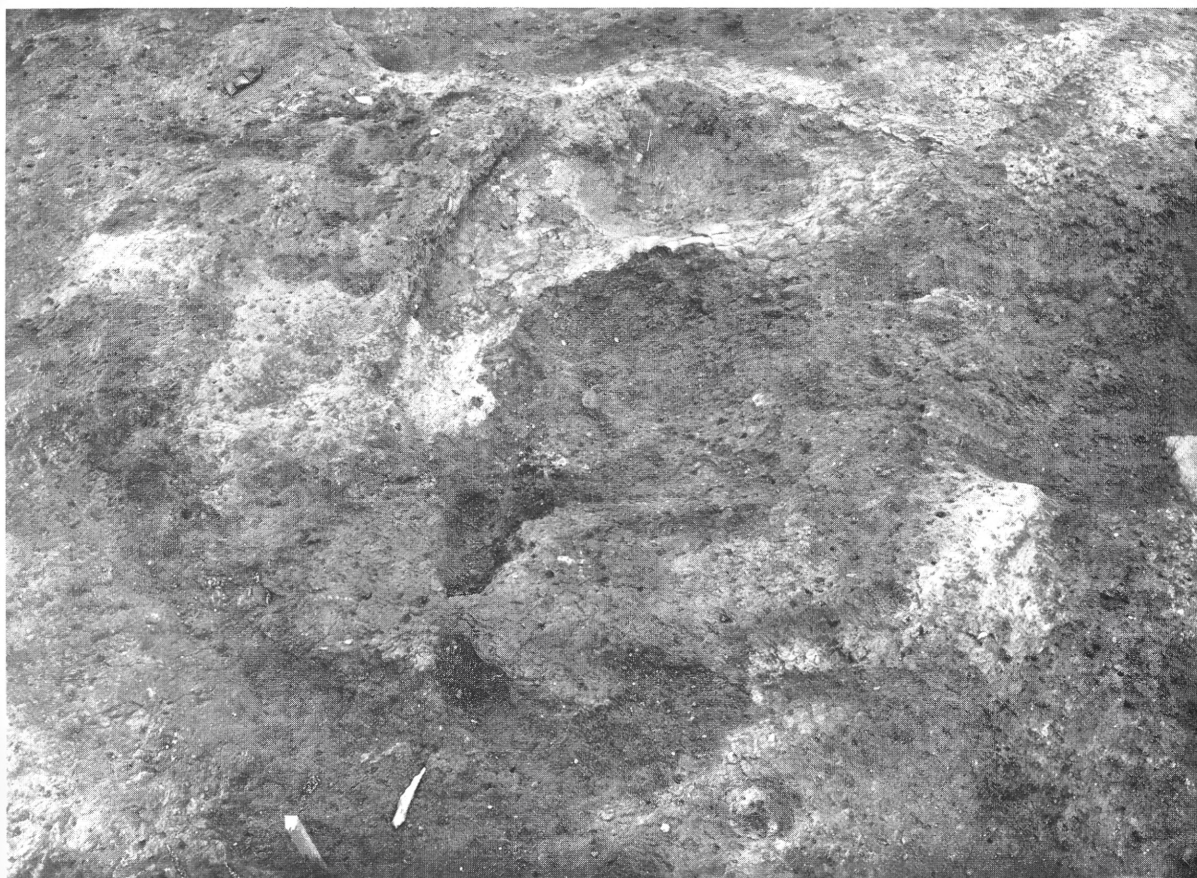

Fig. 34. Ildsted 5 i hus C var svagt skålføremet, men den brændte skorpe i forreste højre hjørne er ødelagt. Set fra øst.

mens der var færre at se langs nordsiden og kun et i vest og to i øst. De to sidstnævnte var særligt tykke og har været anbragt lige ved siden af indfyriingsåbningen, der har været lidt forskudt mod syd. Arnen var i bunden 15 cm tyk.

Ildsted 6 var en tilsvarende hvælvet ovn, af hvis arneskorpe kun en lille rest var uskadt. Tykkelsen var her 12 cm. Dens længde var i N-S 1,25 m, bredden i Ø-V 0,65 m. Langs østsiden var aftryk af 10 vidjer fra grenhvælvingen synlige, et par kunne skimtes ved sydenden. Resten var ikke påviselige; men indfyringen er utvivlsomt sket fra nordenden. Det åbne ildsted 7 lå i samme niveau som kanterne af de to ovnes arner. Øverst var der en brændt

skorpe, ca. 60 cm i tværmål og 4 cm tyk. Derunder fandtes et 10 cm tykt rødt askelag, der hvilede på jordgulvet af et ældre hus. Dette askelag viste sig som en bræmme uden om selve arnen, og dets tværmål var 1,20 m. Ildstedet var dækket af det førnævnte kliningslag. Ildsted 8 var dækket af et 12 cm tykt lag klininger blandet med stumper af trækul, som så ud til at være rester af et lerdækket loft, som var blevet jævnet ud efter en brand. Umiddelbart på ildstedet lå der et lag hvid aske. Ildsted 8 var en nærmest cirkelrund lerpande $\frac{1}{2}$ m i tværmål og 4 cm tyk. Askelaget strakte sig mod syd og øst uden om ildstedet som en 15–20 cm bred bræmme. Da ildsted 8's overflade lå henved 10 cm

Fig. 35. Korndyngte af byg iblandet lidt havre. Lå forkullet i undersiden af et lag brændte lerklininger i hus C.

lavere end overfladen af ildsted 7, må det i betragtning af den korte afstand imellem dem antages at være ældre end sidstnævnte.

Tre steder fandtes større eller mindre dynger af forkullet korn liggende ovenpå kliningslaget. Den største dyngte, der bestod af byg med lidt havre iblandet, lå dog nærmest i undersiden af kliningslaget men ovenpå det snavslag, der dækkede det fede lergulv i hus C (fig. 35). Den næststørste portion var havre, der lå i kliningslaget ca. 4 m længere mod øst, men ligeledes i tomtens sydside. Det lå ind mod et ca. 12 cm tykt og 55 cm langt stykke forkullet træ, placeret næsten ret nord-syd. Muligvis er det resten af en loftsbjælke, idet dimensionerne må have været

noget større før stykket forbrændte. Ca 1¼ m nord herfor var der to små rester af forkullet korn lige syd for ildsted 7. Her var kornsorten byg. Også dette korn lå ind mod noget stærkt forkullet træ. Det så ud til, at kornet har ligget ovenpå kliningslaget og er styrtet ned sammen med træet, der kan stamme fra tagkonstruktionen.

Men da kornet og træet ikke var så meget indkapslet i leret, at det af mangel på ilt er blevet stærkere forkullet, er det meste af det sandsynligvis helt brændt op.

Beliggenheden af det forkullede korn i selve det ikke lagdelte kliningslag, og det mindre velbevarede korn og træ ovenpå kliningerne kan kun tolkes på

den måde, at der har været lagt et isoleringslag af ler på loftet, og at det ved branden er styrtet ned og er blevet ildpåvirket ved, at tagværket brændte. Det fede kompakte lergulv, der fandtes nedenunder, må altså være det egentlige gulvlag i hus C. Dette stemmer godt med, at kliningslaget genfandtes i et parti af husets vestlige del, mens det som nævnt manglede i et 4 m bredt bælte syd for indgangsbrølægningen. Det vil sige, at røgen fra ovn og åbent ildsted i stegersdelen har søgt ud under det lerklinede loft og er steget op i tagrummet midt i huset, hvor der har været åben tagstol. Man må antage, at loftet har ligget i forsvarlig højde over ildstederne. Vi ved fra skriftlige kilder, at der ofte var anbragt et »røgloft« lige over det åbne ildsted, hvor man kunne lægge ting til tørre. Men om et sådant kan der ikke være tale, i betragtning af lerkliningslagets store udstrækning. Der kan heller ikke være tale om flager til malttørring, fordi kornet lå i adskilte dynger, og der også fandtes havre på det klinede loft.

Et sådant loft med et lerlag over var et fortrinligt middel til at holde på varmen. Det minder i den henseende om de vestjyske »lad«, der undertiden også kunne ligge som loft over køkkenet og stuerne. Dette var i reglen lagt af rafter med lyngtørv, men kunne også være med lerklining (H. P. Hansen: Hedeboender, p. 138, Vistorp ved Karup. Samme: De gamle fortalte, I, p. 77, Assing fattighus). Arkitekt H. Zangenberg omtaler i sin afh. om »Byggeskikken i Præstø Amts gamle Bøndergaard« (Præstø amts historiske årbog 1925, p. 87), at det endnu omkring midten af 1600 årene var sparsomt med bræddeloft i de gamle stuehuse. »Enkelte Steder savnedes saaledes Bræddeloft i Køkken og Bryggers, hvorfor der var lagt Stængeloft med Ler over« (citater efter P. Jensen: Snesere Sogn p. 465). Også i Pebringegården, Karise sogn, har der ligget et lag ler over loftet, men her var det over ko- og hestestalden (se Steensberg: Pebringegården, Århus 1986). Men allerede i Jyske lov fra 1241 hedder det (III. bog, kap. 17), at ledning og kværnsæde udredes der, hvor laden står og *lad* lægges. At det sidstnævnte drejer sig om kornmagasinet fremgår af et andet lovhåndskrift, hvor der i stedet for »lad lægges«,

står »korn lægges«. *Lad* betyder etymologisk simpelthen noget, der er lagt eller dynget op. Det aftærskede og rensede korn var lige så let at omsætte som rede penge: Det kunne stjæles uden at nogen var i stand til at identificere det. Derfor holdtes det altid under lås eller anbragtes på stuehusloftet, og endnu i 1600 årene fandtes Antvorskovs kornmagasin på kongefløjens loft!

Det lerklinede loft strakte sig ikke over de yderste 3 meter ved husets østgavl. Her har der været et særskilt kammer. Døren til dette kammer har været midt i huset, hvor gulvet var brolagt. Der må øjensynlig have været en stærk trafik gennem denne dør, således at man må tænke sig rummet fyldt med forråd, der til stadighed skulle bruges i stegerset. Der har formodentlig været et almindeligt bræddeloft over dette rum, således at forrådet var beskyttet mod drys fra taget. På gulvet fandtes en mønt fra Erik af Pommerns tid, en såkaldt Gurre Gros slået i 1430'rne.

Indgangen til det store stegersrum var som før nævnt fra nordsiden. Her lå en 3 m bred brølægning af store, flade sten. Døren har dog næppe været så bred, som den sammenhængende stenglægning viser. Et par store flade sten længere mod vest tyder på, at stenbroen har fortsat, men at en del af stenene er blevet taget op, da huset var brændt ned, og et nyt, smallere hus blev opført på tomten. Alligevel ser døren ud til at have været tofløjet, idet brostenene i væglinjen antyder en bredde af 1½ m. Lige indenfor stenbroen fandtes omtrent i plan med stenenes underkant en mønt slået for Erik Menved i Slesvig omkring 1300 (Hauberg 21, Mansfeld Bulner 515). Den lå i mørk muld og synes altså at antyde, at hus C endnu ikke var opført på Erik Menveds tid.

De vestligste 5 m af hus C har været en særskilt stue. Kliningslaget viser, at der også her var et lerloft, der strakte sig i en tunge ud i det åbne rum inden for hoveddøren. Dermed antydes, at døren til stuen har været på dette sted. På kliningslaget lå bladet af en flintøkse, som måske har været stukket ind under taget som beskyttelse. Den er faldet ned ovenpå kliningerne indenfor døren til stegerset under branden. Men denne behøver naturligvis ikke

at være forårsaget af et lyn, hvilket øksen formentlig netop var anbragt på stedet for at afværge.

Som ovenfor nævnt, var der ikke noget kliningslag i området indenfor hoveddøren – bortset fra den tunge, der strakte sig ud fra døren til stuen. I dette parti var der kun jordgulv. Derimod var der et hårdt, op til 6 cm tykt lergulv i den sydvestlige del af rummet med åben tagstol. Dette hårde gulvlag standsede efter en ret linje, hvor stuens væg har stået. Væggen har formentlig været træplanker stående på en fodrem, eftersom der ikke fandtes nogen stensyld. Lergulvet i stuen var 5–10 cm tykt og temmelig fedt. Men det nåede ikke helt frem til sydvæggen, skønt en uregelmæssig tunge af loftsleret – kliningerne – viste, at dette loft har strakt sig over hele stuen – muligvis dog bortset fra et 1½ m bredt bælte langs nordvæggen.

I jordgulvet i stuens sydvestre hjørne lå ca. 5–10 cm under det tilsvarende lerbags bundniveau på et stort kulholdigt lag, der dækkede en stor grube, en borgerkrigsmønt fra o. 1400; og en anden men ubestemmelig mønt fandtes i lergulvets niveau helt ude ved jordgulvets kant. I nordsiden var der afskilt et 3 m dybt og 2,20 m bredt kammer, hvis lergulv dannede en ca. 20–30 cm høj afsats mod det øvrige. I sydsiden har der været en dør lige ved gavlen, hvortil en jævn lerrampe førte op. Kliningslaget fra loftet dækkede det ene hjørne af rummet, således at det samme loft har strakt sig over både stuen og kammeret. Dette rum må have været husherrens og husfruens sengekammer.

I det nordøstre hjørne af stuen, umiddelbart nord for døren til stegerset, fandtes *ildsted 9*, en hårdtbrændt lerarne, hvis bagside var retlinjet og lå ca. ½ m fra husets nordvæg. Afstanden til stegersvæggen var ligeledes ca. ½ m, medens der var ca. 1½ m til sengekammerets væg. Under det 10 cm tykke hårdtbrændte ildstedsler fandtes et tyndt snavslag og derunder atter et par cm tykt ubrændt lergulv. Ved sydsiden lå en flad sten, 7 cm tyk, hvis underside flugtede med arnen. På planen er i nivellementerne ikke angivet noget kliningslag fra det nedstyrtede loft, tværtimod er randen af kliningslaget tegnet i en afstand af ½ m syd for

ildstedets rand. Men i notebogen skrives, at ildstedet ikke var overlejret af aske, men af et tyndt snavslag, »hvorover kliningshorizonten strakte sig«. Denne bemærkning synes at være en efterrationalisering, som skyldes, at kliningslaget var fjernet over den vestlige del af hus C på det tidspunkt, da ildsted 9 blev beskrevet. Derfor må den rand af kliningslaget, der er tegnet og nivelleret på planen være korrekt. Der har formentlig ikke været loft over selve ildstedet, men en interessant bemærkning i notebogen fortjener overvejelse: »Ildvirkningen (dvs. den blanke arneflade) forekom kun i små skaller«. Vi troede i begyndelsen, at der var tale om et ildsted, der allerede var gået ud af brug, da huset brændte. En anden forklaring er måske mere sandsynlig, nemlig at huset er brændt om efteråret. Og da stuearnen ikke blev anvendt i sommerhalvåret, kan dette være forklaringen på, at ildstedsskorpen var tørret ind og opskallet.

Ca. 1 m vest for sengekammerets vestvæg fandtes omtrent i samme niveau som de højeste partier af gulvet i sengekammeret en Güstrow Viertel-Witten efter Reces af 1389. Den er formentlig blevet tabt i hus C's levetid.

Hus C var en anelig bygning, 19 m lang og 6¼ m vid. At huset helt og holdent var bygget af træ viser sig derved, at der ikke forekom afregnet klineler langs dens vægge. Den har øjensynlig stået på en solid fodrem, understøttet af en stensyld, hvoraf det meste er blevet fjernet efter branden; lidt af den var bevaret langs stuens nordvæg, men ellers forekom kun enkelte sten her og der. Et så stort hus, der ikke synes at have haft indvendige stolper til støtte for tagkonstruktionen, må have haft solide vægstolper, hvilende på sten – eller i det mindste må fodremmen være støttet særlig solidt, hvor de stolper, der bar tværbjælkerne, har stået. I nordsiden lå der en sådan solid sten på plads ud for skillevæggen til forråds-kammeret. Men om mellemrummene mellem de bjælkebærende stolper var udfyldt med vandrette bulplanker, eller det var stavplanker, som stod på enden, fældet ind i en not eller skår i fodremmen og foroven samlet af en tagrem, lader sig ikke afgøre.

Vi ved, at stavhuse forekom i landet på den tid, eftersom et næsten kvadratisk hus med stavvægge stående på fodremme er udgravet i Aså nord for Limfjorden. Her lå den ene side af en stavvæg formuldet, således som den var styrtet ud. Huset dateres fra 1400 årene til lidt efter 1650 (Bondehuse og Vandmøller p. 145–51, pl. XXXIX). I Borup ved Tystrup sø var husene i vikingetiden stavbyggede ligesom på Trelleborg, bortset fra, at de hvilede på fodremme i stedet for at have jordgravede stolper. I Borup var den tidligt middelalderlige storgård en bul-bygning, men i den senmiddelalderlige vandmølle fandtes dele af tre stavplanker genanvendt i stigbordet. Endelig viser det sig, at hus C's to forgængere i Hejninge øjensynligt var opført med jordgravede stolper og stavvægge. Traditionen med at bygge stavhuse var i høj grad til stede i Hejninge. Men man skal næppe lægge for megen vægt på traditioner, når begge konstruktionsformer floredede side om side gennem det meste af middelalderen.

Hvad der imidlertid får os til at hælde til stavbygningsteorien er, at stavvægge i reglen var lavet af sværere og bedre tømmer end bulvægge, der ofte kunne være tynde og derfor let kunne slå sig, så der opstod sprækker i væggen. Selv om man kalfatrede den med hår og uld, var der grænser for, hvor store revner der lod sig tætte på denne måde. Og da hus C øjensynlig ikke var opført til nogen almindelig bondemand, må man regne med, at det ikke blot var rummeligere og mere bekvemt udstyret indvendig, men at det også skilte sig ud fra de andre gårde ved et mere anseligt ydre. Dateringen af hus C bygger foruden på tre mønter fra o. 1300, 1389 og 1430'rne tillige på en C-14 datering af kulprøve 2865–1945 syd for ildsted 8 og en anden fra kliningslaget 2807–1945, som begge ligger i begyndelsen af 1300 årene og må stamme fra rafterne i loftets lerlag (se bilag 1).

Vi ved ikke, hvem der byggede hus C. Men man kan med rimelighed formode, at den ovenfor nævnte lavadelsmand, Henning Offenhus, omkring 1390 har haft sit domicil netop i dette hus, hvorfra han tillige har kunnet tilse sit gods i Neble og Næsby på

den anden side af Tudeå. Han har i hvert fald boet i en af de otte gamle klostergårde, hvortil nr. 9 hørte. Da vi tjernede gulvlaget i *Hus C*, viste der sig en mængde stolpehuller og gruber i det underliggende jordgulv. De tegnede sig som lerpropper, idet lergulvet fra *Hus C* var trængt ned i dem. De, der kom til syne ved første afskrabning, blev nummererede fra 1 til 69, og alle blev nivelleret i det niveau, hvor de viste sig.

Det var klart, at de intet havde med *Hus C*'s konstruktion at gøre; for de tegnede sig i to rækker i hver side, en ydre og en indre, og den indre række gik lige igennem ildsted 9 og den forhøjning, som antages at have udgjort sovekammeret. Deres retning var heller ikke ganske parallel med *Hus C*'s sidevægge, idet vestenden afveg lidt mod nord. Desuden fortsatte de vest for *Hus C*'s gavl, der ikke markeredes i stolpesystemet. Derimod var tværvæggen mellem sengekammeret og stegerset næsten identisk med en tværrække af huller efter stolper, hvoraf dog de sydligste afveg lidt mod vest, således at de to skillevægge ikke kunne have samme oprindelse.

I det lag, hvori stolpehullerne kom til syne, viste sig desuden et nyt ildsted 10, der lå mellem *Hus C*'s ildsteder 5 og 7. Niveauet var omtrent det samme, idet *C*'s lergulv her var slidt væk, fordi jordgulvet hævede sig ret stærkt mod nord. Ildsted 10 tegnede sig i det trækulholdige *jordgulv D* (pl. IX) som en askeplet, der grænsede til ildsted 7's grube, hvilket i begyndelsen fik os til at tro, at den var en udløber af nævnte ildsted. Men jorden antog efterhånden, som vi skrabede, en mørkebrun farve på grund af ildpåvirkningen, og det viste sig, at ildsted 10 udskilte sig som en cirkelrund plet af ildvirket jordgulv placeret lidt til den ene side mellem de to inderste stolperækker.

Omtrent 2 m øst for ildstedet havde vi allerede i gulv C kunnet spore tendensen til en afsats, hvor leret sænkede sig efter en nord-syd gående linje 1½ m vest for forråds-kammerets gulvrund. Her synes der i *Hus D* at have været en lignende tværvæg som i *C*, formentlig af træ, hvis fod altså på en kort strækning har bevirket en niveauforskel i gulvet.

Vægstolpernes huller ligger temmelig klart på rad. De er gennemsnitlig 35–55 cm dybe. De indre stolpehuller er gennemgående dybere. Enkelte når endda ned på over en meter. Det hænger sammen med, at de skulle bære det meste af tagets vægt. Østenden synes at være apsisagtigt formet. Hus D's fulde længde er målt langs midten 27 m, og bredden er ca. 6½ m. Det formodede østlige kammer har været ca. 5 m langt; men det nævnte fyldskifte tyder på, at kammeret ikke er nået ud i udskuddene mellem de ydre og indre stolper. Stegerset måler 10 m i længden, og den vestlige del, der formodentlig har været stald, måler 11½ m i længden.

Der kan næppe være tvivl om, at huset har været opført af træ, og da den indbyrdes afstand mellem vægstolperne varierer, har væggene formodentlig bestået af opretstående egetræsstavplanker. I et bulbygget hus ville det volde besvær at tilpasse vandret anbragte bulfjælle i så uensartede længder. I et stavhus kunne man vælge og vrage mellem bredder bestemt af stammernes tykkelse. Længderne måtte derimod være nogenlunde ens for at passe til tagremmens højde over jordfladen. Mellem stolperne har der rimeligvis været indskudt korte fodstykker, som stavplankerne hvilede på. En sådan konstruktion har på grund af særligt gunstige omstændigheder kunnet påvises ved en »motte« fra den tidlige middelalder ved navn Husterknupp, der ligger 25 km VNV for Köln (A. Herrnbrod: *Der Husterknupp, Köln-Graz* 1958).

Dateringen af Hus D ligger for så vidt klar, som der i grube 19 VNV for ildsted 10 fandtes en mønt slået for Erik Klipping i Ribe o. 1280 (Hauberg 2, Mansfeld Bulner 214). Den lå ca. 20 cm nede i den flade grube. En ubestemmelig såkaldt »borgerkrigsmønt« fra o. 1300 lå i en lavning i sydsiden af staldafsnittet. Den svarer formentlig nogenlunde til det tidspunkt, da Hus C kom til at erstatte Hus D; men beliggenheden i sammensunken affald oven over en stor grube (12), som allerede sporede i de to overliggende husgulve, gør dens dateringsfunktion usikker.

Denne grube 12, der målte over 6 m i øst-vest, var i Hus B kendelig derved at der lå et lag grus, hvor en

sammensynkning markerede den gamle grubes beliggenhed. Derunder var der fyldjord ovenpå lofts-kliningerne fra Hus C. I Hus D viste dens øvre rand sig som et fyldskifte, der nåede næsten 4 m ind fra sydvæggen. Den måtte tydeligvis være ældre end Hus D, idet vægstolpehullerne tegnede sig med deres fra Hus C's gulv stammende lerpropper (se fig. 36). Men dens indhold af lerkarskår, bæltebeslag etc. viser, at den ikke kan være ret meget ældre end 1200.

På fig. 36 skimtes omtrent midt i det N-S gående snit et lag, der bestod af forkullede dele af eg (kærneved), kviste af eg etc., bøg, aksdele og strå samt frø og korn. En prøve heraf dateres ved C-14 metoden til mellem 1135 og 1150 ekt. ± 70 år (jfr. Tillæg I). Laget manglede iflg. notebogen på grubens nordskråning, og de fleste fund af skår etc. blev gjort i fyldjorden umiddelbart under det sammenhængende trækullag. Laget var i den vestlige del 2–6 cm tykt, i midten overlejreredes det af et 5–15 cm tykt gruset sandlag, og her var det forkullede lag 8–10 cm tykt. Ved udgravningen blev det opfattet som et lag brændt tagmateriale, idet det væsentlig bestod af strå. Dette fremgår ikke klart af den undersøgte prøve, bl.a. fordi stråene var tilbøjelige til at falde hen til støv. Jeg opfattede laget som stammende fra et brændt tag, der lå i sekundært leje, idet det mindede om et lag tagmateriale, jeg i sin tid udgravede men på primært leje i Aså i Vendsyssel (Bondehuse og Vandmøller fig. 51, p. 159). I Aså var det også lagt som isolation i en fordybning under det ældste hus.

C-14 dateringen er angivet i kalibrerede år, og alle år mellem 1035 og 1150 ekt. er lige sandsynlige, hvortil kommer en usikkerhedsmargin på 70 år. Det må derfor være afgørende, hvad de underliggende fragmenter af lerkar og andre fund kan fortælle. Her må man lægge mærke til, at en trækulprøve af bøg K-4394 (3175–1945) er C-14 dateret til 1290 ± 60 år ekt. Denne store afvigelse fra ovennævnte datering tyder på, at den eksakte dato for branden må ligge et sted midt imellem, dvs. o. 1220–30, hvis man vælger det sidste af tagmaterialets år. Det må erindres, at sidstnævnte prøve ikke behøver at være

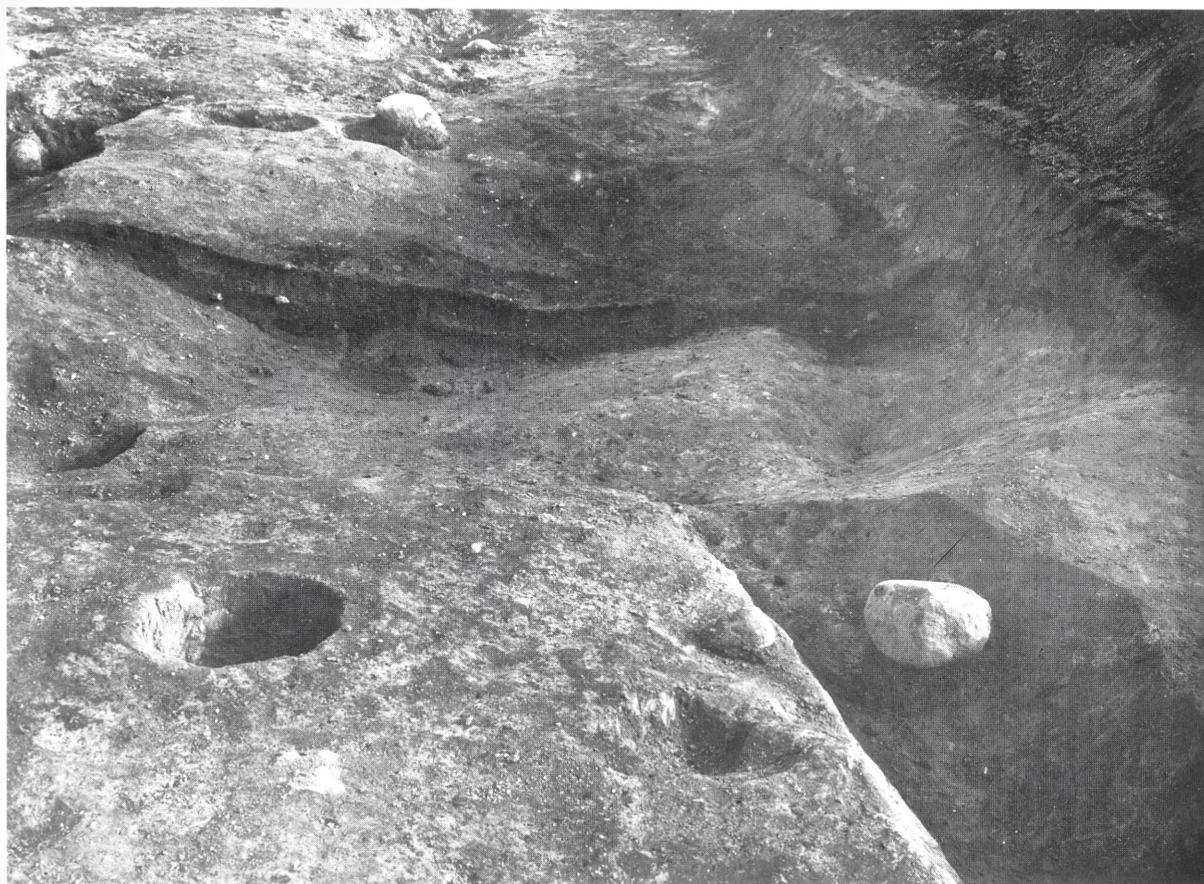

Fig. 36. Fylden i den store grube 12 i hus D var tydeligt lagdelt, som det ses af dette profil skåret gennem den i nord-syd. Set fra vest.

fra det brændte tag, idet den fandtes i fyldlaget mellem dette og grubens bund. Men den angiver formentlig det omtrentlige tidspunkt for opfyldningen af gruben, idet tækkematerialet naturligvis har ligget på hus E i nogen tid, før det brændte. Grubens fyldmateriale må have ligget uden for huset, da man tog ler fra gruben; og da det er kastet i for at fylde hullet op, er det derfor kommet til at ligge med lagene i omvendt orden.

Skårmaterialet bliver behandlet i afsnittet om fundene, men det kan forlods konstateres, at det indeholder både røde, glaserede kander og kar og ditto sort- eller gråbrændte, at der findes lodrette fingerindtryk ved bunden af enkelte kander, uden at

randen er tydeligt fremspringende, og at nogle af de sortbrændte skår er glaseret på ydersiden, ligesom også de røde kar har glasuren på ydersiden, altsammen træk der snarest stemmer med dateringen til lige efter 1200. Derimod er fundet af en enkelt konisk grydetå ukarakteristisk, men der er ikke fundet flere end den ene, og den kan være faldet ned gennem en dyregang. Mange af lerkarrene er smykket med bølgelinjer mellem vandrette furer, og randskårenes profiler svarer godt til tiden o. 1200. Sammen med skårene fandtes mange knogler, der imidlertid ikke blev opbevaret. Kulturlaget bestod iøvrigt af et 10–20 cm tykt lag ler- og kulblandet muld. Herunder var der et mere fast lag lerfyld, som

ikke blev undersøgt helt til den faste undergrund. Bunden af kulturlaget var ujævn, som det fremgår af fig. 36.

I grube 12 lå et temmelig ildpåvirket stykke af en fyrretræsbjælke (2738–1945), hvis alder ved C-14 bestemmelse angives til mellem 1040 og 1155, idet alle år derimellem er lige sandsynlige; men usikkerhedsmarginen er til begge sider 70 år. Det lå ovenover det førnævnte lag forkullet strå, men det stammer sandsynligvis fra branden, hvorved Hus E blev ødelagt eller beskadiget. Fire mindre stykker skovfyr (2921–1945) var havnet sammen med et glaseret skår i stolpehul 2; de vejede tilsammen kun 2,2 g og var derfor ikke nok til en C-14 datering. Forekomsten af tømmer af skovfyr er interessant derved, at fyrren ikke fandtes på Sjælland og næppe heller i de tilgrænsende dele af Skånelandene, hvor egeblandingsskove dengang dominerede. Tømmeret er sandsynligvis indført fra Pommern, og det har antagelig været brugt til bjælker i Hus E, der som vi skal få at se, var en stormands bolig.

Stolpehullerne lå som nævnt i to rækker, hvoraf den indre række har rummet såkaldte »højremsstolper«, der har båret en langsgående rem, hvorpå tagspærene hvilede. Stolperne behøvede ikke at stå lige op mod en af tværbjælkerne, der rakte fra vægrem til vægrem. Og når rækken ikke er snorlige, hænger det sikkert sammen med, at højremsstolperne var krogede egestammer, som måtte anbringes, så deres form udnyttedes bedst muligt. I staldenden sporedes ikke nogen båsinddeling. Men en 3½ m lang rende kunne måske tolkes som en grebning eller en fordybning, hvori en trækrybbe var anbragt? De mange fund af knogler viser i hvert fald, at der har været husdyr i Hus D. Et kranium af en okse var havnet i den faste bundfyld i grube 12 (indtegnet på plan X), men det blev ikke optaget.

Derimod opsamlede vi et samlet knoglefund ved sydsiden af staldafsnittet (2640–1945). Det lå i samme niveau som gulv D, og Tove Hatting har på Zoologisk museum undersøgt det. Hun har i brev af 3.12.1984 meddelt, at knoglerne passer ind i billedet af de små middelalder-køer: »Den hele mellemhånd måler 179 mm i totallængde, og det er mindre

end de fleste fra Store Valby. Kun den hele ko med kalven (fra nævnte fund) er et par mm mindre, nemlig 176 mm, hvilket skulle give en skulderhøjde for Hejninge-koen på ca. 113 cm mod Store-Valby koen på 111 cm, og det er med den usikkerhed, der er på den slags beregninger, jo ingen forskel. Iøvrigt fandtes der i nr. 45 følgende knogler: *Tamhest* (*Equus caballus*): Rulleben (*astragalus*). *Tamsvin* (*Sus domesticus*): Kindtand (molar), nedre ende af overarm (*humerus*). *Tamfår* (*Ovis aries*): Midtstykke af overarm (*humerus*), fragment af spoleben (*radius*), samt midtstykke af lårben (*femur*)? *Tamkvæg* (*Bos taurus*): Højre underkæbegren med mælketænder, ca. 15 mdr., højre skulderblad (*scapula*) – overarm (*humerus*) – mellemhånd (*metacarpus*) samt 3 håndrodsknogler og 3 tåled, sikkert alle sammenhørende.«

Alle de almindelige husdyr er repræsenteret i fundet og har altså indgået i gårdens besætning. Derimod har et fund af 16 små sammenliggende sneglehuse, der lå i en bunke tæt ved væggen til det lille kammer (fig. 37) ikke noget at gøre med bedriften. De må opfattes som brikker til et spil eller lignende.

I sydsiden af staldafsnittet fandtes en ca. ½ m bred rende, der ved vestgavlen bøjede mod nord, medens dens østlige ende tabte sig ved den store grube 12. Den var her 36 cm dyb under undergrundsniveau men blev lavere vestpå, indtil en dybde på kun ca. 10 cm ved vestgavlen. Dens forløb var skæv i forhold til vægstolpehullerne, idet den ved grube 12 lå indenfor disse, medens den nærmest vestgavlen synes at erstatte dem. Den skyldes formentlig en yngre reparation af sydvæggen, og i så fald har der rimeligvis ligget en fodrem i den, hvorpå en erstatningsvæg er blevet rejst. En tilsvarende, men kortere rende ledsager vestgavlens nordlige halvdel.

De dybdemål, der her og ved stolpehullerne er anført i centimeter udgår fra overfladen af den urørte undergrund. Der kan derfor godt have været forbindelse mellem renderne langs dens vestlige del, uden at disse forbindelsesrender har efterladt sig påviselige spor. På plan IX er den formodede

Fig. 37. I østenden af hus D lå på gulvet 16 sneglehuse samlet i en bunke. De har rimeligvis været anvendt til spil eller leg.

væglinje, hvor korte fodstykker har været indskudt mellem stolperne, markeret med en stipleddobbeltlinje.

Forgængerens for hus D har været lidt kortere men et par meter bredere. *Hus E*, som det blev kaldt (pl. X), var en hal-bygning, i hvis vestlige del der må have været rum til familiens private fornødenheder. Husets fulde længde var 23 m og bredden 8 m. Heraf målte selve »hallen« eller »salen« 16 m, og nøjagtigt midt mellem de to ydervægge fandtes ildsted 10a's forgænger, det grubeformede ildsted 10b, en koge-grube fyldt med ildskørnede sten. Ildstedet var cirkelrundt, 1 m i tværmål, og dets bund lå 54 cm under bunden af det foregående

ildsted 10a. Ildsted 10b var placeret centralt i hallen, 9 m fra østgavlen og 7 m fra tværvæggen, der skilte hallen fra de private rum (fig. 38). Denne beliggenhed forklarer tillige, hvorfor ildsted 10 a kom til at ligge ekscentrisk i beboelsesrummet i hus D.

Begge benævnelser *hal* og *sal* er fællesgermanske. Hal er beslægtet med verbet »hylle«, dvs. dække eller skjule, og har oprindeligt næppe hentydet til skjulestedets dimensioner. Indlånt i fransk har det fået betydningen af et større overdækket salgslokale. Sal betød oprindeligt bosted, hvoraf betydningen et stort rum eller etrums hus har udviklet sig, og herfra stammer fransk »salon« og italiensk »sala«.

Fig. 38. Den stenfyldte kogegrube 10 b lå centralt i hus E nedenunder hus D's ildsted 10. Set fra VSV. P. Halkjær Kristensen fot.

»salone«. I kvadet om Rig (dvs. Hejmdal) i »Den ældre Edda«, kom guden på sin vandring til en *sal* med dør mod syd. Her blev han fader til Jarl. Det var stormandens bolig, der kaldtes sal, og den indgår ikke sjældent i vore stednavne. Således i Salløv (Salhøj), og på Snoldelev-runestenen nævnes en stormand (»tul«) i forbindelse med »Sal-høj«.

En sådan stormands-sal har hus E i Hejninge været. Med sine 128 kvadratmeter svarer den til de store midterrum i Trelleborg-hallerne indenfor voldanlægget og hallerne på Fyrkat-borgen. Det er ikke utænkeligt, at Hejninge-halbygningen er helt eller delvis opført af genanvendt tømmer fra Trelleborg. Men det under hus D omtalte brandlag i

grube 12 tyder på, at taget ikke som på Trelleborg var af tilhugne tagspån men af strå.

Forekomsten af kviste sammen med det brændte strålag antyder, at man som ofte i nyere tid har lagt et »brolag« af ris og kviste under langhalmen. Et vinkeltag på et 8 m bredt hus ville give en tagrejning på 4 m, hvortil formodentlig må lægges en væghøjde på et par meter. Bygningen har med sine mindst seks meters højde raget op over de almindelige bøndergårdes tage som en pendant til den romanske granitkirke, der må være blevet opført uden tårn i den modsatte side af landsbyen engang i 1100 årene. På stedet kan have stået en stavbygget trækirke fra omkring samme tid som storgården,

måske oven i købet bygget af samme stormand?

Hvordan dette end forholder sig, var der i det ydre en markant forskel mellem de krumvæggede Trelleborghaller med strittende støttestolper omkring og den rektangulære halbygning i Hejninge. Forskellen markeredes også i det indre, idet hallen i Hejninge var treskibet med to rækker tagbærende stolper, der stod knapt et par meter inden for væglinjen. Der var forskel på det private rum mod vest og salen, idet stolperne stod godt to meter fra væggene. Privatrummet dækkede ikke mindre end 94 m², og der spores ikke nogen inddeling i mindre rum.

I det nordvestlige hjørne var der en lignende vægrende i undergrunden som dem, vi havde iagttaget i hus D. Den var ca. 20 cm dyb, men da ingen stolpehuller sporede i de yderste tre meter af nordvæggen, er det vel sandsynligt, at der også her har ligget en fodrem, idet den blot ikke har været gravet så dybt ned, at den blev synlig i undergrunden. De tætstillede stolper i sydvæggen af bygningen eksisterede næppe alle på samme tid. Denne væg, der naturligvis var mere udsat for påvirkning af vekslende udtørring og fugtighed, har sikkert været repareret og sat om. Vi antager, at der her som i hus D har ligget kortere eller længere fodstykker mellem stolperne ligesom i den føromtalte borg Husterknupp i Vesttyskland, og at Hejninge-halbygningen ligeledes har været et stavbygget hus.

I enkelte stolpehuller lå der store sten, som har været pakket ned langs stolpefoden. Selve stolpefoden har formentlig været tilhugget i kølform ved en naturlig grenknode, sådan som det var tilfældet med en stub af en egestolpe fra hus II b i Bolle, Vendsyssel (Bondehuse og Vandmøller, p. 36–37, fig. 10–11). Stolpehullerne var fyldt med lerblandet muld. Deres dybde i undergrunden er angivet på plan X. Enkelte af dem har været gravet ca. 1½ m ned i undergrunden, men det mest normale er ca. 50 cm, hvortil kommer omkring 25 cm overjord, således at den store bygning har været ganske godt forankret i jorden. Tilmed vendte den gavlen mod vestenvinden. Stråtaget har skullet fornys ca. fire gange i hvert århundrede; og det var tagets let

antændelige materiale, der blev årsag til bygningens ruin, måske på grund af lynnedslag eller fjendtligt overfald, eller måske på grund af uagtsomhed? Det er ikke sikkert, at bygningen blev fuldstændig ødelagt. Men tilstedeværelsen af den store grube 12 viser, at i hvert fald de vestligste otte meter var ruineret, således at landsbyens beboere kunne grave ler op på stedet.

Ejeren af hallen har vel næppe personligt beskæftiget sig med jorddyrkning og kvægbrug. Men han har naturligvis ejet bøndergårde, hvorfra han kunne skaffe sig indtægter, ligesom Henning Offenhuis i hus C. Den store sal vidner om, at der er foregået mange slags huslig virksomhed, måske navnlig med vævning og tilvirkning af klæder til herskab og tyende. Man må tænke sig, at dens egetræs-stavvægge indvendig har været tjældet med uldne, billedvævede tapeter.

Det er værd at lægge mærke til, at der i den store sal ikke var »langilde« som i Trelleborg hallerne. Grunden må være, at storbonden ikke havde nogen hird eller større antal huskarle, der skulle fordeles omkring et aflangt ildsted. Kogegruben var imidlertid lige så centralt placeret som i Trelleborg-husene; og her som på langildene savnedes en fast lerarne ovenpå stenkakningen (jfr. Nørlund: Trelleborg, p. 83 ff.). I Trelleborg-husene fandtes et par små runde kogegruber, det ene ved enden af langilden (Nørlund: Trelleborg, fig. 73), det andet i sydenden af én af hallerne. I Hejninge-salen var der en lignende cirkelrund *kogegrube 11* mellem vægstolperne og de tagbærende stolper i hjørnet mod sydøst (plan X). Denne grube nåede 23 cm ned i undergrunden, og dens overfladesten lå i samme niveau som toppen af de omgivende stolpehuller, hvorfor den må antages at have hørt til hus E. Det samme gjaldt en ca. 30 cm dybt nedgravet grube i undergrunden, *ildsted 12*, der var oval i N-S og placeret med den ene ende tæt op til husets nordvæg ud for den indre tværvæg.

I ildsted 11 lå der sodsværtede sten i to lag og et par lidt større sten i bunden. Ildsted 12 var en 1,15 m lang og ca. 1 m bred grube med næsten lodrette sider og flad bund. Her lå der tre lag sodsværtede sten blandet med trækulholdig jord. Denne koge-

grube har formentlig været skærmet af tagskægget, der på dette sted har haft et ekstra udhæng som over en senere tids bagerovne. Der har ikke været nogen brandfare forbundet med dens placering op ad trævæggen, for kogestenen er blevet opvarmet i et bål i passende afstand af huset. Der må have været en dør mellem de to vægstolper 194 og 195, således at kogegruben let kunne betjenes, når der var mange gæster, der skulle bispises. Om kogning i sådanne gruber har jeg skrevet udførligt i »Borups Bønder« (p. 88 ff.). I Borup ved Tystrup sø har man kogt kød i gruber i det fri helt frem til omkring 1500. En sammenligning med vikingetidshallernes ildsteder lider af mangel på omhyggelige beskrivelser af

dem. Der har næppe været nogen lyre oven over ildsted 10b, idet det derved kunne blive udsat for afkøling fra regn, hagl og sne.

Kogegruber eller »sydegruber«, som de kaldtes, har navnlig været anvendt til kogning af større stykker kød, medens fjerkræ og småvildt stegtes på spid. Ingen af disse er blevet fundet ved udgravningen; men da jern var værdifuldt og kunne omsmedes, efterlod man sjældent større stykker, end ikke i en brandtomt. Man har kunnet bage fladbrød i emmerne fra spidstegning, og de sodsværtede sten har sandsynligvis i det hele taget tjent som underlag for varme-bål ligesom et almindeligt ildsted med ler- eller stenarne.

Fundene

Fundene afspejler de to gårdes ulige alder. I gård nr. 8 stammer den overvejende del af dem fra tiden efter 1500, medens fundene i gård nr. 9 rækker tilbage til vikingetidens slutning. Fundene af forhistorisk keramik lå spredt over det udgravede område med tyngdepunkt fra nordsiden af stuelængen i gård 9 til det sydøstlige hjørne af udhuslængerne i gård 8. Men de havde ingen forbindelse med selve gårdtomterne. Metalspænder, bæltebeslag og lignende lå hovedsagelig gemt i tomterne under gård 9. Det samme gælder knive og andre jerngenstande. De synes til en vis grad at afspejle denne gårds status i middelalderen. Men det må bemærkes, at mange af disse fund blev gjort i den store grube 12 under gård 9, og at gård 8 i middelalderen antages at have ligget i den nordlige side af byen. I den periode, hvor de to gårde lå sammen er der lige mange fund af mønter: I gård 8 en Christian 4.'s Enesteskillling fra 1624, og i gård 9 en Christian 3.'s Toskilling fra 1536.

Som man kunne vente, dominerer gård 9 især med hensyn til fund af sortbrændt keramik (243 stk. mod 40), medens der er større paritet med hensyn til glaseret lertøj (804 mod 592). Der var betydeligt flere skår af figurkakler i gård 9 end i 8. Men da de kun blev brugt sekundært og må være bragt hjem sammen med andet bygningsaffald fra Antvorskov, kan denne forskel ikke tillægges nogen større betydning. Til gengæld har fæstebønderne i nr. 8 hentet flere munkesten på slottet for at anvende dem til ovnbyggeri.

Gård nr. 8

Som nævnt fandtes der i gård 8's område 592 skår af glaseret lertøj. En stor del af fundene stammer fra de to brønde 1 og 2, der synes at være tilkastet efter

gårdenes brand i 1781. Derfor er en stor del af de fundne skår også fra 1700 årene. Det gælder rand-skåret af et fad, nr. 1171–1943, fadet nr. 1170–1943 og en stjertpote med krumme tæer, nr. 1168–1943 (tavle 1), der alle stammer fra brønd 1. Førstnævnte fad er ca. 17 cm på den længste led og må have målt ca. 33 cm i tværmål. Det andet har et bundtværmål på 9 cm, og dets mundingstværmål må have været lidt over 25 cm. Begge har klar glasur over den rødbrændte skærv samt hvide pibellersornamenter, sidstnævnte desuden mørke ornamenter af brunsten. Stjertpotten måler i tværmål over randen 13 cm, og højden er 14,5 cm. Den har klar glasur både indvendig og udvendig. Et andet fad fra samme brønd, nr. 1160–1943, har grøn glasur over pibellersornamenter med stærkt grønne prikker og streger. I bunden findes en dekoration af bølgede og buede ornamenter. Fundet, der er sat sammen af 11 skår og udgør ca. halvdelen af et fad med tværmål 29 cm, er gjort i en dybde af højest 1,3 m. Det er efter form og ornamenter ikke ældre end ca. 1650.

Hankekrukken, 1131–1943 (tavle 1,3), er sammensat af skår, der lå delvis samlet umiddelbart øst for den store bagerovn i hus A. Krukken er 20,5 cm høj og måler 22,5 cm over randen. Den er kun glaseret indvendig, hvorfor den formodentlig har været bestemt til opbevaring af fødeemner som slagtemad, nedsmeltet fedt eller lignende. Tre skår fra samme krukke blev fundet ved skrabning på gulv A, og endnu et skår af krukken fandtes sammen med skelettet af en *okse* ca. 3 m SØ for brønd 2. Hullet, hvori skelettet lå, var delvis dækket med et lag trækul og aske samt sodsværtede sten. Det kunne tyde på, at oxen er død under kvægpesten i 1749. Man har gravet den ned i østsiden af gårdspladsen, brændt et bål for at hindre smitten i at brede sig og derefter forsegle nedgravningen med

bålrester og sten, for at hunde og svin ikke skulle grave det op. Det nævnte lerkarskår er formodentlig kommet ud sammen med opfejdning fra stegersgulvet?

En lille rundbuget potte, 1124–1943 (tavle 1,4), er sat sammen af en snes forskellige skår, hvoraf tre angives at være fundet ved skrabning på gulv A, vistnok bag bagerovnen, hvor nævnte gulvlag var temmelig meget oprådt. Karret hører snarest hjemme i 1600 årene, idet resten af skårene fandtes på gulv B, dels i askegruben ildsted 2, dels i et askeblandet lag fra gulv B's sidste levetid og endelig nedtrådt i den røde askes overflade ved ildsted 4. Her lå det største af skårene, og fundforholdene viser, at ildstederne 2 og 4 var samtidige. Krukken daterer både ildstederne og gulv B. Den er glaseret med en grøn kobberglasur og måler 13,9 cm i højden og 10,4 cm tværs over mundingsranden. Tåen til venstre er intakt og krukken har øjensynligt aldrig været højere.

Endelig fandtes randen af et fad, 1159–1943 (tavle 2,8), i en grube i gulv B. Skåret måler 8,5 × 6,5 cm. Den begittede overflade er forsynet med ornamenten i sgrafitto-teknik samt rødbrune blomster og prikker. Ifølge Chr. Axel Jensen dateres den til før 1650 og formodentlig omkring 1600.

På gulv D er fundet en trebenet hankeløs potte, 1177–1943 (tavle 1,5), der er sammensat af 24 sammenhørende samt 3 løse skår. De fleste af skårene stammer fra den store rektangulære grube syd for ovn 11. Et af skårene er dog fundet ved skrabning og opbrydning af gulv D's østende. Karret er indvendig forsynet med en klar glasur. Kun tåen til højre er bevaret i sin fulde højde. Karret måler 12,5 cm i højden og 15 cm tværs over mundingsranden. Det må efter fundforholdene at dømme høre hjemme tidligt i 1500 årene. På samme gulvlag fandtes den ophøjede hule fod af en opsats eller lysestage, 9,7 cm i tværmål og 3 cm høj (1181–1943). Den er ikke glaseret men er blevet svagt profileret under drejning. Den er sammensat af 3 skår, hvoraf to fandtes på gulv D medens det næststørste lå i et sort lag øst for den tværgående syldrække ved ovn 11's østende. Ved opbrydningen

af gulv D fandtes desuden flere senmiddelalderlige skår, der godt kan stamme fra gård 9's kulturlag.

Omkring brønd 1 blev der fundet en hel del *jydepotteskår*, bl.a. et med en typisk Varde-hank. På gulv A blev der fundet skår med glåsede »blommer« og ligeledes glåset randfacet, altså sammen importeret fra Jylland i 1700 årene. Men på samme gulv er der tillige fundet skår af sortbrændt drejeskivearbejde af lignende forarbejdning som det fynske Karhuse-lertøj. I det vestlige kammer i B-C laget fandtes det store sideskår, 1199–1943 (tavle 1,6). Det er glåset indvendig af hensyn til de madvarer, der skulle opbevares i det. Udvendig er der kun nogle tilfældige glåsningsstriber. Højden er 15,5 cm, tværmålet over mundingsranden har været 18 cm. Endelig fandtes ved nordsiden af stegerset uden for gulv D hanken af en stor jydepotte, en gryde med lodret, båndformet øre. Skåret er 11,7 cm langt og ørets bredde på midten 3 cm, tykkelsen 2 cm. Af middelalder-skår i sortbrændt lertøj lå under gulv B-C i øverstestuen ét af stærkt sandblandet gods, drejeskivearbejde med koncentriske striber i godset. Det lå sammen med en stump opvunden metaltråd. I et sort kulholdigt lag syd for ovn 11 lå i samme niveau som en middelalder-kam, 1218–1943 (tavle 2,2) et skår med blødt furet rand.

I og ved brønd 1 fandtes en halv snes skår af grønglaserede *øvnkakler*, som må stamme fra Antvorskov. I en svag grube på gulv B i længens vestlige del lå et fragment af en kakel, hvorpå ses en figur med hjelm og opslået visir i relief. På gulv A lå hanken af en stentøjskande, og i gulv D fandtes et bundskår af en anden stentøjskande med fingerindtryk i den udbøjede bundkant, formentlig tysk stentøj fra 1400 årene. Men da kandeskårene er fundet sporadisk, har kanderne næppe været anvendt i Hejninge men er kommet fra slottet. I brønd 1 var der desuden skår af tagsten, brændte lerklininger med aftryk af stokke, åbenbart nedbrydningsmateriale fra den store ovn. Tre andre tagstensstumper, hvis ler var afiltet i ½ cm dybde, medens fladen var belagt med tynde skorper af sod, har rimeligvis været indmuret i en varmeovn, en for-gænger for de norske bilæggerovne af støbejern.

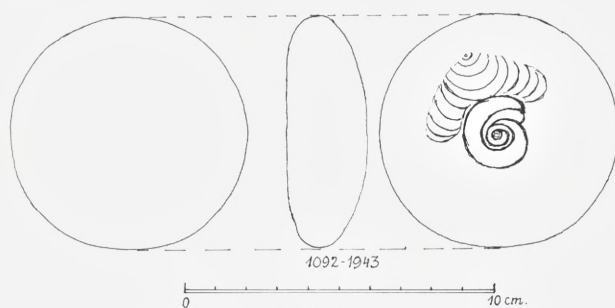

Fig. 39. Opmålingstegning af glittesten af mørkt glas, 1092-1943, bl.a. anvendt til presning af folder i kvindernes hovedlin. Gård 8, gulv A.

I østranden af ildsted 2, gulv B, sad med undersiden opad en *munkesten*, hvori der var en *konisk fordybning* med en tyk sort skorpe af en brændt substans, hvoraf noget var flydt ud på overfladen samt ned ad den ene side, hvor det sad som en forkullet skorpe. I gruben, hvori den ovennævnte kam lå, fandtes også nogle brændte lerklininger. I bagsiden var der aftryk af strå, og den glatte overflade havde man pålagt et ca. 1 mm tykt lag puds. Det største stykke bestod af magret ler med nogle ganske små sten i.

Vinduesglas med aftryk af blyindfatning fandtes i forskellige former, rhombiske og rektangulære. Nogle stumper lå i fylden ved brønd 1, andre på gulvene A og B. I en svag grube i gulv B lå et par store stykker af et mangelkantet *drikkeglas* med pålagte bånd, hvori var presset tværfurer, 1157-1943 (tavle 2,1). Sådanne glas er fundet i tomten af Hindsgavl slot, dateret til 1500-1600 årene. Da skårene er så store og tynde, er glasset antagelig kommet til gården i hel stand. Det stammer snarest fra Frederik 2.s tid og må være kommet fra Antvorskov. Man må have værnet om det i lang tid, idet det først er gået i gulvet i hus B's tid. På samme gulv fandtes dog også to mønter fra tidligt i 1500 årene. Endelig blev der under gulv D fundet et randskår af et glasbæger, 1226-1943, hvis overdel bøjer indad. Underdelen har en riflet overflade. På gulv A blev desuden fundet en rund glittesten af mørkt glas, fig. 39 (1092-1943). På undersiden er et

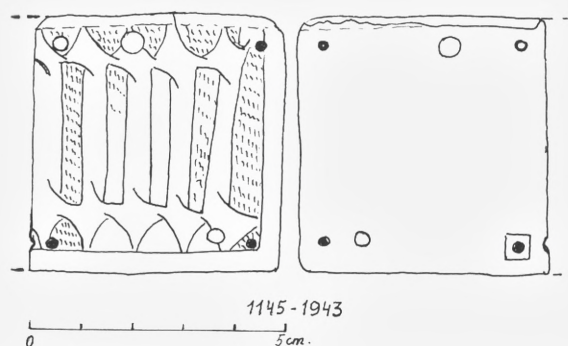

Fig. 40. Bælteplade af messing, 1145-1943, fundet i gård 8's sydlængde, 1500 årene.

ar efter den afknækkede tilvirkningsstilk. Sådanne glittesten brugte kvinderne til at presse skarpe folder med i pibede hovedlin.

Af genstande forfærdiget af *ben* lå i forskellige niveauer 3 flade nåle med rundt øje, 7,5-8,5 cm lange. Nålene kunne bl.a. bruges til forfærdigelse af syede vanter. I en grube nordvestligt i lag E fandt vi den førnævnte middelalderlige redekam, 1218-1943 (tavle 2,2). Den er sammenholdt med kobbernagler. Dens ene ende er afbrudt, og der mangler en skinne på hver af siderne. Den sad lodret med den brækkede ende nedad ind mod en sten i en grube, der var fyldt med sort trækulblandet jord og små sten, formentlig en kogegrube. Kammens længde er 6,9 cm, bredden 4,6 cm og tykkelsen 1 cm. I den samme grube sad halvdelen af en vævekam af ben, 1229-1943 (tavle 2,3). Den var 15,6 cm lang.

Både på gulv A og gulv B fandtes et fingerbøl af *messing*, med indpressede geometriske mønstre omkring randen. Og ca. 1 m syd for gårdens sydlængde, 2½ m vest for skellet til matr. nr. 5 c lå en ejendommeligt bælteplade af messing, fig. 40 (1145-1943), 4,8 cm lang og 5,1 cm bred. Den lå 20 cm under lergulvet og 25-30 cm over undergrundssandet. I midten ses nogle tegn, der synes inspireret af middelalderens minuskelskrift, men som iøvrigt ikke har noget med bogstaver at gøre. De er begrænset af lodrette linjer, og fladen er udfyldt med indstemplede korte streger grupperet i skrå bånd, der svarer til »tegnes« skrå endefurer. Herfra udgår indstem-

plede flige, og tilstedeværelsen af en sådan flig foroven til venstre viser, tillige med halvdelen af en tunge i den nederste bort, at stykket er afhugget fra et længere bånd. Tungerne i borten for oven og for nedan er ligeledes udfyldt med små indstemplede streger. Det hele er temmelig skødeløst udført. Forneden og til højre er der afsat en 4 mm bred blank bort, som foroven er bøjet om til en tykkere kant. To ulige store åbne huller sidder nærmest diagonalt uden at respektere decorationen. De stammer rimeligvis fra en tidligere anvendelse til andet formål. I sidste instans har stykket øjensynlig været nittet til et bælte som endebeslag; for der er lavet fire små naglehuller nær ved de fire hjørner. Nitten er faldet ud af den ene, medens de øvrige sidder på plads; den ene nitte har endog bevaret sin kvadratiske fornaglingsplade på bagsiden. Stykket kan formentlig med forsigtighed dateres til først i 1500 årene.

Blandt *jerngenstandene* fandtes på gulv A krogen til et klinkefald, en hængseltap til en dør, et hængsel til et skrin el. lign., bestående af to i hinanden gribende øjer, et alm. båndjernshængsel til et skrin samt et par knivblade. På gulv B lå et hammerhovede, der modsat banen har haft to flige, den ene afbrudt, til udtrækning af søm (1127–1943), og på samme gulv

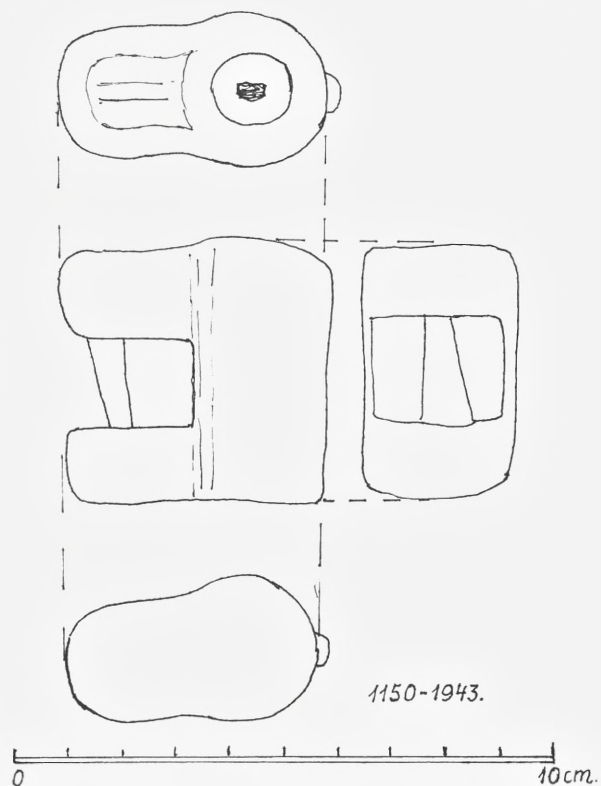

Fig. 41. Cylinderlås, 1150–1943, fra østenden af gård 8, hus B.

Hestehilde nr. 1153-1943. - Rekonstruktion.

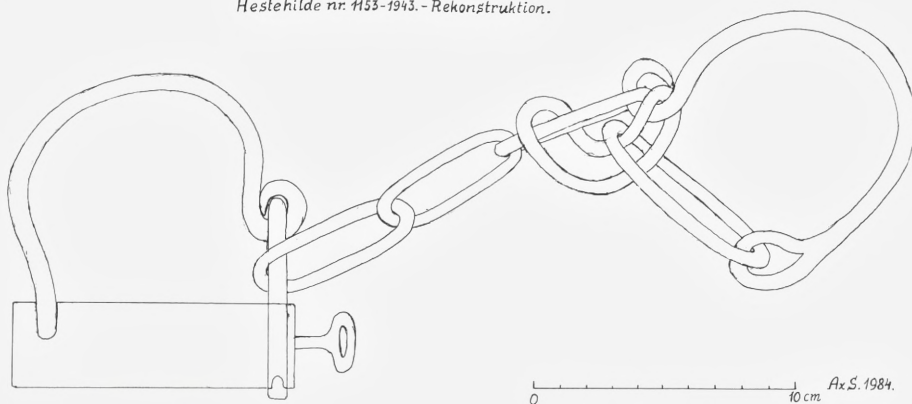

Fig. 42. Cylinderlås, 1153–1943, lå i trækul med forkullede havrekærner i ildsted 3, gård 8, hus B. Rekonstruktionstegning på grundlag af den fundne cylinder.

lå på nordvesthjørnet af ildsted 4 fem stkr. båndjern, to af stykkerne forsynet med nagle, og det ene vinkelbøjlet i enden. Kniven, 1144-1943 (tavle 2,4), lå på lergulv A i stuehusets østlige ende, hvor leret sænker sig ned under det rødfarvede gulv B's niveau. Det er en enægget jernkniv med skæftningsring af messing, hvorpå der ses et skråstregs-ornament. Skafttungen er inddrevet i et træskaft. Bladets største bredde er 1,8 cm, knivens fulde længde 20,2 cm. I østenden, vistnok på gulv B, lå en *cylinderlås*, fig. 41 (1150-1943), hvis nøgle synes at sidde afbrudt i nøglehullet. Af en anden cylinderlås (1153-1943), er kun selve røret bevaret, men det har hørt til en hestehilde, som rekonstruktionstejningen fig. 42 viser. Når nøglen drejes, frigøres bøjlen om hestens ene ben, og samtidig kan forbindelseskæden trækkes ud af låsebøjlen om det andet ben. Når en hest fik benene låst fast ved koderne, og ejeren tog nøglen med sig, kunne han lade dyret humpe frit rundt og græsse uden at frygte for, at det løb væk, eller at det blev stjålet. Man låste sit ridedyr, som man i dag låser sin bil. En lignende hestehilde blev fundet ved udgravningen af Trelleborg (Nørlund 1948, 134 og pl. XXXII, 1).

På gulv B lå i snavslaget i den østlige dels sydside et 20,5 cm langt klinkfald til en dør. I brønd 1 fandtes beslaget til brøndvippe-stangen, der bærer spanden, samt en tilleddet krave, der har omsluttet vippet. Den fulde længde er 56,5 cm (1164-1943). Desuden fandtes hanken til spanden.

I samme brønd var der også en smuk foldekniv med hjortetaksskaft, 1173-1943 (tavle 2,5). Siderne er ornamentet med et snoet mønster af skråstreger og slyngede linjer. Stykkets fulde længde er 22,7 cm, bladets bredde 2,3 cm og tak-skinners længde 8,7 cm. I køllehusets gulvler på gårdspladsen lå et 12 cm langt, 1,1 cm tykt jernskaft (1188-1943), der ender i et afbrudt blad, hvis bevarede del er 3 cm langt og 5 cm bredt. Det er formentlig håndtaget til en stegepande.

En enægget kniv, hvis skaftskinner mangler, lå under sydlængens gulv, 1197-1943 (tavle 2,6). Dens fulde længde er 17,9 cm, hvoraf skafttungen 8,3 cm. I den store tværgående grube i vestenden umiddel-

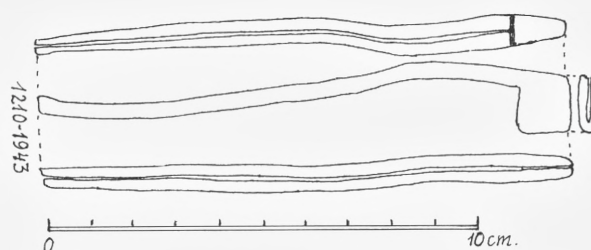

Fig. 43. Tvegrenet ubestemmelig jerngenstand, 1210-1943. Løsfund fra nordsiden af syldrækken af gård 9's rytterhus.

bart under lergulv D lå en enægget kniv, 1209-1943, hvis spids var afbrudt. Skafttungen var bred og gennemløbende som på 1197-1943. Begge skaftskinner savnes, og tungen er så rusten, at naglehullet er lukket. Knivens fulde længde er nu 13 cm, bladets største bredde 1,6 cm, dets længde har formentlig været mindst 10 cm. Nord for rytterhusets syldrække fandtes en ubestemmelig togrenet jerngenstand, fig. 43 (1210-1943). Den ender i et kvadratisk hoved, dannet ved sammenbøjning af to ligedannede flade grene udstandset af et stykke tyndt jern. Længden er 12,3 cm, hovedets bredde 1,3 cm, de to grenes samlede bredde for oven 7 mm, forneden 4 mm.

I brønd 1 lå et fragment af en lille slibesten, hvis diameter kun har været ca. 18 cm. På gulv A lå to hvæssesten af glimmerskifer, og en tredje fandtes under det nederste gulvlag. I brønd 2 fandtes omtrent halvdelen af liggeren til en kværn med radiære stråler. Dens tværmål har været ca. 1,10 m. tykkelsen var 7-9 cm. Den stammer antagelig fra en håndkværn. Der lå også ca. en fjerdedel af en løber, i hvis overside nær randen ses et hul til drevet og i undersiden en firsidet fordybning, hvori »kværnseglen« har hvilet (dvs. et stykke jern i hvis underside var et leje til den jernpig, hvorpå løberen drejede rundt). Løberen hørte dog ikke til den ovenfor nævnte ligger, idet radius kun var 22 cm, og diameteren altså har været ca. 45 cm. Desuden lå i brønd 2 nogle mindre stykker af forskellige runde slibesten.

Gård nr. 9

De lidt over 800 glaserede lerkarskår, der blev fundet i gård nr. 9, bestod hovedsagelig af småstumper. Hvad tiden efter ca. 1500 angår, føjer de ikke noget nyt til erfaringerne fra gård nr. 8. En flad stjertpande, 2593–1945, vidner om lerkarrenes gennemgående gode kvalitet. Den er udekoreret med klar glasur over en brunrød skærv, men dens smukke profil forstærkes ved en fure langs mundingsranden. Tværmålet er kun 11,2 cm, højden 3,3 cm. Den har rimeligvis været anvendt til dyppele og hører således til bordservicet.

De fleste og bedste middelalderskår lå i den store grube 12 i gulv D. Her fandtes bl.a. bundskår af et par glaserede brune kander med lodrette fingerindtryk langs fodens rand. Den ene, 3155–1945, har haft en vid bund med svagt indadskrånede sider. På den anden, 3165–1945, skrånede siden udad til bugen. Begge lå i det sorte trækulfyldte lag. I det sorte lag fandtes også skår af kar med opret randkrave, mens bugen var som på en ret flad skål. Randene var oftest profilerede med en svag fure udvendig under den flade eller undertiden let konkave randlæbe. I bundlaget forekom også smukt S-svungne profiler med udadbøjet randlæbe. I en grube øst for grube 9 i husets nordside lå et skår af rødbrændt lertøj med to rækker uregelmæssigt anbragte og usymmetrisk ridsede bølgelinjer på ydersiden 3230–1945, formentlig svarende til jordgulvlaget i hus D.

I samme grube fandtes 75 cm under overfladen et *sortbrændt* randskår af et lerkar med et tyndt, elegant S-svunget profil og afrundet læbe uden fortykkelse eller ombøjning, 3229–1945. I grube 26 umiddelbart syd for ovennævnte var der et tyndvægget randskår af sortbrændt lertøj, 3244–1945, hvis bug var jævnt afrundet, medens randlæben var tilleddet med et skarpt, udadbøjet knæk. Randen var, som på foregående kar, ganske svagt fortykket.

I grube 12's sydside, gulvlag D, var der en stor mængde sortbrændte skår. I overfladen af det trækulholdige lag, der ses på profilet, plan VI, fandtes et sideskår af et tykvægget lerkar, 3145–1945, hvis

yderside var ornamenteret med uregelmæssigt indridsede bølgelinjer, der dannede mindst fire zoner imellem koncentriske furer. I grubens sydlige del lå under et stolpehul, 3221–1945, et sideskår til et hankekar, hvis båndformede hank nåede fra munding til bug. Under det sorte trækulholdige lag lå der skår prydet med bølgelinjer og vandrette koncentriske furer samt profilerede mundingslæber. Et stort randskår, 3219–1945, havde koncentriske furer på overdelen og udadbøjet mundingsrand. Det lå på bunden af grube 12. Ligeledes på bunden af denne grube lå et sortbrændt randskår, 3218–1945, hvor der et par cm under randens inderside var en skarp grat, medens selve randlæben var bøjet lidt indad med en konkav fure på ydersiden.

I grube 89 vest for hus E og tæt ved vestgavlen af hus D fandtes to stykker af et tidligt middelalder lerkar, 2979–1945 (tavle 2,7), af sortbrændt lertøj. Under randen var skrå furer modsat skriftretningen. Herunder løst henkastet vandrette furer, hvorpå en takket bølgelinje, ligeledes modsat skriftretningen. Drejeskivearbejde. Lignende kar er fundet i Trelleborg fra o. 1000.

Under et trækulholdigt lag i midten af hus E lå på et magert lergulv et tidligt middelalderligt skår, 2976–1945, med en løst henkastet i skriftretningen hældende bølgelinje lige under randen, hvorunder der var mindst fire koncentriske furer. Endelig fandtes i stolpehul 47 i den indre sydlige række SØ for ildsted 10b, et lille lerkarskår, 2951–1945, med bølgelinje foroven og derunder koncentriske furer. Stolpehul 47 var 57 cm dyb. I den kun 23 cm dybe grube 11 nord for grube 12 fandtes et bundskår, 3125–1945, af et ostekar med grå skærv og grøn glasur på ydersiden. Tre sihuller var bevaret.

Det ser ud til, at glaseringen af lerkar er begyndt allerede o. 1200, rimeligvis under indflydelse af Antvorskov kloster, der blev anlagt i 1164 af Valdemar 1. to år efter Absalons anlæggelse af Sorø kloster. Antagelig er det lombardiske teglbrændere, indkaldt i anledning af opførelsen af klosterkirkerne i Sorø og Ringsted under Valdemar 1., der også har indført det rødbrændte, iltede lertøj og forsynet det med en lignende glasur, som de anvendte til fliser

og figursten i de to kirker. Da kongen selv var virksom ved oprettelsen af Antvorskov kloster, er det nærliggende at antage, at det ældste glaserede rødbrændte lertøj i landsbyerne ved Slagelse er fremstillet i klosterets ovne, og at dette er grunden til, at det optræder tidligere i Store Valby og Hejninge end i Borup ved Tystrup sø – så meget mere som der er en tydelig forskel på samtidige lerkarformer i de to lokalområder.

En anden sag er, at man sikkert snart er gået i gang med selv at glasere de grå lerkar, som man brændte ved en reducerende flamme i mere primitive ovne. Dette kan være årsag til, at man både i Store Valby og Hejninge finder glaseret lertøj med grå eller gråsort skærv. F.eks. fandtes i den østlige del af hus D et tyndvægget lerkarskår, 2944–1945, med grå skærv og mørkebrun glasur på ydersiden. Det ovenfor nævnte ostekar er et andet eksempel på grå skærv, men med grøn glasur på ydersiden. Glasuren findes almindeligvis kun på ydersiden men ikke sammen med bølgelinjer og koncentriske furer, hvilket tyder på, at den i begyndelsen har haft en dekorativ snarere end en praktisk betydning. En undtagelse er dog et skår med brun glasur på begge sider, 3243–1945, fundet i grube 26 i ler- og kulblandet jord. Gruben lå i husets midterlinje godt 1 m vest for det sted, hvor Erik Klipping-mønten fra o. 1280 fandtes. Den stammer således antagelig fra hus D's levetid.

Også i nabolandsbyen Store Valby var der glasur på en del af de sort- eller gråbrændte lerkar. Se f.eks. pl. 8,12–13, pl. 18,5 (hvor randen er glaseret på begge sider), pl. 22,2 (hvor ydersiden er jævnt glaseret, mens bundfladen er ujævnt, blæret og gullig), pl. 26,1.2 (grønglaseret på ydersiden med kraftige udknibninger langs bundens rand). Skikken at glasere på ydersiden fortsætter op i 1400 årene. Kander og krukker med temmelig smal hals kan godt være forsynet med omløbende furer; men disse er lavet med fingrene og ikke indridset (f.eks. Store Valby pl. 31,1,3 og 7). En undtagelse er skåret af en krukke, hvis hals er dekoreret med flere rækker indstemplede otte-takkede stjerner. Men den er fra slutningen af 1400 årene (Axel Steensberg

og Østergaard Christensen: Store Valby, II, 1974).

I Hejninge, hus A's stue, gård 9, synes ildstedet tæt ved indgangsdøren i nordøst at have været en kaminagtig opbygning, hvori byggemateriale fra Antvorskov har fundet anvendelse. Det smukkeste stykke er en grønglaseret topkamel med spydspidsagtige fremspring i hjørnerne, 2624–1945 (tavle 3,1). Det største brudstykke fandtes liggende omtrent midt på stuens lergulv (se plan VI). Det viser et baretklædt hoved. 2631–1945 (tavle 3,6), der lå i SV-hjørnet af øverstestuen, forestiller en person siddende ved et bord. På et fad ligger en steg. En hånd hviler på kanten af bordet, og et knæ stikker frem fra venstre. Foran den nedhængende borddug står en stor glaskaraffel på gulvet. To andre stykker af samme kamel, 2626–1945 og 2628–1945, blev fundet, det ene ved afskrælingen af gulvleret, det andet ud for lergulvets sydside. Men også 16 stkr. af andre grønglaserede kakler blev fremdraget fra stuelængens vestlige del. Yderligere to, 2629–1945, stammer fra de øvre jordlag i husets østlige del, hvortil de muligvis er henslæbt ved branden. To andre brudstykker, 3179–1945, var opsamlet i det øvre lag over den sydlige stolpehulsrække vest for grube 12. Endelig fandtes et randskår af en grønglaseret pottkakel i den sydlige halvdel af husets midterparti sammen med dyreknogler og lerkarskår, hvoriblandt var en konisk tå, hvilket tyder på, at der er foretaget en nedgravning til lag D. En trækulprøve, 2993–1945, dateret ved C-14 metoden viste en alder af 1285 e.Kr. \pm 60 år (jfr. Appendix II, K-4395).

Her som i gård nr. 8 var fund af *stentøjs*skår sparsomme. Et fragment af en krukke med øreknop, 2783–1945, grå på indersiden og blå med figurmotiver på ydersiden, blev fundet ved oprensning af stenlægningen ved hus A's østende. Det er næppe ældre end 1600 årene. Desuden fandtes bunden af en lille stentøjskrukke, 2990–1945, i den sydlige halvdel af husets midterparti, formentlig i niveau D. Bunddiameteren var kun 3 cm.

Der blev gjort talrige fund af fragmenter af *munkesten*. *Tagstensstumper* er her som i gård 8 vidnesbyrd om opmuring af varmeovne, hvori tagsten

gjorde samme nytte som kakler. Et stykke af en munkesten lå helt nede i lag C ved ildsted 8. Men også i D-niveauet fandtes enkelte teglstensfragmenter.

En stor mængde af de førnævnte loftklininger i hus C opsamledes i det tykke kliningslag, men mange blev også fremdraget af hus D's stolpehuller, hvori de var sunket ned. Dette loftsler var, som det ses af tavle 4, stærkt blandet med små sten, kalkstumper og strå. Mange steder var der aftryk af træstruktur, idet leret har været klinet ind mod brædder eller planker. Aftryk af runde stokke, 1–2 cm tykke, synes at vise, at disse har ligget vandret i et stænge, hvorpå det tykke lerlag hvilede, idet leret er trængt lidt ned mellem stokkene. Der ses også temmeligt plane flader, der synes at være groft afpudsede – måske oven på stænge- og lerlaget? Andre klumper ser ud til at være presset op i et nogenlunde vinkelret hjørne. Lerlaget ser ud til at have været 5–7 cm tykt. Andre klininger fandtes i grube 12, både i og under det sorte lag trækul; men det er uvist, hvorfra de stammede. – Nord for øverstestuen opsamledes i stenrækken 37 stkr. *vægklining*, 3272–1945, som havde tydelige aftryk af støjler og vender og altså ikke stammer fra det nævnte loft.

Der fandtes i hus B et enkelt stykke plant *glas*, som kan stamme fra et *vindue*. Det lå i skrabelaget oven over kliningerne og stammer derfor snarest fra hus B. Der er ikke i andre af mine hustomtudgravninger i landsbysamfund fundet vinduesglas ældre end renæssancen. Det var derfor overraskende at finde et skår af temmelig tykt, plant glas, 2862–1945, på hus C's hårde lergulv. Det stammer formentlig fra en *vinduesrude*, der har været indsat i en lysåbning i hus C's sengekammer.

I det sorte trækullag i grube 12 lå et lille brudstykke af en tyndvægget glasbeholder, 3141–1945, formentlig et fire- eller sekssidet *glasbæger*. Det lå i lergulvets niveau lige ved kanten af gruben og må sikkert høre til gulv C.

I stuelængen hus A fandtes en *bennål* med øje som dem, der er omtalt fra gård nr. 8, stukket ned i den vestlige del af lergulvet i hus A, og en tilsvarende lå

i lergulvet 3 m vest for indgangsbrolægningen. Endelig blev *spillebrikken*, 2727–1945 (tavle 3,4), fundet ved en af syldstenene i storstuens sydvæg.

En itubrudt *benfløjte*, 3166–1945 (tavle 5,1), fandtes i det sorte trækullag i den store grube 12, ca. 5 cm over bunden. Den hører formentlig til hus D. Et andet brudstykke med kun to huller bevaret, lavet af lårpiben (?) af en fugl, 3264–1945, stammer fra et usikkert findested i gård 9. Endelig blev den itubrudte *vævekam* af ben, 3248–1945 (tavle 5,2), fundet i grube 19, hvori også Erik Klipping mønten fra o. 1280 fandtes. Den må formentlig stamme fra hus D.

Blandt genstande af kobber, messing o.l. må først nævnes tåen af en *malmgryde* fundet ved skrabning på stuehusets A-gulv. Desuden et 18 cm langt stykke af den ombøjede kant samt et stykke af siden af en *kobberkedel* ligeledes fra A-laget. Et messing*fingerbøl*, 2771–1945, lå i fyldjorden umiddelbart syd for dagligstuens sydvæg i hus A. På gulv B lå nær vestenden et stykke af en tyndvægget *malmgryde*, 2739–1945, med omløbende ornamentalt anbragt vulst. Et *pyntebeslag* af tyndt messingblik, drevet op i et mønster med fire franske liljer omkring en rund knop i midten samt en perlestaf langs den kvadratiske rand, 2774–1945 (tavle 5,3), lå umiddelbart ovenpå hus C's lerkliningslag i et ca. 10–15 cm højere niveau end mønten fra 1536 ved nordsiden af stuen i hus B. Beslaget må formentlig dateres til o. 1600. Tæt ved og i samme niveau lå et kegleformet messingrør af tyndt blik, åben i begge ender, 2773–1945, 8 cm langt og med en diameter på henholdsvis 2,2 cm og 0,9 cm.

To brudstykker af *kobbersmykker* blev fundet ved vestsylden af hus B. Det mindste stykke 2724–1945 lå på gulv B, medens et næsten komplet stykke, 2736–1945 (tavle 5,4), lå tæt ved, ligeledes på B-gulvlaget. Begge er smykket med vindrueranker presset i relief; det sidstnævnte har en perlestaf langs randen. Det måler 2,4 cm i tværmål. Et par tæer af en *malmgryde*, 2791–1945, lå fladt under kliningslaget på gulv C i sydsiden af stuen. I niveau med hus C sad på kant ved husets sydside et randskår af en bronzekedel med udfaldende rand, 2973–1945.

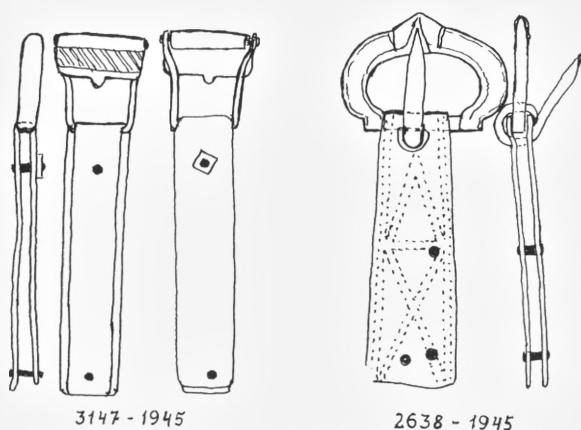

Fig. 44. Bæltebeslag med spænde, 2638–1945, af messing, fundet tæt ved og i samme niveau som en Erik Menved mønt, Slesvig o. 1300, gård 9.

Fig. 45. Bæltebeslag med spænde, 3147–1945, af kobber. Fundet i grube 12, gård 9, formentlig 1200 årene.

Omtrent en meter syd for mønt 3270–1945, Erik Menved, Slesvig o. 1300, fandtes i samme niveau et messing**bæltespænde** med plade, fig. 44, 2638–1945. Pladen er dobbelt og ombøjet, således at den griber om den ovale spændering. Den kraftige spydformede torn griber med sit øje både omkring den ombukkede plade og det lige stykke af ringen. Enden af læderbæltet har været omsluttet af bæltepladen, og tre nagler, der har holdt den fast, sidder endnu på plads. Ydersiden af bæltepladen er ornamenteret med to dobbelte punktrækker langs siderne og krydsvis anbragte dobbelte punktrækker der forbinder dem, så de danner halvandet kryds og halvanden rhombefigur. Dette gedigne stykke gørtlerarbejde har åbenbart hørt til et livbælte, som man ofte ser afbildet på kjortelklædte personer i højmiddelalderen. Et kun 2,3 cm langt, 0,5 cm bredt båndformet stykke kobber, 2643–1945, med et lignende punktornement fandtes i kliningslaget i husets NV hjørne.

Et rundt bæltespænde af messing, 2804–1945 (tavle 5,5), fandtes i sydsiden af indgangsbrolægningen til hus C i et ca. 5 cm dybere niveau end Erik Menved mønten fra Slesvig o. 1300. Spændet, hvis

torn er fastgjort omkring ringen ved indhak fra både yder- og inderkant, kan muligvis høre til hus D? Dets diameter er 2,4 cm.

Ved sydsiden af ildsted 4b (dvs. den store bagerovn i hus B) sad halvdelen af et rundt *spænde af messing* tildannet af et fladt stykke blik med tilsvarende indhak til tornen som på sidstnævnte ring, 2841–1945 (tavle 5,6). Ringens overside er ornamenteret på to steder med tværgående rækker af zig-zag streger. Spændet lå i samme niveau som det brændte korn i hus C og hører formentlig til dette hus. I kanten af ildsted 6 i hus C sad et lyreformet *kobberspænde*, 2845–1945 (tavle 5,7). Tornen, hvis øje har grebet om spændets retlinede basis, mangler. Spændets dimensioner er 4 × 2,5 cm. *Spænde* 3142–1945 udgør kun halvdelen af et ringspænde; det lå i grube 12 lidt over det sorte trækullag.

I den store grube 12 lå i det sorte trækullag et *bæltespænde* af kobber, fig. 45, 3147–1945. Spændet er ejendommeligt derved, at tornen sidder som et lille fremspring på en spændeplade, der kan bevæges omkring en knapt halvanden millimeter tyk tværstang, der forbinder de yderste ender af spændeøjens flade kantstillede ender. Omkring bøjleformet tværstang griber et ligeledes bøjleformet kun ca. 1 cm bredt beslag, ligeledes af kobber. På for- eller oversiden er både spændepladen og beslagpladen ornamenteret: Førstnævnte med et bredt bånd af indpunslede skråstreger, sidstnævnte med en indpunslet randfure. Beslagpladen har været fæstnet til en læderrem ved hjælp af to nagler, hvoraf den, der var nærmest spændet, på undersiden er nittet til en lille kvadratisk plade. Spænde og beslag er tilsammen 7 cm lang. Der er næppe tvivl om, at anordningen med den brede, smukt ornamenterede, bevægelige plade forsynet med en lille torn har til hensigt at forhøje spændets æstetiske virkning. Spændets lidenhed og elegance gør det rimeligt at antage, at det drejer sig om et gehæng til en dolk eller lignende. Dets beliggenhed i brandlaget fra hus D daterer det til 1200 årene og vel snarest til århundredets første halvdel.

Omtrent i samme dybde og i det samme sorte lag, 30 cm længere vestpå end der, hvor kobber-

spændet lå, fandtes et *endebeslag til et kvindebælte*, fig. 46, 3148–1945. De to genstande hører imidlertid ikke til samme bælte, idet endebeslaget er af messing, mens spændet var af kobber. Heller ikke ornamentikken tyder på samhörighed, bortset fra, at endebeslaget næppe ville kunne presses igennem åbningen i spændet. Endebeslaget består af tre plader, alle udformet så de spidser til mod den nedhængende ende, der er forsynet med en indsnævring, en slags hals, og derefter ender i en stiliseret drueklase. Druetrasen er afbrudt og mangler på den bageste af pladerne. Den mellemste plade er brækket ca. 1 cm oven for de to nagler, der holder beslaget sammen, og som har fæstnet det til bæltet. Da stykket blev fundet, var de tre plader irret sammen. Det er sandsynligt, at man, da den mellemste plade er brækket over, har sat nye nagler i; thi kun ved at åbne den opadvendende nagleende kunne man frigøre brudstykket og fjerne det fra de to lag læder, hvoraf bæltet var syet sammen. Hvis dette er rigtigt, må man antage, at der har siddet en ring – måske vævet eller flettet – omkring halsen lige over drueklasen. I hvert fald er der på dette sted slidspor af en ring el. lign., der har holdt de tre plader sammen. Stykket er 8,3 cm langt, og på forsiden af plade er der indprykket et ornament bestående af en randbort og derimellem et antal skrå stillede spidsovale blade.

Poul Nørlund nævner i sin behandling af klæde- dragten (Nordisk Kultur 1941, p. 66-67), at der findes et højmiddelalderligt kvindebælte i Nationalmuseet, som dog desværre er fornyet i begyndelsen af 1400 årene. Det er brikvævet af silke- og guldråd og kun 3 cm bredt. Men det kan ikke direkte sammenlignes med det i Hejninge fundne ende- beslag, dels fordi det er omgjort i en senere periode, og dels fordi det øjensynligt hører hjemme i det højeste lag af samfundet. Hejninge-beslaget er kun 1,5 cm bredt, så der kan ikke herske tvivl om, at det må stamme fra en kvindedragt. Poul Nørlund nævner i forbindelse med Nationalmuseets bælte, at det omkring 1300 var mode at bære bælte med lange endesnipper, der omtrent berørte fødderne.

I nordsiden af grube 8, der indgår i rækken af

stolpehuller i hus D, lå et brudstykke af et *kobberbe- slag*, 2827–1945; det er godt 3,5 cm bredt og har en indstemplet zig-zag bort langs den ene side. I stolpehul 3, hus D, fandtes et lille *messingbeslag*, 2930–1945, der formentlig har foret nøglehullet i et skrin eller lignende. På gulv E lå en lille *knop* af messing eller bronze, 2982–1945. Endelig lå der uden for husets sydside, i niveau med den forkullede bunke havre i hus C, et ringformet *bronzespænde*, 2971–1945, hvis tværstang er afbrudt. Tværmålet er 3,6 cm.

I gård nr. 9 blev der fundet en halv snes tildels velbevarede *jernknive*. Fig. 47, 2959–1945, stammer fra hus A, fundet i vestenden af stuen. To brudstykker af en enægget kniv, 2595–1945, sad på kant i sydvesthjørnet af øverstestuens gulv. En kniv med kompakt jernskaft, af hvis blad kun ca. $\frac{1}{3}$ er bevaret, fig. 48, 2620–1945, lå på stuegulvet, ligeledes i hus A. Skaftets yderende er prydet med to koncentriske furer. Ved østenden af hus A lå i muldjorden, fig. 49, 2671–1945, en kniv, hvis træskaft mangler. I bagerovnen sad spidsen af en

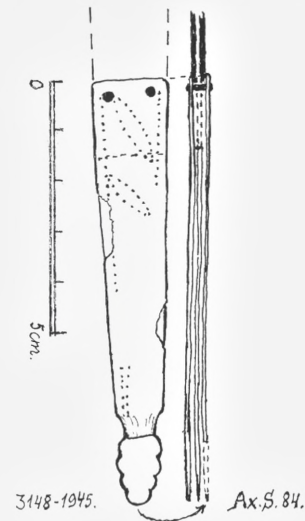

Fig. 46. Endebeslag til bælte, 3148–1945, af messing. Fundet i grube 12, gård 9, samme lag som foregående fig.

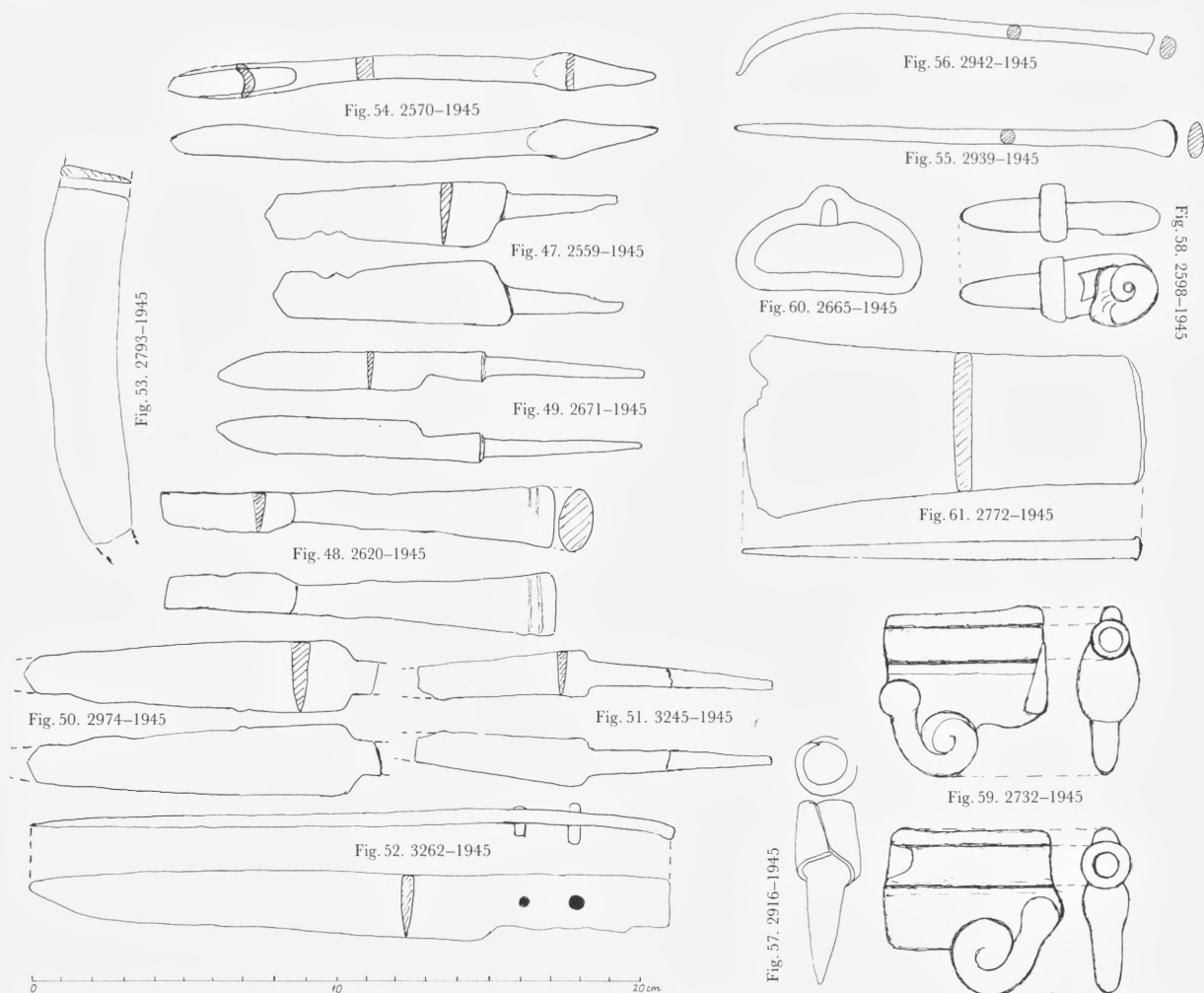

Fig. 47. Jernkniv, 2559-1945, fra gård 9, hus A. Fig. 48. Jernkniv, 2620-1945, fra gård 9, hus A. Fig. 49. Jernkniv, 2671-1945, fra gård 9, hus A. Fig. 50. Jernkniv, 2974-1945, fra gård 9, hus C. Fig. 51. Jernkniv, 3245-1945, fundet i grube 26, der kom til syne i gård 9, hus E. Fig. 52. Moderne jernkniv, 3262-1945, løsfund fra muldjorden i gård 9. Fig. 53. Fragment af en kornsegl, sandsynligvis hus B i gård 9. Fig. 54. Skebor, 2570-1945, fra hus A i gård 9. Fig. 55. Rund jernstang, 2939-1945, fundet vest for hus D, gård 9. Fig. 56. Rund jernstang, 2942-1945, fundet i fyldjord fra gruberne 8-9 i gulv D, gård 9. Fig. 57. Lyseholder, 2916-1945, fundet i grube 14, hul fra et af de nordlige tagbærende stolper hus D. Fig. 58. Lundstikke (?) til stadsvogn, 2598-1945, fundet i vestenden af hus A, gård 9. Fig. 59. Boltlås, 2732-1945, fundet syd for gadeporten i gård 9, lag A. Fig. 60. Seletøjsspænde af jern, 2665-1945, fundet i det lille kammer i østenden af hus A, gård 9. Fig. 61. »Vegge« (flækkekil) af jern, 2772-1945, fundet på lergulvet ud for stegersdøren i hus C.

enægget kniv, 2683-1945, og spidsen af endnu en enægget kniv, 2759-1945, fandtes ved sydsiden af hus A's østlige del.

I hus C sad en stærkt forrustet enægget kniv,

2843-1945, hvis spids er afbrudt, medens kun ansatsen til skafttungen er bevaret. Den sad på skaftenden halvanden meter syd for det østre kammer. Et andet brudstykket fig. 50, 2974-1945, er

indknebet mod skafttungen fra ryg og æg. Skafttungen er afbrudt. Kniven lå halvvejs inde under en stenlægning ved sydsiden af hus C. Indbefattet $\frac{3}{4}$ cm af skafttungen er dens fulde længde 11,3 cm, men der mangler ca. $1\frac{1}{2}$ cm af spidsen. Største bredde er 2,3 cm. Efter formen at dømme hører kniven snarere til hus D. I grube 12 lå umiddelbart under det trækulblandede lag en sammenbøjet enægget kniv, 3212–1945. Dens længde har været 16 cm, hvoraf skafttungen udgør 8,4 cm.

I grube 26, der først kom til syne i gulv E og altså må stamme fra den tidlige middelalder, fandtes en enægget kniv, fig. 51, 3245–1945, der ligeledes er indknebet fra ryg og æg mod skafttungen. Tungen, der var brudt i to stykker, er ca. 6 cm lang. Bladets længde er nu 5,5 cm, men det har formentlig indbefattet den afbrudte spids, målt ca. 8 cm. Største bredde er 1,5 cm.

Efter gravningens afslutning kom en enægget brødkniv frem af mulden, fig. 52, 3262–1945. Formen tyder på, at den er bragt ud i indeværende århundrede. Den viser således sidste afsnit af udviklingen frem til nutiden.

Ved sydsiden af kliningslaget fra hus C lå ud for stuens sydvæg et krumt jernblad, fig. 53, 2793–1945. Det stammer fra en *kornsegl* af balancesegl-typen. Stykket er 11,5 cm langt og næsten 2,5 cm bredt. Det lå 1 cm over toppen af kliningslaget, hvorfor det sandsynligvis hører til hus B. Dimensionerne minder om de såkaldte »rapsknive« fra o. 1800, men den kan meget vel være fra hus B's levetid.

Der fandtes desuden to *skebor*. Det ene lå på gulv A i østenden, fig. 54, 2570–1945. Det er 16 cm langt og kan bore et hul med 1 cm's tværmål. Det andet af samme type, 2856–1945, er kun 10,4 cm langt med et bore-tværmål af $\frac{1}{2}$ cm. Det lå i sengekammeret lige under hus C's kliningslag sammen med flere lerkarskår og hører altså til det sen-middelalderlige hus. Endnu et skebor, hvis flade skaftende er afbrudt, 2968–1945, fandtes i gulv D's niveau på kanten af stolpehul 165 tæt ved et bundskår med glasur, der først viste sig i et 15 cm dybere niveau. Boreskeens længde er 5,3 cm og borehuls-tværmålet knapt 1 cm.

Under kammeret i hus A, men vest for hus B's vestgavl fandtes en kort *skræddersaks* i hus B's niveau, 2743–1945 (tavle 5,8). Et blad af en almindelig saks, afbrudt nær naglen men med spidsen velbevaret, 2748–1945, lå i samme niveau under gulvet af øverstestuen i hus A. Længden er 8,4 cm og største bredde 1,4 cm. Saksen er samtidig med den ovenfor nævnte og hører hjemme i renæssancehusets niveau.

På lergulvet i hus A lå en *tenvægt*, 2623–1945, der er lavet af et senmiddelalderligt grønglaseret potteskår, et interessant eksempel på genbrug af, hvad man fandt på stedet. Tværmålet er 3,9 cm. Det er dog sandsynligt, at tenvægtens forekomst på gulv A også er sekundær, måske har den været brugt til børnelegetøj?

Fire runde jernstænger, tilspidsede i den ene ende, og hvoraf de tre var hamret flade i den modsatte ende, har muligvis været anvendt til at holde en ten i haspestolen, når to tråde skulle vindes op i et nøgle for derefter at tvindes sammen til garn. Længden varierer mellem ca. 15 cm og 11,6 cm. Nr. 2641–1945 lå 3 m fra det nordøstre hjørne på det afskrabede lergulv A. 2842–1945 fandtes i niveau med hus C's lergulv ca. en meter syd for mønten fra 1430'rne, uden for husets sydvæg. 2939–1945 (fig. 55) blev fundet uden nærmere angivelse af niveau vest for hus D. Endelig var 2942–1945 (fig. 56) bøjet, men målte 15 cm i længden. Den fandtes i fyldjord NØ for gruberne 8 og 9 i gulv D's niveau. Dens ene ende, der formentlig har været hamret flad som de tre andre, var afbrudt.

Af andre jerngenstande må nævnes en lille *lysholder*, fig. 57, 2916–1945, dannet af en sammenrullet plade fra hvis side en tap udgår; dennes forrustede spids har formentlig været til at stikke fast, hvor man havde brug for lys under arbejdet. Lyset har været 1,3 cm i tværmål, hele genstanden er 6,2 cm lang hvoraf spidsen godt 4 cm. Den lå i grube 14, der er et stolpehul til en tagbærende stolpe i nordlinjen, hvor hus D's tværvæg ender.

I vestenden af hus A's stuelænge opsamledes skår, knogler etc., som ikke er nivelleret og indført

på planen. Heri fremkom imidlertid en jerngenstand, fig. 58, 2598–1945, der foroven er rullet op som et sneglehus; under dette findes en bred brystning og nederst en tilspidset tap, der formentlig har været længere, idet stykket er stærkt forrustet. Muligvis drejer det sig om en dekorativt udformet *lundstikke* til en stadsvogn?

I østlængen, 1 m syd for den formodede gadeport, lå en *boltlås*, fig. 59, 2732–1945, lavet af et snegleformet jernstykke med påsat rør. Den lå 15–20 cm under overfladen af syldstenene og ca. 5 cm under brandlaget fra 1781. Den har formodentlig været anvendt som lås i gadeporten. I det lille étfags kammer i østenden af stuehus A lå ved det sydvestlige hjørne et *seletøjsspænde*, 2770–1945, og et andet tilsvarende, 2665–1945 (fig. 60), lå sammen med klininger, dyreknogler, lerkarskår etc. ved sydsiden af hus A' østende. Det er sandsynligt, at det lille kammer i østenden af stuehuset blandt andet har rummet gårdens stadsseletøj.

På storstuens gulv i hus A lå en svær jernring, lidt åben i den ene side, 2679–1945. Den målte 4,3 cm i tværmål. Ved skillerummet mellem stuen og øverstestuen i samme hus lå en vinkelformet dørtap, 2728–1945.

En cirkulær jernring, 2789–1945, lå på kliningslaget ved hus B's vestende. En anden ring, 2872–1945, lå i hus C's sengekammer, den målte 3,5 cm i tværmål, og 2 cm i højden, den har formentlig tjent som beslag omkring en rund stang.

I hus B fandtes to fragmenter af tøffel-*hestesko* (jfr. Kulturens årsbok 1937, p. 91). Det ene, 2769–1945, lå i kanten af askegruben foran bagerovnen, ildsted 4. Det andet, 2715–1945, lå vest for vestgavlens syldsten. I den store grube 12 fandtes to andre brudstykker, 3119–1945 og 3167–1945, af den såkaldte spanioler-type med sømhuller, der presser forranden udad.

I stuen i hus C lå på lergulvet ud for stegersdøren en meget velbevaret »*vegge*« af jern, fig. 61, 2772–1945. Kun æggen er lidt beskadiget. Stykket er 13,1 cm lang, 5,9 cm bred og op til 0,6 cm tyk. Topenden er noget udbanket som følge af, at man har slået på den med en »nødde« for at drive den ind i træet og spalte det. I skifter fra 1600–1700 årene optræder ofte en *vegge* og en nødde parvis, men denne må stamme fra senmiddelalderen.

I den vestlige del af hus A fandtes *jernslagge* 2630–1945 og 3260–1945. I udgravningens østside lå der ligeledes i hus A's niveau en slagge, 2695–1945, og syd herfor lå fem slagge, 2694–1945, hvoriblandt en »kalotslagge«, der tyder på, at man har udvundet jern i nærheden. Men da sådanne slagge er temmelig uforgængelige, og de fandtes nær yderkanterne af udgravningen, er de snarest vidnesbyrd om jernudvinding i meget gammel tid, middelalder eller jernalder.

Ovenstående fundbeskrivelse giver ikke nogen repræsentativ fordeling af inventaret i de to gårde, der har været formål for vor arkæologiske undersøgelse. Navnlig giver fundene fra grube 12 i tomrummet mellem hus E og D af gård 9 en overvægt til fordel for inventaret i tiden omkring 1200. Fra begyndelsen af hus E's eksistens foreligger et enkelt større skår, 2979–1945, som må høre til hus E's ældste tid, men det lå i grube 89 under vestenden af hus D.

De ældste affaldslag i hus E har øjensynligt ikke fået lov til at hobe sig op på husets gulv, og kun ganske lidt er fundet i spredte gruber inden for husets vægge. Udgravningen blev af økonomiske grunde ikke så omfattende omkring selve hustomterne, som man kunne ønske. Det er derfor ikke udelukket, at man ved fremtidige gravninger vil kunne støde på gruber med affald fra begyndelsen af 1000 årene eller endnu tidligere.

Slutning

Hejninges historie er, som det fremgår af det foregående, ingenlunde beskrevet i sin helhed, næppe engang hvad gård 8 og 9 angår. Fund af bopladslag fra Jættetuetiden under det sydøstlige hjørne af nr. 8's gårdfirkant (3. afd. nr. 1204, 1213, 1214 og 1216–1943, nu i Nationalmuseets 1. afd.), samt et stort skår af et lerkar fra Yngre Bronzealder under hus E i gård 9 (3210–1945, nu ligeledes i museets 1. afd.) viser, at der har boet bønder på stedet længe før gård 9 blev opført (jfr. planerne I og X).

Under gård 8 viste sig imidlertid fem kogegruber, der tilsyneladende ikke har ligget i noget hus (pl. V). I tilslutning til dem var der en kulplet ved udgravningens nordlige rand, hvorfra en prøve blev bevaret (1835–1943). Men desværre er så meget af trækullene faldet hen til støv, at den ikke kan dateres ved C-14 metoden med laboratorietes nuværende udstyr. Den bliver imidlertid opbevaret i museets 8. afd., således at en datering eventuelt vil kunne opnås, hvis et mere moderne udstyr skulle gøre det muligt.

Foreløbig bringes lederen af C-14 laboratoriet under Danmarks geologiske undersøgelse og Nationalmuseet, dr. phil. Henrik Tauber, og mag. scient.

Claus Malmros ved museets naturvidenskabelige afdeling, der har foretaget ved-bestemmelserne, en varm tak, fordi de gennem omhyggelige undersøgelser har gjort det muligt at bringe deres resultater i Appendix I–II bag i bogen.

Vest for kogegruberne fandtes under den store udgravning til bagerovnen i hus A, gård 8, nogle små gruber i forbindelse med en 2½ m lang plet med trækul, hvoraf der desværre ikke blev taget prøver i 1942. Men i en knapt ½ m stor grube, der i nordvest dækkedes af trækullaget, fandtes vævekammen, 1229–1943, og en almindelig benkam, 1218–1943, begge gengivet på tavle 2. De er af en type, der kendes fra den ældre Middelalder, lidt kortere end de af Nørlund (Trelleborg, tavle XXX–XXXI) afbildede fra Vikingetiden. I publikationen af Store Valby undersøgelsen er afbildet tilsvarende, der blev anslået til at høre hjemme i 1300 årene (II, pl. 156).

Disse kogegruber under gård 8's stuelænge (fig. 62) har formentlig været anvendt til tilberedning af større mængder kød udendørs, når der var mange gæster i gård 9, idet gård 8 på dette tidspunkt lå et andet sted i byen. På fig. 63 ses alle tomterne af

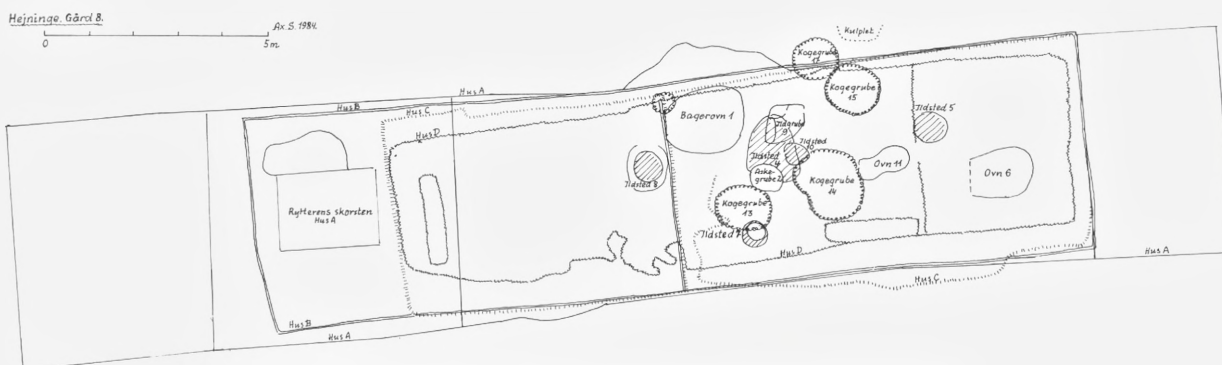

Fig. 62. Gård 8. Sammentegning af tomterne A–D samt kogegruberne.

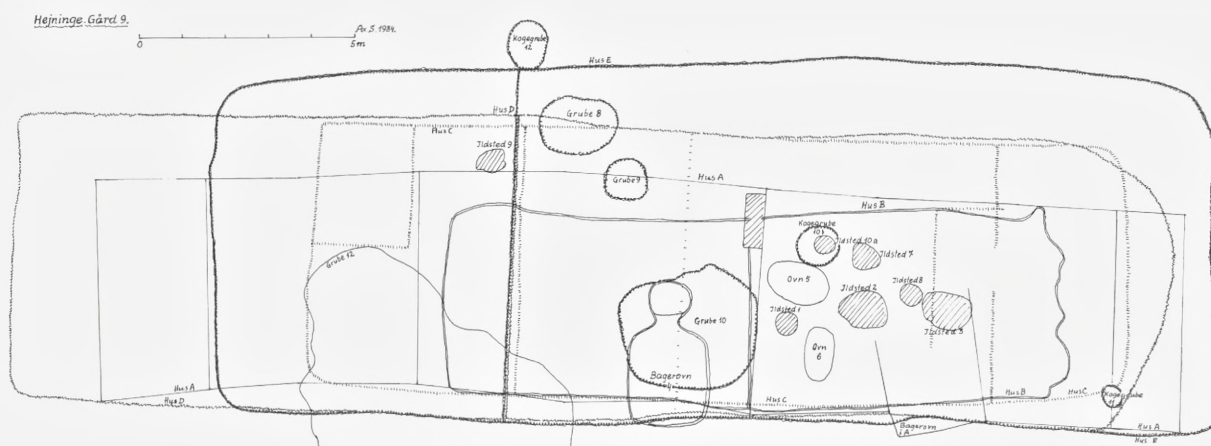

Fig. 63. Gård 9. Sammentegning af tomterne A–E.

gård 9 sammentegnet og fig. 26 viser de to udgrave-
de gårdtomters beliggenhed i forhold til hinanden.

Efter flere forgæves forsøg på at finde ældre kulturlag i området nær kirken, gennemførte vi den 22.10.1942 en prøvegravning på toften nord for Tage Hansens gård. Vi afdækkede et nord-sydgående bælte, hvis østlige side lå 21 m vest for skellet mellem matr. nr. 3a og 8d. Det strakte sig fra markvejen ved Tage Hansens havegærde ca. 30 m mod nord. Halvanden meter nord for gærdet fandt vi et ildsted, delvis omkranset af ildskørnede sten. Der fremkom dels glaserede lerkarskår fra o. 1500 og dels sortbrændte middelalderskår. Vest og nord for ildstedet fandtes et gult lerlag, øjensynligt et husgulv, hvorunder der var rødbrændte lerklininger, som formentlig stammede fra ildstedet. Øst for ildstedet lå nogle gruber og sten orienteret nord-syd, og 8–12 m syd for løb en rende skråt fra syd mod nordvest. Vi gravede et prøvehul med retning øst-vest i lergulvets nordside; heri fandtes omtrent i samme niveau som gulvleret et par temmeligt store middelalderskår. På dette sted var kulturlaget 1,30 m dybt fra markfladen til den rå undergrund. Men man kan naturligvis ikke gå ud fra, at kulturlaget overalt er af samme tykkelse.

Vi kunne desværre ikke fortsætte og udvide undersøgelsen af denne gunstige forekomst samme

efterår, dels fordi den igangværende gravning måtte føres til ende, og dels fordi dagene blev for korte og vejret for ugunstigt. Det ville passe ejeren, Tage Hansen, at vi afdækkede et større areal til efteråret 1943, når høsten var overstået. I de derefter følgende år kunne det ikke lade sig gøre af hensyn til planen for gårdens afgrøde-omdrift. Jeg fik et løfte om økonomisk støtte fra museets ledelse. Men da løftet skulle indfries, var pengene desværre for os brugt til frilæggelse af Jelling-monumenterne. I efteråret 1945 gik vi derfor i gang med prøvegravninger i nabolandsbyen Store Valby, hvis i 1774 nedlagte tomter lå urørt i en græsmark. Følgelig kunne hensynet til afgrøderne ikke hindre en udgravning her. Arbejdsløsheden var efter krigens afslutning blevet så stor, at vi trods en manglende gravekonto i 3. afd. kunne skaffe både midler og mandskab.

Sidenhen er årene gået med andre presserende undersøgelser, og kontinuiteten bagud fra 1000 årene er stadig ikke bevist for Hejninge-landsbyens vedkommende. Det er imidlertid ikke sikkert, at landsbyen er grundlagt nøjagtigt på samme sted, og prøvegravningen i 1942 viser i hvert fald, at gårdens regelmæssige beliggenhed i en sluttet kreds tidligst kan dokumenteres omkring 1501, da alle gårdene samledes under Antvorskov kloster ved mageskiftet

med kong Hans. Landsbyens gårde kan have ligget mere spredt på det højedrag, der strækker sig nordpå langs mosen.

Det må påhvile kommende slægtled at holde øje

med, om fortidslevn skulle dukke op under dyrkning og anlægsarbejder i landsbyens nærmeste omgivelser, og gøre museumsfolk opmærksom på eventuelle iagttagelser.

Appendix I

*Vedbestemmelser foretaget af
mag. scient. Claus Malmros i Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling
(NM VIII, j.nr. A 6587)*

Vedbestemmelse af trækul m.m. fra middelalderlandsby i *Hejninge*, Hejninge sogn, Slagelse herred, Sorø amt. 10 C-14 prøver indsendt 4-5 juli og 8. august 1984 af Axel Steensberg, Nationalmuseets 3. afd. Af det samlede materiale er udtaget 7 C-14 prøver, idet nr. 2822-1945 og 2833-1945 er slået sammen. 2 prøver er kun vedbestemt, idet de er for små til datering. I parentes er angivet vedprøver udtaget af C-14 prøverne.

Prøve nr. 1235-1943 (Fra kulplet NØ for ildsted 17.P1.V).

1. *Pomaceae* conf. *Pirus*, *Malus*, *Crataegus*, - pære, æble eller tjørn.
15 stk. = 1,2 g M 45851-52
2. *Quercus sp.*, eg
9 stk. = 0,35 g M 45848
3. *Alnus sp.*, el
1 stk. = 0,05 g M 45849
4. *Korn*
1 stk. M 45850
5. *Ubestemte*, små stk. formentlig især ovennævnte arter 2,8 g Pd 21310

Prøve nr. 2738-1945 (= K-4390. Samme niveau som hus C, fra fyldjord øverst i grube 12).

1. *Pinus* cf. *silvestris L.*, skovfyr (H 21799)
C-14 prøve 1 stk. forkullet træ 40 g Hg 25325

Prøve nr. 2807-1945 (= K-4391. Loftsklininger fra hus C. P1.VIII).

1. *Quercus sp.*, eg, kærneved (R 4881)
C-14 prøve 30 stk. = 14,6 g Hg 25323

Prøve nr. 2822-1945 (= K-4393, prøverne 2822 og 2833-1945 fra grube 8 dateret sammen).

1. *Fagus sp.*, bøg (R 4886)
til C-14 11 stk. = 0,5 g i Pd 2312
2. *Corylus sp.*, hassel (R 4887-88)
til C-14 5 stk. = 0,04 g i Pd 21312
3. *Bark*, forkullet
2 stk. R 4889
4. *Stængel*, forkullet
1 stk. R 4890
5. *Kvist*, forkullet
1 stk. R 4891
6. *Korn*
17 stk. = 0,1 g R 4892
7. *Ubestemt*, små stk. trækul, stængler og fragmenter af korn til C-14, 1,4 g i Pd 21312

Prøve nr. 2833-1945 (= K-4393. Fra grube 8 i nordsiden af gård 9, pl. IX)

1. *Fagus sp.*, bøg (R 4894)
til C-14 7 stk. = 2,5 g i Pd 21312
2. *Alnus sp.*, el (R 4893)
til C-14 4 stk. = 1,7 g i Pd 21312
3. *Corylus sp.*, hassel (R 4895)
til C-14 6 stk. = 0,6 g i Pd 21312
4. *Ubestemt*, små stk. formentlig af ovennævnte arter
til C-14 0,2 g i Pd 21312

*C-14 prøve 2822-1945 + 2833-1945**Omfatter 2822-1945 pkt. 1, 2 og 7**samt 2833-1945 pkt. 1-4**i alt 7,0 g trækul Pd 21312**Prøve nr. 2865-1945 (= K-4392. Loftsklininger fra hus C. Pl.VIII).*

1. *Fagus sp.*, bøg (R 4880)

C-14 prøve 3 stk. = 21 g Hg 25324

2. *Ubestemt* ca. 24 g trækul Hg 25504

*Prøve nr. 2921-1945 (Fra dobbeltstolpehul 2, pl IX.**Prøven, for lille til C-14 datering).*

1. *Pinus cfr. silvestris L.*, skovfyr.

*4 stk. = 2,2 g Pd 21315**Prøve nr. 2993-1945 (= K-4395. Fra sydlige halvdel af hus D's midterparti, løst opsamlet).*

1. *Fagus sp.*, bøg (R 4883)

8 stk. = 2,1 g i Pd 21316

2. *Quercus sp.*, eg (R 4882)

4 stk. = 1,7 g i Pd 21316

3. *Corylus sp.*, hassel (R 4884)

3 stk. = 0,6 g i Pd 21316

4. *Sorbus sp.*, røn (R 4885)

*1 stk. = 0,1 g i Pd 21316**C-14 prøve pkt. 1-4 i alt 4,6 g Pd 21316**Prøve nr. 3149-1945 (= K-4405. Prøve fra brandlaget i grube 12, pl. IX).*

1. *Quercus sp.*, eg, kærneved

11 stk. = 1,8 g Pd 21329, R 4897

2. *Fagus sp.*, bøg

2 stk. < 0,1 g R 4897

3. *Quercus sp.*, eg ? kviste

3 stk. = 0,1 g R 4898

4. *Ubestemt* kvist M 45842

5. *Stængel* M 45843

6. *Korn* M 45847

7. *Aksdele og strå* M 45846

8. *Frø* M 45845

9. *Usorteret materiale*, små stk. trækul, stængler, kviste, korn og frø > 1 mm 3,5 g Pd 21330

10. *Usorteret materiale*

som pkt. 9 men < 1 mm 3,2 g Pd 21331

11. *Usorteret materiale*

C-14 prøve som nr. 10, 20,8 g Hg 25322

12. *Snegl* 3,5 mm stor M 45844

Prøve nr. 3175-1945 (= K-4394. Under brandlaget i grube 12, pl. IX)

1. *Fagus sp.*, bøg (H 21800)

*C-14 prøve 1 stk. = 8,0 g Pd 21317**NB. Tilføjelser i parentes foretaget af Axel Steensberg.*

Appendix II

*Meddelelse om resultaterne
af C-14 dateringer foretaget af dr. phil. Henrik Tauber
i Danmarks geologiske undersøgelse og Nationalmuseets Kulstof-14
Dateringslaboratorium*

Hermed følger dateringerne fra Hejninge, korrigeret for isotopfraktionering og udtrykt i konv. C-14 år og i kalenderår efter kalibreringskurverne i M. Stuiver, Radiocarbon, 1982.

Vi gør opmærksom på, at dateringerne angiver alderen af de analyserede årringe i trækullet, men ikke direkte anvendelsestidspunkter. Både egenalder af trækulsprøverne og genbrug eller omlejring af materialer kan give forskelle fra de forventede byggetidspunkter og anvendelsestidspunkter. Hvis aldre i kalenderår er angivet som et tidsinterval er alle aldre inden for intervallet lige sandsynlige. Hertil kommer derefter usikkerheden ved bestemmelsen.

K-4390	Forkullet træ (Pinus silv., Malmros 1984), Hejninge, Sorø amt. Træ (nr. 108), fundet i fyldjord øverst i grube 12. Svarer formentlig til <i>gulv C</i> i <i>gård 9</i> i <i>landsby</i> . Forventet alder 1300–1400 e. Kr.*Indsendt af Axel Steensberg. Prøve 2738–1945; Hg 25325. NM VIII A 6587.	920 ± 70 f. 1950 1030 e. Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982): ¹³ C = -22,3 ‰.	1040–1155 e. Kr. Kal.
K-4391	Trækul (Quercus sp., Malmros 1985), Hejninge, Sorø amt. Opsamlet i lag af loftsklininger fra træloft i <i>hus C</i> , <i>gård 9</i> . Prøve 2807–1945; Hg 25323. NM VIII A 6587.	600 ± 65 f. 1950 1350 e. Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982): ¹³ C = -25,4 ‰.	1325–1390 e. Kr. Kal.
K-4392	Trækul (Fagus sp., Malmros 1985), Hejninge, Sorø amt. Opsamlet i lag af loftsklininger fra træloft i <i>hus C</i> , <i>gård 9</i> . Prøve 2865–1945; Hg 25324. NM VIII A 6587.	670 ± 65 f. 1950 1280 e. Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982): ¹³ C = -24,6 ‰.	1290 e. Kr. Kal.

K-4393	Trækul (Fagus sp., Alnus sp., Corylus sp., Malmros 1985), Hejninge, Sorø amt. Fra Kulturlag i <i>grube 8</i> i nordsiden af de ældste hustomter fra gård 9. Prøven udgjorde 80,4 % af en normal fyldning. Prøve 2822–1945, 2833–1945; Pd 21312. NM VIII A 6587.	850 ± 75 f.	1950
		1100 e.	Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982):	1195–1205	e. Kr. Kal.
	$^{13}\text{C} = -25,6 \text{ ‰}$.		
K-4394	Trækul (Fagus sp., Malmros 1985), Hejninge, Sorø amt. Fra lag med knogler og lerkarskår, <i>under lag 3149–1945</i> (K-4405).** Prøve 3175–1945; Pd 21317. NM VIII A 6587.	680 ± 60 f.	1950
		1270 e.	Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982):	1290	e. Kr. Kal.
	$^{13}\text{C} = -26,2 \text{ ‰}$.		
K-4395	Trækul (Quercus sp., Fagus sp., Corylus sp., Sorbus sp., Malmros 1985), Hejninge, Sorø amt. Fra sydlige halvdel af midterparti mellem niveau D og undergrund, formentlig samtidig med <i>det ældste hus E</i> , fra sen Vikingetid eller tidlig middelalder.*** Prøven udgjorde 67,5 % af en normal fyldning. Prøve 2993–1945; Pd 21316. NM VIII A 6587.	730 ± 80 f.	1950
		670 ± 80 f.	1950
		700 ± 60 f.	1950
		1250 e.	Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982):	1285	e. Kr. Kal.
	$^{13}\text{C} = -26,6 \text{ ‰}$.		
K-4405	Trækul, Hejninge, Sorø amt. Usorterede dele af trækul, stængler, kviste og strå (alle <1 mm) fra stor <i>grube</i> under den sydlige side af stuelænge af tomt fra <i>gård 9</i> . Prøven udgjorde 85,1 % af en normal fyldning. Indsendt af A. Steensberg. Prøve 3149–1945; Hg 25322. NM VIII A 6587.	940 ± 70 f.	1950
		1010 e.	Kr. C-14
	Kalibreret (Stuiver, 1982):	1035–1150	e. Kr. Kal.
	$^{13}\text{C} = -25,8 \text{ ‰}$.		

* På det tidspunkt, hvor prøven indsendtes til C-14 datering, opfattedes grube 12 som hørende til gulv C. Men senere blev det klart, at stolpehuller fra hus D stedvis gik gennem brandlaget, udfyldt med ler fra hus C, og at gruben er blevet gravet, efter at det ældste hus, halvbygningen E, er blevet beskadiget ved brand. Affald bl.a. fra dette hus' stråtag er blevet anvendt til at fylde gruben med, inden hus D blev opført hen over den. Man kan derfor ikke gå ud fra, at affaldslagene er aflejret i kronologisk orden – snarest tværtimod. Fylden i gruben fortsatte med at sætte sig langt ind i hus C's levetid, således at man måtte fylde op over den med grus etc. (jfr. p.41 f.). Fyrretræsbjælken, K-4390 fra o. 1100, er naturligvis betydeligt ældre end tækkematerialet, der jævnlige måtte fornyes.

** På grund af grube 12's opfyldning med gammelt materiale, er det ikke underligt, at ældre materiale (K-4405) kom til at ligge ovenpå yngre do. Hus D antages som nævnt at være opført i første halvdel af 1200 årene, altså nærmest usikkerhedsmargenens først årstal (1230).

*** Prøven hører altså ikke som først antaget til det ældste gulv E, der forøvrigt ikke markeredes af noget kendeligt overfladeniveau. Et sådant jordgulv slides væk, når man går på det, og nye affaldslag lejrer sig, uden at det er muligt at erkende. Trækul K-4395 hører derfor til hus D, og ikke som først antaget til E.

English Summary

In 1951 C. Rise Hansen and the present author published as vol. II, nr. 1 in the present series of the Royal Danish Academy: »Jordfordeling og Udsiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer, Hejninge, Grøfte og Snekkerup« with an English Summary (The Field Systems and Re-Allotment of Land in three Zealand villages).

This comprehensive study had, however, been preceded by an excavation of two of the farm sites of Hejninge in the years 1941 and 1942 which has not been fully published. It may not be too soon, therefore, to present the results to a wider audience.

The name Hejninge – Hithning in 1216 – refers to the settlement's position on the plain, the »Heath«, along the Great Belt west of Slagelse (Fig. 1). In this parish is situated the Viking fortress of Trelleborg, and one of the farm-sites goes back to the same time (fig. 2).

In 1781 the south-western part of the village was ruined by a great fire. Accordingly the owner of the manor, Valbygård, to whom it belonged, resolved that 11 farms should be moved out on new square lots outside the village in connection with a total redistribution of all the land of the village (figs. 2, 5 and 6).

In early medieval times Hejninge consisted of 8 full farms, called *bol*. The term is known from Normandy, used for settlements by the Danish immigrants in the Viking period, and its Latin equivalent is also found in English sources. The author has stated that already by c. 700 AD the Zealand village of Borup consisted of three *bols* (Steensberg 1983), but other scholars claim that the *bols* were a basis for the registration of peasants in the Royal navy of longships, »Ledingsflåde«. At least King Knud the Holy used the term *bol* officially in a testimony to the church of Lund in 1085.

Some of the eight *bols* of Hejninge were possessed by noblemen and others belonged to the king or to a St. John's monastery at Antvorskov near Slagelse. Already before 1200 each of them must have been divided into two, and in 1501 the monastery acquired 8 farms in addition to its own 8 farms from the King, so that from now on all 16 farms were in its possession. At the Reformation, in 1536, however, the King took over all land belonging to the Church including the monasteries, although in the case of Hejninge the original two groups of farms were registered separately until 1664 because they had different obligations. It has therefore been possible to trace the tenants of the two excavated farms back almost to c. 1500 (figs. 3–4). It seems likely that before that time farm no. 8 was placed in the northern part of the village, where a trial-excavation revealed a site abandoned c. 1500 just north of farm no. 16 on the »tofts« of the village. This abandoned site is indicated on the map (fig. 6) in the land of what is now called matrikel-no. 8 d.

The method of archaeological excavation implemented at Hejninge was developed by the late Professor Gudmund Hatt and the present author when in the 1930s he assisted his professor in the excavation of Iron Age Farms and the surveying of their fields (see G. Hatt: *Oldtidsagre* 1949). The method has been described as »excavation in open area« (Ph. Barker 1977), and it was adapted to English conditions and further developed by British medieval archaeologists after 1952 when Jack Golson took part in the excavation of Store Valby.

However, at the time when we excavated farms 8 and 9 at Hejninge we could not provide enough money for a rational uncovering of all the area at once. We had to rely upon some few unemployed workers who were withdrawn at the most crucial moment in 1942. This was the reason why we did

not excavate a Passage-Grave site under the east wing of farm 8 or trace some early pits and charcoal layers under its living house further to the north in the area between the two farms. A vessel from the Late Bronze Age found under farm-site 9 indicated, furthermore, that if we had had means to pursue our inspection of the subsoil, we might have found a missing link between c. 1000 AD and the early Iron Age when the ending of Hejninge's name indicates that this village may have been founded.

The excavation of farm 8

Pl. I and II present the situation from about 1635 to 1781. In 1692 farm 8 had been established for maintenance of Colonel Rabe's national cavalry regiment at the Antvorskov estate. This means that the farm had to find accommodation for a horseman and his family in his living house. The western 6 bays of the building, therefore, were occupied as a kitchen and sitting room. A provisional chimney was built where we found a compact pavement, and north of it was the ash-pit. The clay floor was intact except for the western bays of the sitting room.

In the tenant's part we observed a huge baking oven in the NW corner of the kitchen. Its inner core seems to have been built of bricks, and the outside was plastered with a 25–30 cm thick mantle of raw clay which soon must have been stiff and partly burnt because of the fire inside. This oven was fired from the sitting room. An open fire, ildsted 3, was used for household purposes in the kitchen.

The farm consisted of four wings, all made in a half-timber construction with thatched roofs. The south wing seems to have been used as a barn and threshing floors because clay-floors were most extensively made in this wing. From written sources we know the number of bays in each wing. We also know that a kiln for producing malt intended for beer-making was made in a separate small house, and its foundation was uncovered in the farmyard. In the east wing was the main gate towards the village green. In front of it was buried the skeleton of a cow, which apparently died in the great cattle-

plague 1749. Close to the living house was a patch filled with gravel and small stones. This proved to be a well, Brønd 2, as seen on pl. II–IV, and figs. 12–13. Another and deeper well, Brønd 1, was excavated in the area between farms 8 and 9, shown on map I and figs. 17–18. This well must have served several households, probably the horseman's families and some of the cottagers' as well.

Pl. II shows the older living house of farm 8, before the cavalry regiment had taken it over for its maintenance. The farm still belonged to the Royal estate of Antvorskov. The outhouses of the farm of that time could not be traced since they had no clay floors, and the foundation stones for the posts had been removed. But on top of the plate is shown two full profiles along the different layers of living houses from about 1500 to 1781 as well as the position of some medieval cooking pits, mapped on pl. V.

In this situation the living house consisted of three parts: A large kitchen (Stegers) of six bays, a sitting room (Stue) of four bays and a chamber (Kammer) of two bays. There was a big baking oven in the east part of the kitchen (Ildsted 6) and three other hearths, 4, 5 and 7, which did not function all at the same time. In front of 4 was an ash-pit. In the pit of hearth 7 was found a coin dated to 1624. In front of the entrance from the farmyard was some paving stones and gravel. Figs. 19 and 20 are from this site B. The first figure shows a pavement beneath oven 8 in the sitting room, which was probably made for heating, but also occasionally for baking bread. The other fig. shows the site seen from the west.

Site C of farm 8 seems to be an older situation of B as seen on pl. III. In the NW corner of the kitchen (Stegers) was a fire-pit 9 partly surrounded by upright fire-charred stones.

Site D, the first living house on the spot, was a more substantial site than C and B. It consisted of a sitting room (Stue) 7 m long and about 4 m wide in which we found the bottom ash layer of a hearth 8. In the north side was still observed the large pit from the stone-layer of the youngest baking oven 1.

The kitchen (Stegers) was about $4\frac{1}{2}$ m long and 4 m wide. In this was a former situation of fire pit 9, hearth 10 seeming to be a small oven with a fireplace in front. In the east end was a bigger oven 11 fired from the west end and with its back leaning against the division wall towards a chamber. This chamber seems to have served as a store room for corn and flour as well as for grinding on a hand-quern and also for salted meat. Along the south wall of the kitchen was an oblong pit which presumably contained the bin for daily consumption of flour in the household. There was another oblong pit in the west end of the sitting room.

Figs. 21, 22 and 23 shows fireplaces 9, 10 and 11 respectively. Fig 24 shows a clay-panel alongside the north wall of the sitting room D seen from the east, and fig. 25 is an overview of site D from the east. Fig 26 is the situation of farms 8 and 9 in a general plan.

The farm, site D, was built c. 1500 when moved from its former position on the northern outskirts of the village.

The excavation of farm 9

Pl. VI is a plan of site A of farm 9 including all its outhouses, partly reconstructed according to sources in the archives. A narrow ditch dividing the two modern holdings of matrikel no. 5 c to the west and 5 e to the east runs almost exactly north-south. It was seen on pl. I and fig. 26 as well. This line has nothing to do with the old situation of the two farms. Well 1 is seen to the south.

In farm 9 the living house was the south wing of a square. In the north wing was at one time an abode for a horseman of the Antvorskov cavalry regiment and his family, but later on a small house was built between the two farms (see fig. 26).

The living house had stood almost in the same shape as it was rebuilt after a fire in 1640, $27\frac{1}{2}$ metres long and about 5 metres wide. The central rooms were a sitting room of five bays 8 m long and a kitchen also of five bays and 8 m long. The entrance to the sitting room from the courtyard has been in the second bay from the east just alongside

a kind of built up fireplace without a real chimney. This suggests that there was no ceiling in this corner of the room, and the smoke found its way straight up under the thatched roof, probably with no smoke-hole above. There would always be cracks and crevices in the gables so that the draught could carry the smoke away, but the rafters must have been black with smoke.

West of the sitting room was a best room (Øverstestue, which means the upper sitting room) used as a store for chests and probably furnished with a guest-bed. Here was the dancing floor – consisting of clay and mud, of course – used during feasts and celebrations. It was three bays long or 5 metres. West of it was an additional chamber of two bays or $2\frac{1}{2}$ m length.

In the kitchen (Stegers means steak-house) was a large baking oven, the back of which protruded about 1 metre outside the south wall at one corner. This corner must have been roofed as a protection from rain and snow. In the bottom were remains of burnt clay, and east of a wall which followed its east side was another patch of burnt clay where probably a boiler for washing has stood. In the SW corner was another fireplace 1 alongside the south entrance. This door was conveniently placed facing well 1. Some burnt wood seemed to be left from its sill.

In the next room to the east was found a harness mounting probably indicating that this narrow one bay wide room was a chamber for the harness of the farm. At some time there has been another narrow room at the east gable, but this had apparently been abandoned before the great fire in 1781.

The main gate would have been in the east wing two bays north of the SE corner of the courtyard. A patch of clay floor to the north of it had probably served as a firm floor in the room where sheaves were pitched off the farm waggons in the gateway. In the west side of the farmyard was part of a narrow outhouse of 7 bays, and the remaining part must have been fenced so that poultry, pigs and cattle should not escape from the farmyard into tofts and cornfields west of the farm.

The outhouses of farm 9 could not be traced further back than the A-layer, presumably due to lack of substantial floors as in farm 8.

Pl. VII shows a plan of the living house of the B-layer, a building which must have existed from c. 1500 until the fire of 1640. It was rather small, and there were only two rooms in it: a sitting room (Stue) 7 metres long and 4 metres wide, and a kitchen (Stegers) of the same length and width.

In the sitting room was an entrance pavement in the NE corner opposite the big baking oven 4 a–b with its ash-pit in front. The oven protruded on to the south side of the house by at least 1 metre. It has been protected by continuing the thatched roof further at this place than along the remaining wall. The burnt clay hearth of the oven was preserved only in two patches, but rather heavy boulders were dug down beneath it in order to keep the oven warm long enough for the bread to be baked. Two coins dated to 1536 and 1538 were found on the floor. Across the western part of the room was a thin layer of chalk. The long table may have stood along the west gable and beds along the south side.

The kitchen has a pair of fireplaces 2 and 3, the easternmost of which may have been for a boiler. They need not, of course, to be contemporary. Both floors were made of clay, and they were rather substantial. No remains of sill-stones were observed, but the walls may have stood on sill-beams, which could possibly have been made of oak planks slotted vertically into grooves in the edges of wall-posts. This type of wooden construction was common in late medieval times, and in wooded parts of the country like South Jutland these so called »Bulhuse« were built right up to the 18th century.

Figs 27–33 shows a number of details of layers A and B in farm no. 9, and figs. 39–43 some of the items found there. The lock fig. 42 was probably used at the main gate, but the lock fig. 42 was part of a chain with two collars by which a horse's fore feet could be hobbled to prevent its running away. With this device a horseman could lock his horse as in modern time one locks his car.

Beneath site B was site C belonging to a squire's

or nobleman's house, Pl. VIII. At the top of this plate is a longitudinal section through all five sites of farm 9.

House C was 19 metres long and about 6 metres wide. It may have been constructed from oak-wood in the same »Bulhus«-manner as presumed for house B. No remains of wall plastering were observed and no sill-stones. But the most surprising observation was that a 10–15 centimetres thick layer of hard lumps of clay covered the seven metres long part from the chamber to the entrance-door in the north wall. Again, this layer of stiffened and broken clay covered the sitting room and small sleeping apartment at the west end. The lumps, of which some characteristic pieces are shown in table 4, were apparently part of a clay-ceiling, 5–6 centimetres thick, laid on top of round sticks or rafters in order to isolate the rooms. Impressions of straw, and of wooden boards were observed, and the clay was mixed with small stones and gravel, although not so much that it did not keep together. We know of such ceilings from later times, but until this find at a site in Hejninge we had no evidence for its use in the Middle Ages. The reason why it did not cover the 3½ m broad entrance part of the house must of course be that this functioned as a kind of reception room, and was therefore open up to the roof which may have been covered with wooden tiles. The excavation at the south side belongs to the oven of house B.

In the parlour (Stue) there was a fire at the north wall, just at the entrance from the reception hall, and in the NW corner of this room was separated off a c. 2×3 metres small room as a bedchamber. The floor was elevated as seen on the profile above, and a small rampart led to its doorway along the west gable. The floor was considerably spoiled on the south side, but here lay a coin from c. 1300 and an uncertain coin from the time of the civil war of the 14th century. West of the bed-chamber was found another coin dated to 1389, at the same level as the other two.

The main kitchen (Stegers) had two pairs of fireplaces: An oven 5 connected with hearth 8, and

an oven 6 connected with hearth 7. One of the pairs had succeeded the other, but it was impossible to state which was oldest. Both ovens were constructed in the normal medieval way with a number of slender sticks stuck into the floor along the border of the oval hearth. Then they had been bent over forming a vaulted top about 1 metre high covered with clay. When such an oven was fired from the opening in one end the sticks became charred but the clay became so much hardened and eventually burnt red like bricks that it was similar to ceramics.

The house C had apparently been destroyed with fire, for on top of or partly buried in the layer of clay from the ceiling lay three heaps of grain, very much charred but still much of it well preserved so that we could tell what kind of grain it was. The biggest heap near the south wall consisted of barley and oats. East of this was a heap purely of oats and near hearth 8 a small portion of barley. No rye was found, although we know from other places that rye was grown as a winter crop. The grain had been stored up in the loft, and it had dropped down during the fire. In Store Valby, the neighbour-village to the north, has been found a piece of bread baked from barley and rye. But barley bread would have been rather common as un-leavened cakes, baked in open fires. However, the existence of vaulted ovens indicates that leavened bread could also have been baked in this house.

At the east end of the house was a 3 metre long chamber, probably used as store room. On its floor lay a coin from the 1430s.

From medieval written sources we know that a squire called Henning Offenhus styled himself »of Hejninge«. He must have been a wealthy landowner since until 1397 he had mortgaged land in Næsby – a neighbouring village to Antvorskov monastery – for 500 mark silver, and in 1379 he owned two farms in another village mortgaged for 6 marks of silver. House C is so exclusive that it could not have been a living house for a plain farmer. We suggest, therefore, that this was the house of Henning Offenhus.

Fig. 34 shows hearth 5 and fig. 35 is a view of the

heap of barley and oats. Fig. 45 is a belt-mounting and buckle found at the same level as the coin from c. 1300.

Farm 9 seems to have been occupied by well-to-do people already from early Medieval times. For beneath floor C were found postholes of a 27 metre long and 6 metre wide building house D which existed from c. 1220-30 to c. 1300 (pl. IX).

This was an aisled building with two rows of interior posts at a distance of $1\frac{1}{2}$ –2 metres from the wallposts. In pit 12 was found a layer of burnt material containing charcoal and charred straw, presumably from the thatch of the former house E. This pit must have been dug before house D came into existence, because it contained postholes of this house.

House D was divided into two rooms: A dwelling room 15 m long to the east, and a store room or stable 11 metres long in the west, but the eastern 5 metres were probably separated by a wooden wall inside the inner row of posts to form a chamber. An open hearth, Ildsted 10 a, was placed eccentrically in the dwelling room, but its eccentricity was explained when we excavated house E, in which its forerunner, Ildsted 10 b, was situated exactly in the middle line.

In pit 19 near to the hearth was found a reed from a loom similar to one excavated in a pit beneath the living house of farm 8 (Table 5). In the same pit was a coin from c. 1280, and on top of pit 12 a coin from c. 1300. Moreover a number of mountings was found, and outside the westernmost wallposts in the south side lay bones of an adult cow the shoulder height of which must have been c. 1.13 metres. This is comparable with the skeleton of a full grown cow from c. 1300 found at Store Valby which would have measured c. 1.11 m. (Tove Hatting in Steensberg & Østergaard Christensen, *Store Valby*, vol. I, fig. 179).

If farm 9 was a normal farm the western part may have been the byre, and so the skeleton found outside it can be explained. The farm contained bones from all the normal domesticated animals of that time.

Beneath house D were found the postholes of house E which was a somewhat shorter but much wider building. Some of the postholes of this house were re-used in house D, especially in the south side, and those of the division wall were re-used. But this older house was 8 metres wide and its great hall 16 m long. This means that it covered 128 square metres or the same area as the central halls of the houses inside the rampart of Trelleborg. These measured c. 17 metres in length and on an average $7\frac{1}{2}$ m in breadth or 127 square metres. The halls of the Fyrkat fortress were 17,86 m long and on an average 7,21 wide so that they covered an area of 128.8 square metres, almost exactly the same as the Hejninge hall.

This similarity of scale may, however, be a coincidence, for the Hejninge house E had straight walls, whereas the Viking fortresses had an ante-room in each end, and the Hejninge house had only one in its west covering about 94 square metres compared with those of Trelleborg covering c. 33 square metres. In the Viking fortresses were rectangular fireplaces («Langild») whereas the fireplace in the Hejninge hall – although it was placed almost in a central position – was a round cooking-pit (Ildsted 10 b). Another cooking pit was close to the SE corner of the hall (Kogegrube 11) and an oval cooking pit just outside the north wall (Ildsted 12). It must be remembered that the stones for cooking were heated in a fire nearby, so that this position would not cause fire although the wall must have consisted of upright wooden planks as in the Viking fortresses.

Obviously enough, the hall of Hejninge no. 9 served a purpose different from that of the fortresses. A long fire as in Trelleborg and Fyrkat was necessary when big game was to be roasted upon spits, and the stone packings of these fires do not seem to have served for cooking, although no detailed descriptions exist of them. The central firepit of the Hejninge hall was probably used for both cooking and the baking of flat-bread in the ashes as well as for heating when the people of the household gathered around it. But while the Viking

halls provided housing for warriors, the Hejninge hall would have held the squire, his family and a number of »Huskarle«, men that were in his service for every kind of purpose: Farm-work, expeditions on horse-back, robbery and services to the king. The hall could also be used for feasts and ceremonies in which case the outside cooking pit would be useful.

The two buildings D and E must have been so-called »Stave-houses« the walls of which would be made of oak uprights like Greensted church NE of London. Recent investigations of this church seem to prove that its uprights once stood in a ditch instead of being supported by a sill-beam as they are now. But the construction of the two oldest Hejninge buildings must rather have been similar to Husterknupp in the Rhineland (Adolf Herrnbrod: *Der Husterknupp*, Köln Graz 1958), where short sill-beams have been inserted horizontally between the solid posts, and the uprights stood upon these. The double dashed lines between the wall posts in Pl. IX and X indicate such sill-beams which must have been c. 25–30 cm broad. The uprights and the wall-posts must have been connected above by a wall-plate which supported the rafters of the roof, but most of the weight of the roof would of course rest upon the inner rows of heavy posts.

It is likely that the apartment at the west end of the house was for the master's private life. No coins were found in house E, but in pit 89 west of house E were found pieces of a decorated black burned bowl, 2979–1945 (Table 2) which is similar to some of the decorated vessels of Trelleborg, although it is hardly older than the 11th century. A button of brass or bronze lay on floor E in the hall near to its west wall (2982–1945), and an iron knife, fig. 51 (3245–1945) was found in pit 26, similar to some of those found at Trelleborg, but no certain dating material goes back to that early time.

However, because no substantial remains of out-houses were found, although the oldest house site must have belonged to an important person, we assume that this was his residence only, and that he

earned his living from tenants or *inquilini* elsewhere in the village or even in neighbouring villages in a way similar to Henning Offenhus in the late 14th century. Therefore the site of farm 8 north of the almost rectangular figure of farms c. 1500 could well be the original *bol* which was later divided into two. If it belonged to the owner of no. 9 already

from early medieval times as one of his appurtenances, this *bol* may have been divided into two farms rather late in the medieval period.

This means that future archaeological research should concentrate on the original site of farm 8 which may well be older than the squire's house, site E beneath the later farm 9.

The English manuscript has been corrected by courtesy of
Dr. Alexander Fenton, Research Director, National Museums of Scotland, Edinburgh.

1

4

2

5

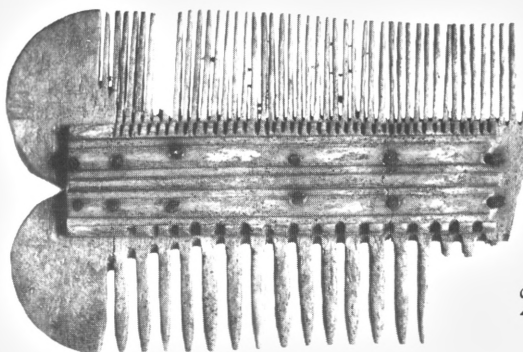
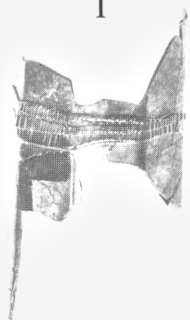
3

6

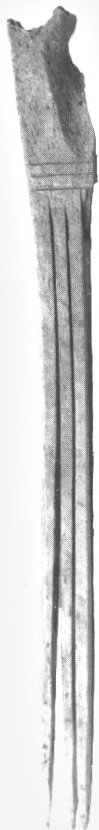
1

2

7

3

4

5

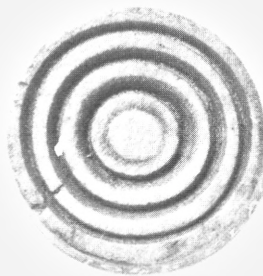
6

8

1

4

2

5

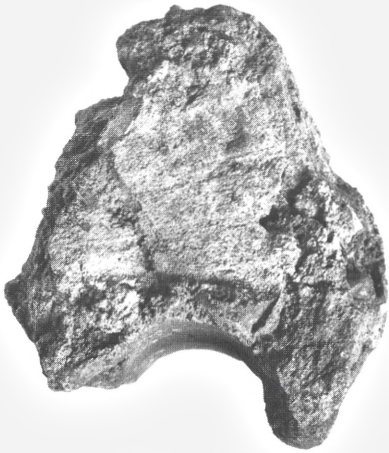
3

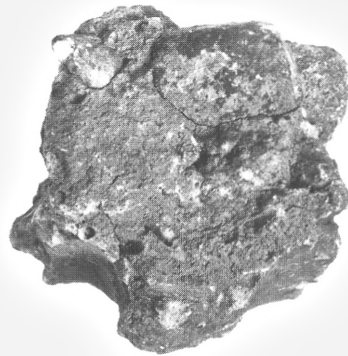
6

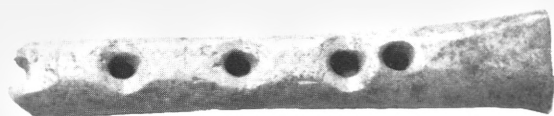

2866-1945

2866-1945
a

2818-1945

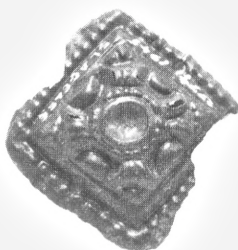
2818-1945
a

1

2

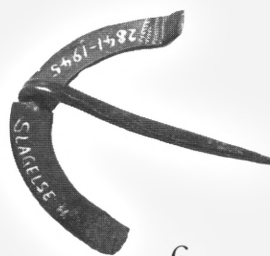
3

4

5

6

8

7

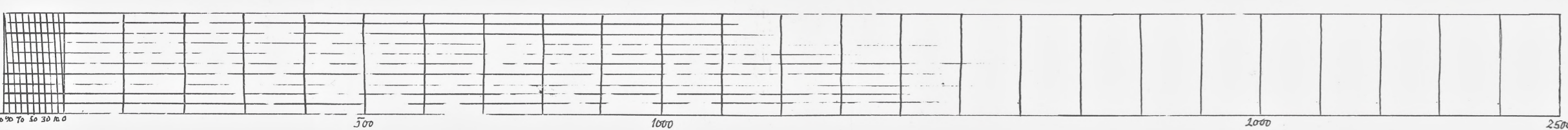
Fig.2

Kort over Hejninges åse og agre
efter Markbogens opmåling
1682

Første rekonstruktionsforsøg 1943
af Axel Steensberg

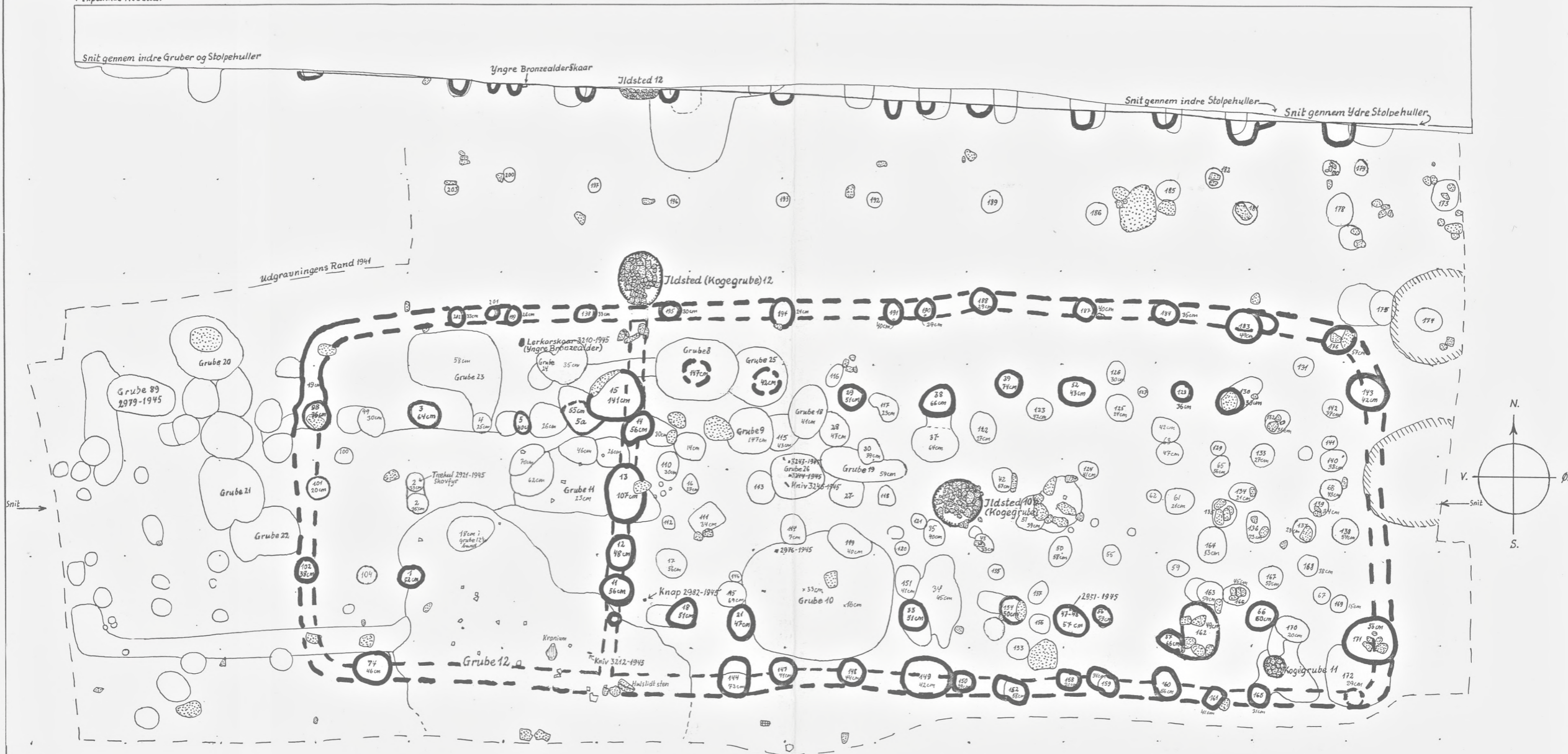
0 1/2 4km

Pl. X. Gård nr. 9, Gulvlag E.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

Fixpunkts Niveau.

SIGNATUR FORKLARING

- Væggrænser do-render.
- Grænse for ubrændt Lerlag.
- Stolpehul i Plan og i Profil.
- Grube i Gulv eller Undergrund.
- Rand af kulfyldt Jildgrube
- Kampesten.
- Metalgenstande.
- Lerkarskaar.
- Udgravningsrand.

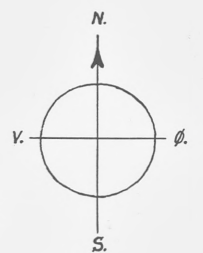
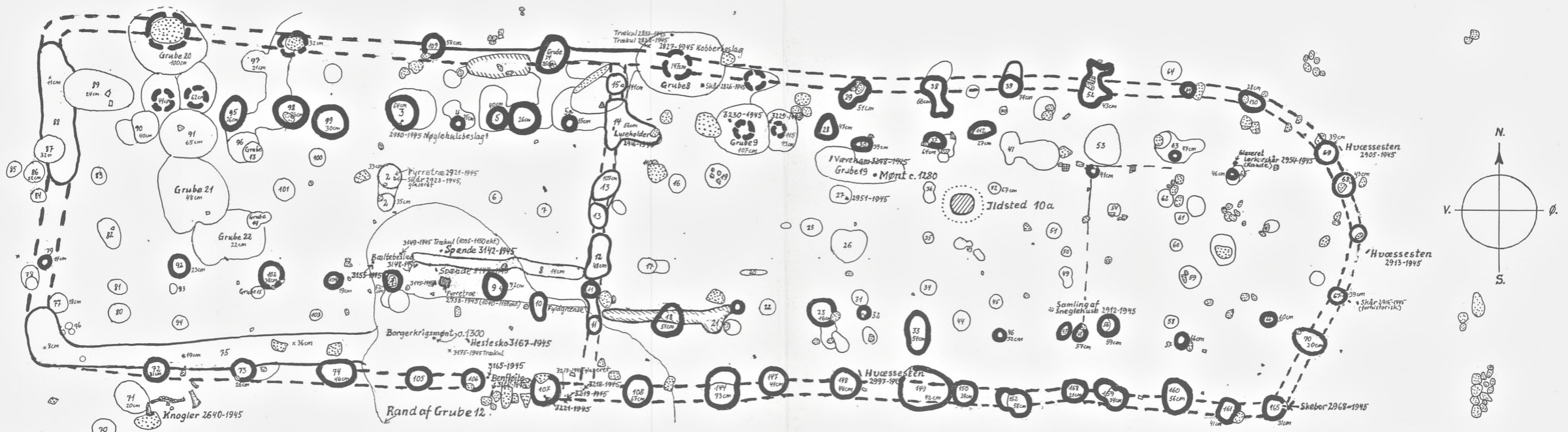
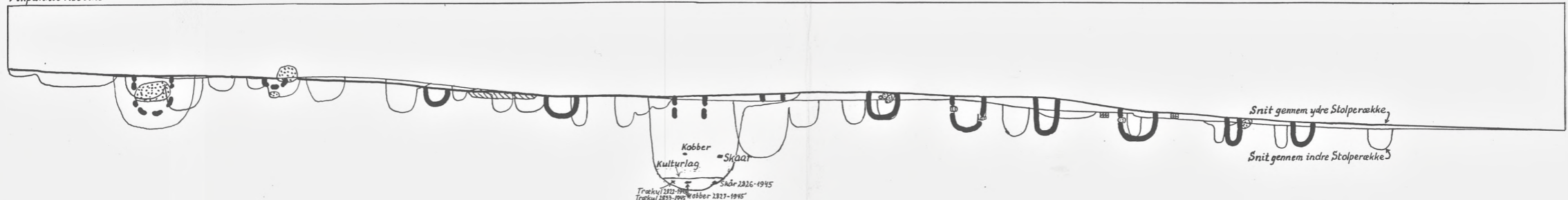
0 2 4 m.

udgravning 1942.

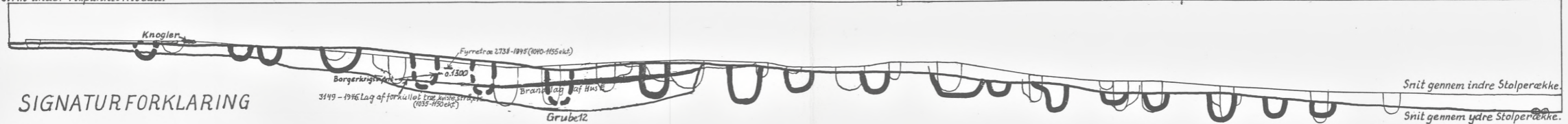
Pl. IX. Gård nr. 9, Gulvlag D.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

Fixpunkts Niveau.

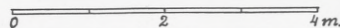

0.7m under Fixpunkts Niveau.

SIGNATURFORKLARING

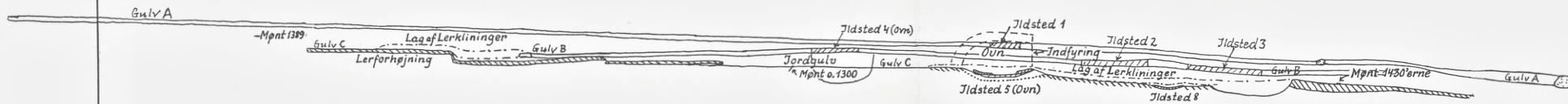
- ⌈⌋ Væggrænser ⌈⌋ do.-render.
- ▨ Grænse for Ubrændt Lerlag.
- Stolpehul i Plan og i Profil.
- Grube i Undergrund eller Gulv.
- ▨ Brændt Ler (Arne)
- ⊙ Askelag.
- ⊙ Kampesten.
- ⊙ Mursten.
- ⊙ Kulturlag.
- ⊙ Metal.
- ⊙ Lerkarskaar.
- ⊙ Tufsten.

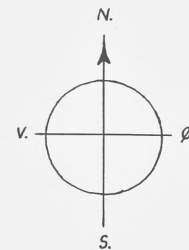
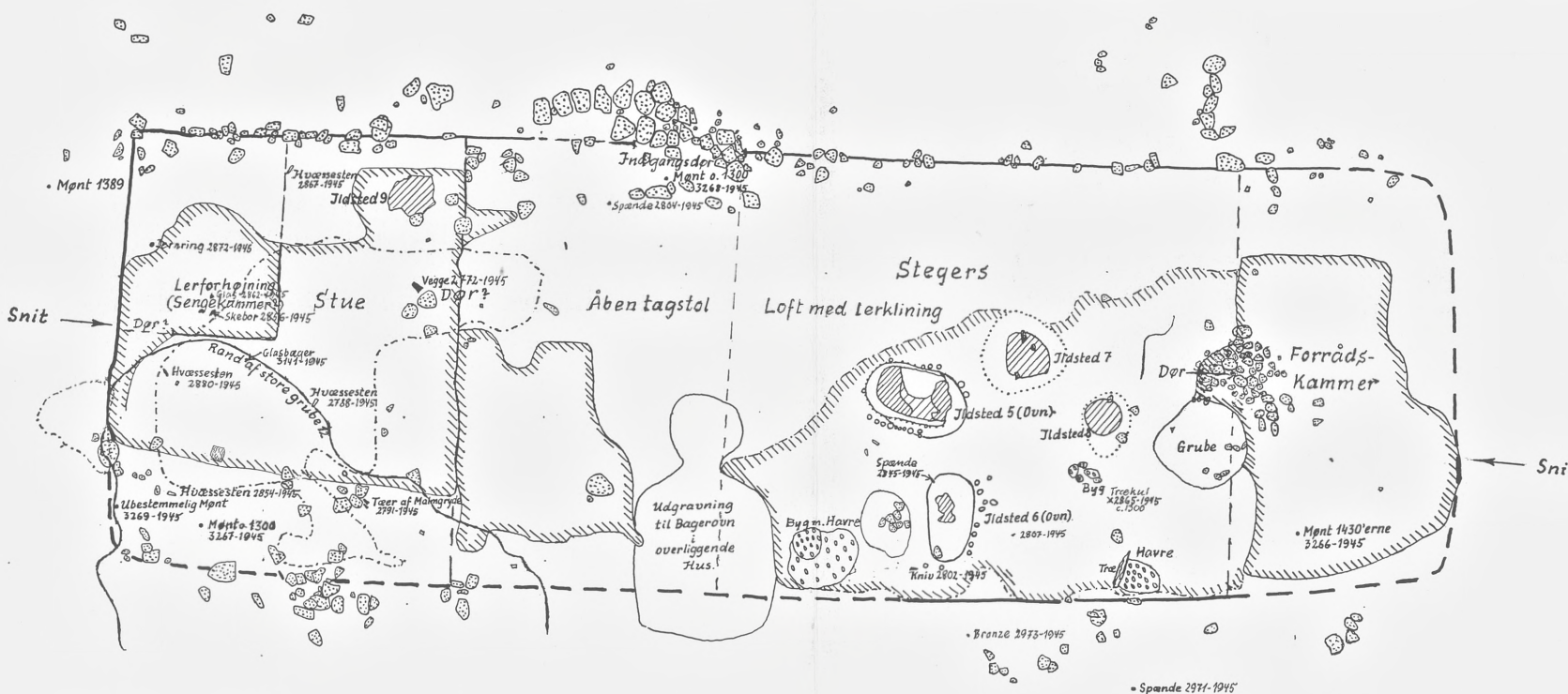
Pl. VIII. Gård nr. 9, Gulvlag C. Snit gennem Midterlinjen af A-C.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

Fixpunkts Niveau.

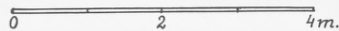

Mønt \approx 1300
3270-1945
Bælte spånede
2634-1945

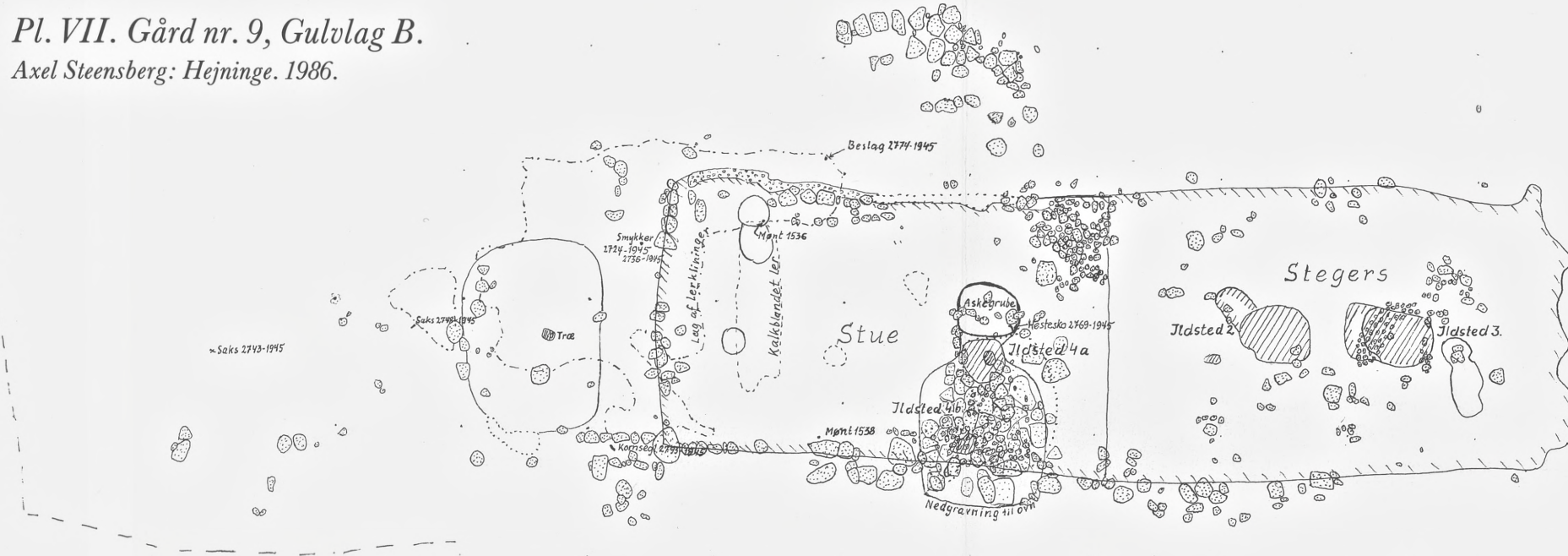
SIGNATUR FORKLARING

--- Grænse for Gulv.	--- Grænse for brændte Lerklining.
▨ Grænse for ubrændt Ler (gulv).	▲ Metalgenstande.
▩ Brændt Ler (Jildsted).	⊠ Lerkarskaar.
○ Grube i Gulvet.	⊙ Kampesten.
⊘ Grænse for Askelag.	⊙ Brændt Korn.

Pl. VII. Gård nr. 9, Gulvlag B.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

SIGNATURFORKLARING

- Udgravningens rand.
- Grænse for ubrændt ler (gulv).
- Brændt ler (Jldsted).
- Grube i gulv eller undergrund.
- Grænse for askelag.
- Grænse for brændte Lerklining.
- Træ.
- Lergulv iblandet hvid og rød vægkalk.
- Kampesten.

0 2 4m.

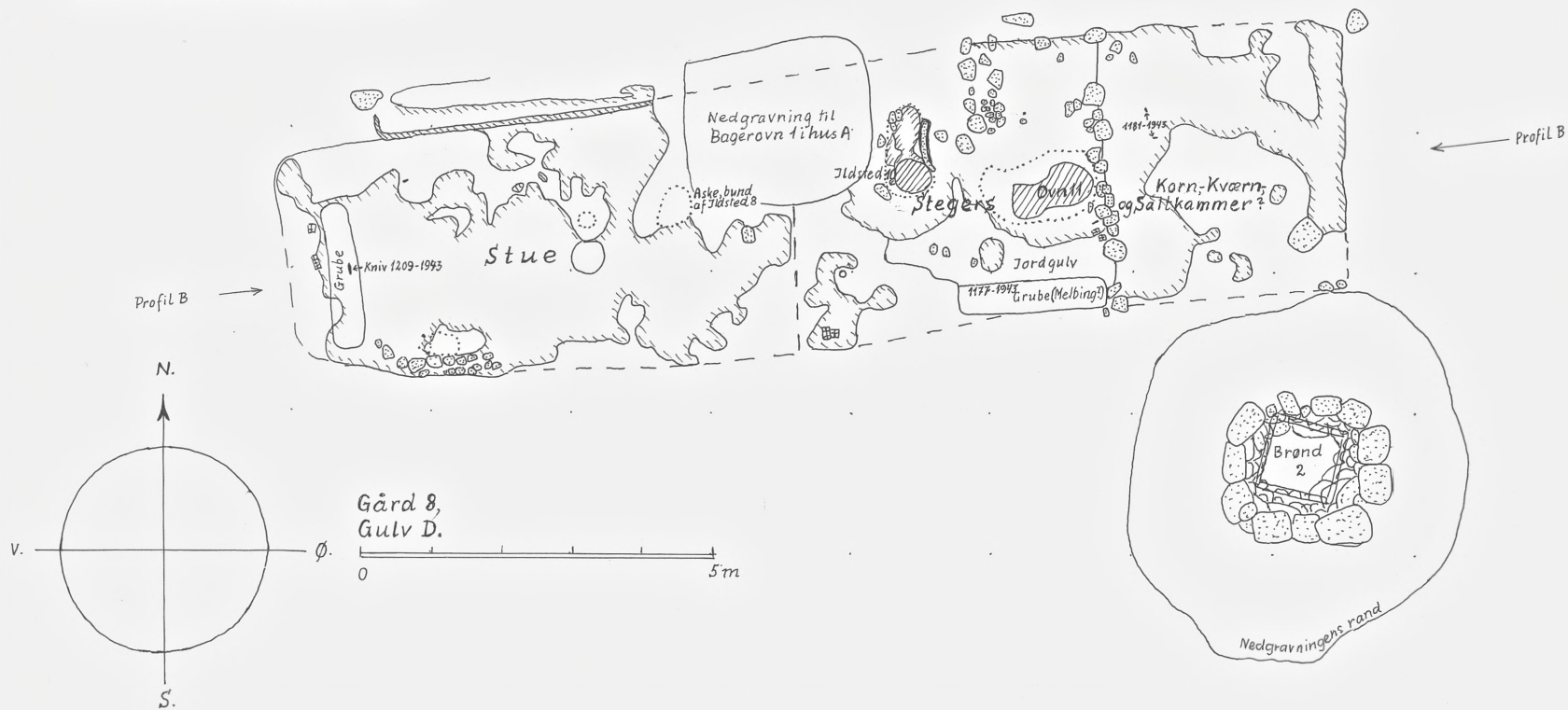
SIGNATURFORKLARING

- - - Udgravnings rand
- ▨ Grænse for ubrændt Ler (gulv)
- ▩ Brændt Ler (Jldsted)
- Fyldgrænse, grube
- ⊙ Grænse for askelag
- ⊞ Brøndt træ
- ◆ Fund af genstande
- ⊞ Teglsten
- ⊞ Kampesten

0 2 4 m.

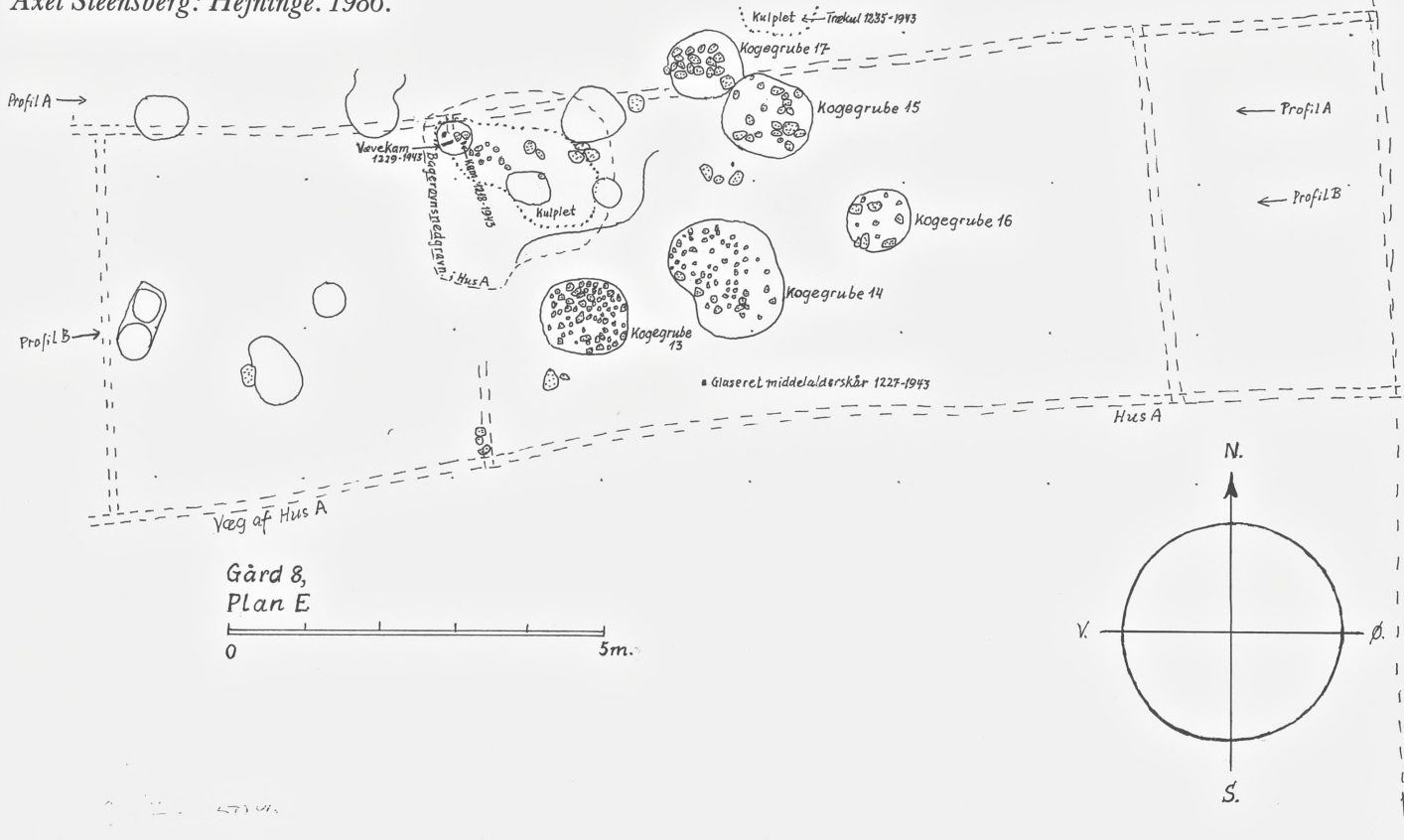
Pl. IV.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

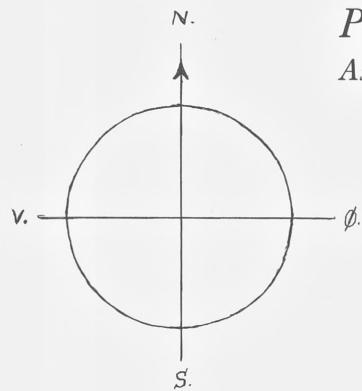
Pl. V.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

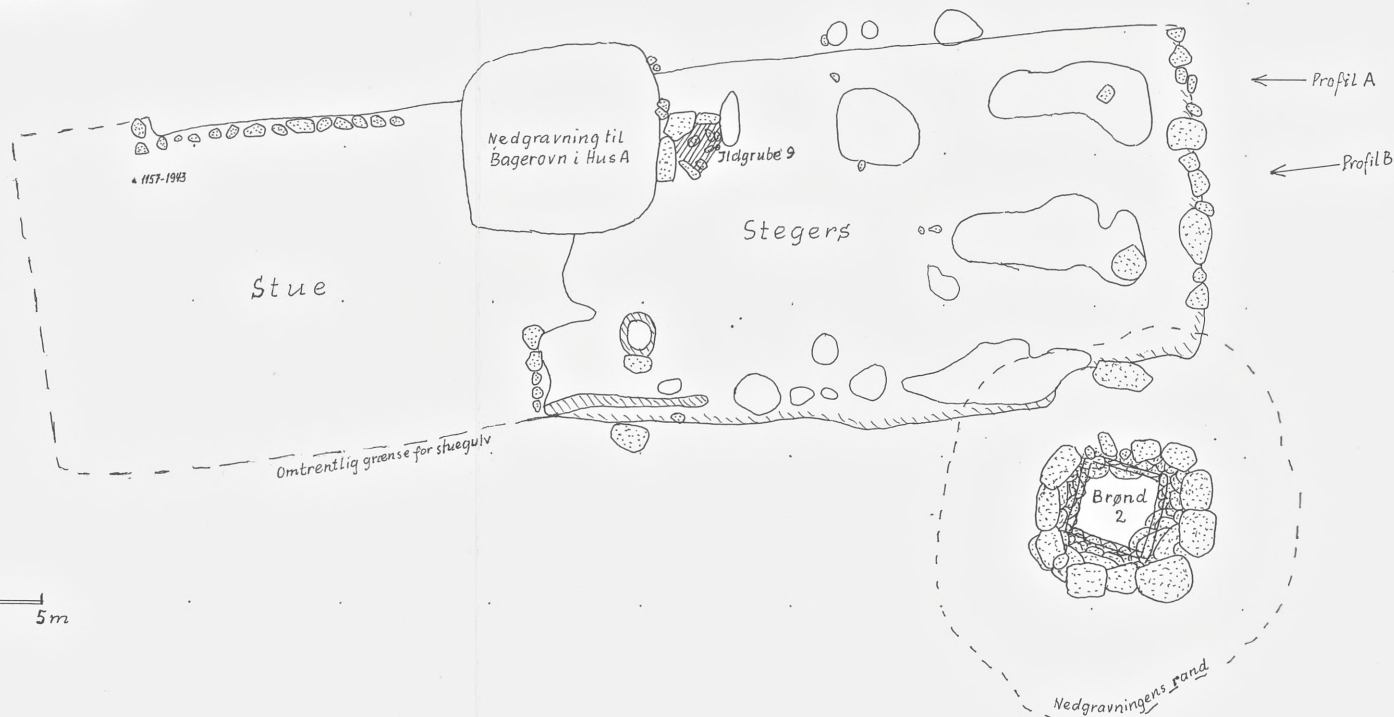

Pl. III.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

Profil B →

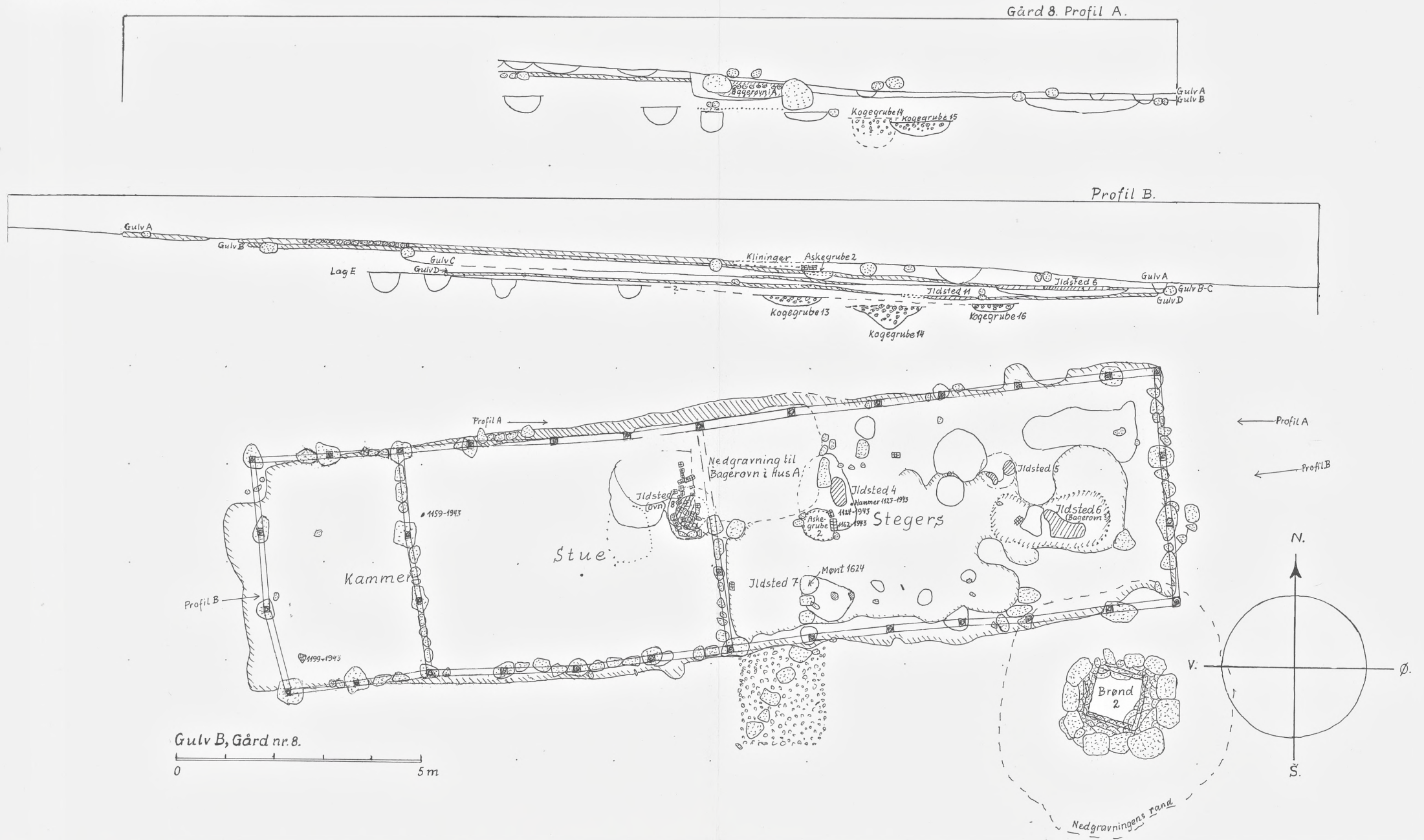

Gulv C, Gård nr. 8.

Pl. II.

Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

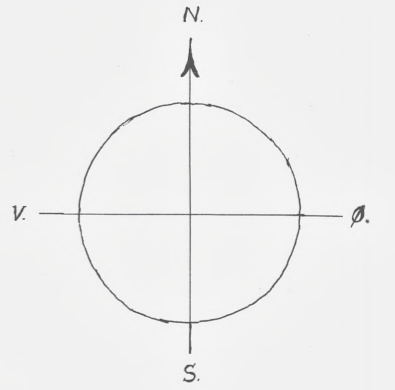

Pl. I. Gård nr. 8, Gulvlag A.
 Axel Steensberg: Hejninge. 1986.

0 5m

Flintmøntal 1192-1943

Torn 126-1945

• Målingbarlag 1195-1943

• Mønt
 o. 1200

Historisk-filosofiske Meddelelser

Hist. Fil. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Priser excl. moms / Prices abroad in Danish Crowns

Vol. 48 (DKK 530.-)

1. HENDRIKSEN, HANS: Himachali Studies. I. Vocabulary. 1976. 180.-
2. HENDRIKSEN, HANS: Himachali Studies. II. Texts. 1979. 150.-
- 3. HENDRIKSEN, HANS: Himachali Studies. III. Grammar. 1985. 200.-

Vol. 50 (DKK 460.-)

1. CLARK, GRAHAM: World Prehistory and Natural Science. 1980. 40.-
2. MOUSTGAARD, I. K.: Beskrivelse og kommunikation. Kapitler af beskrivelsens psykologi. With an English Summary pp. 275-293: Description and Communication. Aspects of the Psychology of Description. 1981. 200.-
3. FINLEY, M. I.: Authority and Legitimacy in the Classical City-State. 1982. 40.-
4. *Remigius*, Schleswig 1486. A Latin Grammar in Facsimile Edition with a Postscript by JAN PINBORG. 1982. 80.-
5. KRISTENSEN, ANNE K. G.: Tacitus' germanische Gefolgschaft. 1983. 100.-

Vol. 51 (DKK 250.-)

1. FENGER, OLE, og LADEWIG PETERSEN, ERLING: Adel forpligter... Studier over den danske adels gældsstiftelse i 16. og 17. århundrede. With an English Summary: Noblesse oblige... A Study of the Incurring of Debt of the Danish Nobility 1570-1660. 1983. 200.-
2. HUNGER, HERBERT: Byzanz, eine Gesellschaft mit zwei Gesichtern. 1984. 50.-

Vol. 52 (DKK 330.-)

1. MATTHIESEN, POUL CHRISTIAN, Part I-II: The Limitation of Family Size in Denmark. (Princeton European Fertility Project). 1985. 180.-
2. KØLLN, HERMAN: Der Bericht über den Dänenkönig in den St.-Wenzels-Biographien des 13. und 14. Jahrhunderts. 1986. 100.-
3. MCKINNON, ALASTAIR: Dating Kierkegaard's Battles with Fate. 1986. 50.-

Historisk-filosofiske Skrifter

Hist. Fil. Skr. Dan. Vid. Selsk.
Priser excl. moms / Prices abroad in Danish Crowns

Vol. 9 (DKK 780.-)

1. L. L. HAMMERICH: A Picture Writing by EDNA KENICK, Nunivak, Alaska. With Prefaces by JES P. ASMUSSEN and ROBERT PETERSEN. 1977. 150.-
2. JES P. ASMUSSEN and PAPER, HERBERT: The Song of Songs in Judaeo-Persian. Introduction, Texts, Glossary. 1977. 180.-
3. DAL, ERIK, and SKÅRUP, POVL: The Ages of Man and the Months of the Year. Prose and Pictures Outlining the *Douze mois figurés* Motif Mainly Found in Shepherds' Calendars and in Livres d'Heures (14th to 17th Century). 1980. 90.-
4. Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century. Edited by C. J. BECKER. By BRITA MALMER, MARK BLACKBURN, MICHAEL DOLLEY, KENNETH JONSSON and C. J. BECKER. 1981. 200.-
5. RIIS, P. J.: Etruscan Types of Heads. A Revised Chronology of the Archaic and Classical Terracottas of Etruscan Campania and Central Italy. 1981. 160.-

Vol. 10 (DKK 620.-)

1. THRANE, HENRIK: Sūkās IV. A Middle Bronze Age Collective Grave on Tall Sūkās. 1978 (Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia 5) 100.-
Simultaneously published: Publications 6: ALEXANDERSEN, VERNER: Sūkās V. A Study of Teeth and Jaws from a Middle Bronze Age Collective Grave on Tall Sūkās. *Biologiske Skrifter* 22:2 80.-
2. RIIS, P. J.: Sūkās VI. The Graeco-Phoenician Cemetery and Sanctuary at the Southern Harbour. 1978. (Publications 7) 120.-
3. OLDENBURG, EVELYN, and ROHWEDER, JØRGEN: The Excavations at Tall Daruk (Usnu?) and 'Arab-al-Mulk (Paltos). 1981 (Publications 8) 200.-
4. BUHL, MARIE-LOUISE: Sūkās VII. The Near Eastern Pottery and Objects of Other Materials from the Upper Strata. 1983. (Publications 9) 200.-

Vol. 11

- STEENSBERG, AXEL: Hal og gård i Hejninge. En arkæologisk undersøgelse af to sjællandske gårdtomter. 1986. 200.-

Vol. 12

- LUND, JOHN: Sūkās VIII. The Habitation Quarters (Publications of the Carlsberg Expedition to Phoenicia 10). In proof.